

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Azerbaycan Topraklarında 'İskit' İzleri
Umut Üren (1-20)

1697 Seferinde Tuna Donanması'nın Operasyonel Masrafları
Seyfulah Aslan (21-40)

III. Selim Dönemi Fırkateyn İnşaa Faaliyetleri
Şenay Kocakaplan (41-58)

Sinop'ta Yelkenli Gemi İnşaa Süreci (1827-1856)
Levent Düzcü (59-66)

Bürokratik Reform Çağında Bir Arnavut Mahallî Hânedânı:
Libohova-Aslan Paşalılarının Üç Kuşaağının Tarihi
Doğukan Oruç (67-87)

KİTAP TANITIM / BOOK REVIEW

Ömer Soner Hunkan, Türk Hakanlığı (Karahanlılar)
İsmet Yıldırım (89-90)

ISTRANCA
Tarih Araştırmaları Dergisi

CİLT: 2 SAYI: 1 | OCAK/2024

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH BÖLÜMÜ

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

2024/1

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume: 2 – Sayı/Number:1

2024-Ocak

Sahibi / Owner

Kırklareli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi adına
Fakülte Dekanı Prof. Dr. Mesut Ayar

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Umut Üren (Kırklareli Üniversitesi)

Baş Editör / Editor-in-Chief

Prof. Dr. Faruk Doğan (Kırklareli Üniversitesi)

Baş Editör Yardımcısı / Co-Editor-in-Chief

Doç. Dr. Raif İvecan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Tarık Özçelik (Kırklareli Üniversitesi)

Alan Editörleri / Section Editors

Dr. Yavuz Söylemez (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Olcay Turan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Pınar Kaya Tan (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. H: Serdar Tabakoğlu (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Raif İvecan (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Mahmut Akkor (Kırklareli Üniversitesi)

Bilimsel Sekreteryası / Scientific Secretariat

Dr. Nazlı Soytürk Altunsoy (Kırklareli Üniversitesi)
Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırklareli Üniversitesi)

Dil Editörleri / Language Editors

Doç. Dr. Ali Kurt (Kırklareli Üniversitesi)
Dr. Ceren Demirdöğdü (Kırklareli Üniversitesi)

Kitap İnceleme Editörü / Book Review Editor

Dr. Tuğba Gökçe Balcı (Kırklareli Üniversitesi)

Editöryal Asistan / Editorial Assistant

Arş. Gör. Refik Kaan Üçler (Kırklareli Üniversitesi)

Teknik Uzman / Technical Specialist

Dr. Nazlı Soytürk Altunsoy (Kırklareli Üniversitesi)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Mesut Ayar (Kırklareli Üniversitesi)
Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Davut Hut (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekai Mete (Bandırma 17 Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof. Dr. Rhoads Murphey (Birmingham University)
Doç. Dr. Ulanbek Alimov (Kırgızistan Manas Üniversitesi)
Doç. Dr. Hristiyan Atanasov (University of Library Studies and Information Technologies)
Doç. Dr. Faisal Husain (Penn State University)
Dr. Xiaolin Ma (Nankai University)

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Kırklareli Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Cumhuriyet Mahallesi
Kofcaz Yolu, Kayalı Yerleşkesi, 1 Nolu Merkezi Derslikler, No:39/L
Merkez-Kırklareli
Telefon: 0 288 246 17 34-40
Faks: 0 288 246 17 33

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.

Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca'dır.

The publication languages of the journal are Turkish, English, French and German.

Ocak ve Haziran aylarında, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası, hakemli, açık erişimli ve bilimsel bir dergidir.

This is a scholarly, international, peer-reviewed and open-access journal published biannually in January and June.

ISTRANCA TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume: 2 – Sayı/Number:1

Ocak-2024

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Azerbaycan Topraklarında 'İskit' İzleri Umut Üren	1-20
1697 Seferinde Tuna Donanması'nın Operasyonel Masrafları Seyfullah Aslan	21-40
III. Selim Dönemi Fırkateyn İnşa Faaliyetleri Şenay Kocakaplan	41-58
Sinop'ta Yelkenli Gemi İnşa Süreci (1827-1856) Levent Düzcü	59-66
Bürokratik Reform Çağında Bir Arnavut Mahallî Hânedânı: Libohova-Aslan Paşalılarının Üç Kuşağının Tarihi Doğukan Oruç	67-87

KİTAP TANITIM / BOOK REVIEW

Ömer Soner Hunkan, Türk Hakanlığı (Karahanlılar) İsmet Yıldırım	89-90
---	-------	-------

SUNUŞ

Merhaba...

Değerli Bilim insanları, Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öncülüğünde yayın hayatının ilk yılını dolduran dergimiz yeni yıla birtakım değişikliklerle başlamış durumdadır.

2024 Ocak sayısından itibaren dergimizin adı "Istranca Tarih Araştırmaları Dergisi" olarak güncellenmiştir. Bu değişiklik ile dergimizde yer alan makalelere erişim, indekslerde taranma ve atıf gibi işlemlerin daha kolay bir hale kavuşacağı düşünülmektedir. Dergipark ana sayfası üzerinden yayın hayatına devam eden dergimizin ilk senesinde ulaştığı görüntülenme sayısı ve makalelerin indirilme oranları bizler açısından ümit vericidir.

Yeni yılın ilk sayısında dergimizde 5 Araştırma Makalesi ve 1 Kitap Tanıtımına yer verilmiştir. Bu sayının ortaya çıkışında emeği geçen yazarlarımıza ve hakemlerimize bu vesile ile de bir kez daha şükranlarımızı bildirmek istiyoruz. Ocak-2024 sayımızda yer alan araştırma makaleleri kronolojik bir sıra ile ilginize sunulmuştur. Azerbaycan topraklarındaki İskit yadigarlarını inceleyen çalışmanın ardından Osmanlı-Türk Denizcilik Tarihini yakından ilgilendiren 3 önemli araştırma makalesini ve son olarak da Arnavutluk'taki ayan ailelerinden Libohova-Aslan Paşalılarının üç kuşağının mercek altına alındığı çalışmayı bu sayımızda bulabilirsiniz. Dergimiz içerisinde yer verdiğimiz bu araştırma makalelerinin Sosyal Bilimler alanında kaleme alınacak diğer çalışmalara katkı sağlamasını ummaktayız.

Bir sonraki sayımız olan Haziran dosyası için yazı kabulüne devam eden dergimize yapacağınız katkılar bizim için son derece kıymetlidir. Bu bağlamda Rumeli ve Balkan coğrafyaları öncelikli olmak üzere tarih, dil, edebiyat, sanat tarihi, lehçeler, arkeoloji gibi alanlardan gelecek çalışmalar dergimizde değerlendirmeye alınacaktır.

Yeni yıl ve sayı vesilesi ile 2024 yılının Türk-İslam Dünyası başta olmak üzere bütün iklimlere barış, mutluluk ve sevgi getirmesini temenni ediyoruz.

Editör Kurulu Adına
Prof. Dr. Faruk Doğan
Editör

Makale Gönderim Tarihi: 21.12.2023

Yayına Kabul Tarihi: 31.01.2024

Araştırma Makalesi

AZERBAJYAN TOPRAKLARINDA 'İSKİT' İZLERİ*

Umut Üren**

ÖZ

Genel bir tarif ile Doğu Avrupa olarak nitelendirdiğimiz coğrafya, bozkır menşeli toplulukların tarihin oldukça erken dönemlerinden itibaren rağbet gösterdikleri ve yaşam alanı olarak tercih ettikleri bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Karadeniz'in kuzeyinde Kimmer olarak bildiğimiz bozkır kültürüne mensup topluluk, uzun bir süre bu toprakları egemenliği altında tutmayı başarmıştır. MÖ. VIII. yüzyıla gelindiğinde Kimmerlerin hâkim oldukları bu topraklar, Asya menşeli yeni bir bozkır toplumuna teslim oldu. Eskibatı'da "Skudai", "Skythai", Asur metinlerinde "Aşguzai", Pers tabletlerinde "Saka" ve Çinliler tarafından "Sai" gibi isimlerle kaydedilen bu yeni fatihler; İskitler olarak bildiğimiz bozkırlı göçebelere aittir. İç Asya'dan Tuna'ya kadar uzanan geniş topraklar, kısa sürede yeni efendilerinin kontrolüne girmiştir. Bölgedeki İskit hakimiyeti yalnızca Karadeniz'in kuzeyi ile sınırlı kalmayarak, Kimmer göçleri sonrasında, Ön Asya'da da kendisini hissettirmiştir. İskitlerin, günümüz Anadolu topraklarına inışı Kafkaslar üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu geçişin öncesi ve sonrasında kuzey Kafkasya düzlükleri İskitlerin Anadolu'ya gerçekleştirecekleri seferler için bir nevi askeri üs vazifesi görmüştür. Anadolu'da buldukları süre zarfında Urartu ve Asur gibi topluluklarla münasebetler tesis eden İskitlerin söz konusu faaliyetleri, yazılı kaynaklara yansıdığı gibi bu kayıtlara şahitlik edecek pek çok arkeolojik malzeme Anadolu ve Kafkasya'nın çeşitli yerlerinde gün yüzüne çıkarılmıştır. İskitlere yönelik mevcut veriler, inşa ettikleri yüksek medeniyete işaret eder niteliktedir. Bu vaziyet, İskitlerin kökenine dair gerçekleştirilen çalışmaları objektiflikten uzaklaştırarak, İranîlik ve Slavlık gibi tezlerin dillendirilmesine neden olmuştur. Bununla birlikte özellikle dil ve arkeolojik malzemeyi değerlendiren birçok araştırma, İskitlerin bir Türk topluluğu olduğu yönündeki savı diğer görüşlerin önüne geçirmektedir. Kaynaklarda İskitlerle alakalı olarak sunulan kültürel unsurların asırlar boyunca başka Türk toplulukları tarafından sürdürülmesi ise ayrı bir gerçekliktir. Türk kültür dairesi içerisinde gördüğümüz İskitler, Kafkasya ve Anadolu coğrafyasında kadim Türk izlerinin ilk temsilcileri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada günümüz Azerbaycan topraklarındaki İskit varlığı; bölgedeki İskit kayıtları ve arkeolojik bulgular üzerinden tartışılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İskitler, Kimmerler, Azerbaycan, Kafkasya, Mingçeçevir.

TRACES OF 'SCYTHIAN' IN THE TERRITORY OF AZERBAIJAN

ABSTRACT

The generally geography defined as "Eastern Europe" emerges as a region where steppe-based communities have demanded and preferred as a living space since the very early periods of history. In the north of the Black Sea, the community belonging to the steppe culture, which we know as the Cimmerian, has managed to keep these lands under its sovereignty for a long time. These lands, which was dominated by the Cimmerians surrendered to a new steppe society of Asian origin in the 8th century BC. These new conquerors were Scythian nomads which recorded as "Skudai" in Western sources, "Aşguzai" in Assyrian

* Bu çalışma, 2-4 Haziran 2022 tarihlerinde Bakü'de düzenlenen INCSOS VII KARABAĞ: Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan "Kafkasya'da Kadim Avrasya Göçebelere: İskitler" başlıklı bildirin Azerbaycan toprakları özelinde sınırlandırılarak gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü, umuturen@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6808-1378.

texts, "Saka" in Persian tablets, and "Sai" by Chinese. The vast lands from Central Asia to the Danube soon came under the control of their new masters. The Scythian dominance in the region was not limited to the north of the Black Sea, but also made itself felt in Asia Minor after the immigration of Cimmerians. The entry of the Scythians into the territory of modern-day Anatolia was carried out through by the Caucasus. With this transition, the north Caucasus plains served as a kind of military base point for the expeditions of the Scythians to Anatolia. The mentioned activities of the Scythians, who established relations with communities such as Urartu and Assyria during their stay in Anatolia, were reflected in written sources. In addition many archaeological materials that testify to the records in the annals have also been found in various parts of Anatolia and the Caucasia. The available data of the Scythians indicate the high civilization which they had. This situation has led to the fact that the studies on the origin of the Scythians have been removed from objectivity and theses have been submitted that they are of Iranian or Slavic origin. However, many studies, especially evaluating the language and archaeological material, highlight the thesis that the Scythians were a Turkish community. It is fact that the cultural elements presented in the sources as related to the Scythians had been maintained by other Turkish communities for centuries. The Scythians, whom we count in the Turkish cultural department, are among the first representatives of the Turkish traces in Caucasia and Anatolia. In this paper, the Scythian presence in the territory of today's Azerbaijan has been tried to be evaluated based on Scythian records and archaeological material in the region.

Keywords: Scythians, Cimmerians, Azerbaijan, Caucasia, Mingachevir.

Giriş

Avrasya bozkırları Kimmer egemenliğinin ardından MÖ. VIII. yüzyıldan itibaren "İskit" adı ile kaynaklarda öne çıkmaya başlayan yeni bir bozkır topluluğuna ev sahipliği yapmıştır. Asya içlerinde yaşanan bir takım siyasi gelişmeler "İskit" adı altında bir araya gelen boyların hızlı bir şekilde Karadeniz'in kuzey kuşağına itilmeleri ile neticelenmiştir. İskit izlerine rastladığımız farklı kaynak kümeleri bu konar göçer toplulukların batıya sürüklenişlerinin temelinde farklı unsurları öne çıkartmaktadır. İskitler konusunda, hiç kuşkusuz, en önemli birinci el kaynak konumunda bulunan Herodotos, vaktiyle Asya içlerinde yaşayan bu toplulukların batı eksenindeki göçlerine Massaget savaşlarının neden olduğunu belirtmektedir (Herodot, IV-11). Çin kaynakları ise bu hususta Hsiungnuların Çin ile mücadelelerini hesaba dahil etmektedir. Görüldüğü üzere sınırlı sayıda yazılı kaynak, İskit göçlerinin tetikleyici unsurlarına dair net bir tablo sunmamaktadır. Muğlak ifadeler bir kenara bırakılırsa, İskit adı altında anılan boylar konfederasyonunun oldukça kısa bir zaman dilimi içerisinde eski Kimmer yurtlarını zapt etmeleri gerçeği ile karşılaşırız. İskitlerin Kimmer topraklarını elde edişleri yalnızca Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerle sınırlı kalmamış, bir süre sonra günümüz Anadolu'sunda da iki göçebe topluluğun savaşlarına dair kayıtlar tutulmuştur. Anadolu'daki Kimmer-İskit mücadelesi ve aşağıda yer vereceğimiz Herodot'un anlatısı İskitlerin Kafkasya üzerinden Trans-Kafkasya ve Anadolu'ya inişlerinin, bir kaçma-kovalama hadisesi çerçevesinde yorumlanmasına neden olmuştur.

Kafkasya'daki İskit Güzergahı

Kimmerlerin günümüz Anadolu topraklarına geçişlerinin ardından Kafkasya'daki çeşitli hatlar üzerinden Ön Asya'ya inen İskit boylarının hareketi için Herodot'un anlatısı elimizdeki yegâne metindir. Hadisenin tek kaynağı Herodot'a itibar eden pek çok araştırmacı bu göç hareketini Kimmerlerin Anadolu'ya kaçıışı ve İskitlerin onları

kovalaması ile açıklamıştır. Ancak Artamanov, Kimmer ve İskitlerin Anadolu topraklarına girişlerinin arasında en az 50 yıllık bir zaman farkı olduğunu bildirerek, Ön Asya ve Anadolu'daki İskit seferlerinin temelinde başka nedenler aramıřtır¹. Nitekim Herodot da İskitlerin Ön Asya'yı istilasının aslında rastgele bir gelişme olmadığının altını çizerek, bilinçli bir istila hareketine gönderme yapmaktadır. Ona göre, bu atlı göçebelerin yollarını şaşırması gibi bir durum söz konusu değildir (Herodot, IV-12). Ön Asya'daki İskit hareketlerine yönelik çalışmaların çoğunda, ısrarla, seferlerin yalnızca yağma ve ganimet odaklı oldukları değerlendirilmiş ve İskitlerin bölgedeki kalıcılığı noktasında zayıf neticeler doğurduğuna yönelik ifadelere yer verilmiştir. Çernikov ve Artamanov gibi nadirattan sayabileceğimiz bazı alimler ise İskit göçebelerinin bölgeye inişlerinin sistematik fetih hareketleri bağlamında okunabileceğini savunmuşlardır. (Çernikov, 1965, s.78; Artamanov, 2020, s. 32). Aşağıda tafsilatlı bir şekilde değineceğimiz arkeolojik bulgular, Çernikov'un yaklaşımına daha yakın bir gerçeikle bizi buluşturmaktadır.

Ön Asya ve Kafkasya'daki İskit savaşlarının ve varlığının daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için sefer güzergahlarına bir kez daha göz atmak gerekmektedir. Kimmerleri kovalama iddiasının kaynağı Herodot, "Kimmerler kaçarlarken kıyı boyunu bırakmamışlar" ifadelerini sunmuştur (Herodot, IV-12). Yine Ona göre İskitler de bu kovalamacada "Kafkasları sağ yanlarına alarak" takibi sürdürmüşlerdir (Herodot, IV-12). Erken dönem yazılı kaynaklarında İskitlerin Anadolu topraklarına girişine dair bu tek anlatıyı arkeolojik verilerle yeniden gözden geçirmek gerekmektedir.

İskit arkeolojisi ve tarihi noktasında oldukça önemli çalışmalara imza atan Krupnov, Trans-Kafkasya'daki İskit askeri seferleri için dört güzergâhı öne çıkartarak; Derbent, Daryal, Modern Gürcü Askeri Yolu ve Oset Askeri Yolu'nu işaret etmiştir (Murzin, 1990, s.41). Günümüz Gürcü topraklarında yer alan Samtavro ve Azerbaycan'daki Mingeçevir bulgularını karşılaştıran Piotrovskiy, arkeolojik veriler arasındaki bazı farklılıkları İskitlerin geniş bölgedeki nüfuzuna ve Trans-Kafkasya'ya farklı güzergahları kullanarak inmelerine bağlamış ve İskitlerin birden çok yol vasıtasıyla Ön Asya ve Anadolu'ya indiklerini bildiren Krupnov'un tezine destek olmuştur (Piotrovskiy, 1954, s. 141). Kimmer ve İskitlerin Kafkasya üzerinden hareketlerinin farklı ve bağımsız hareketler olduğu fikrini savunan Artamanov da her iki göçebe topluluğunun ayrı rotalar kullandıklarına inanmaktadır (Artamanov, 2020, s. 31). Hem Herodot'un eski verilerini hem de kendisine çağdaş çalışmaların sonuçlarını değerlendiren Murzin ise Eski Çağ müellifimizin yukarıda yer verdiğimiz ifadelerine, Gürcü kaynağı Kartlis'teki önemli bir ayrıntıyı dahil ederek, İskit güzergahını tespitinde önemli bir katkı sağlamıştır (Murzin, 1990, s. 42). Gürcü kroniğinde Trans-Kafkasya topraklarında gösterilen Targamosların, kaynakta anakronik bir şekilde "Hazar" adıyla anılan İskitlerle savaşlarının anlatıldığı satırlar, Herodot'un anlatısını hatırlatır niteliktedir. Kartlis'te ilgili kısım şu şekildedir:

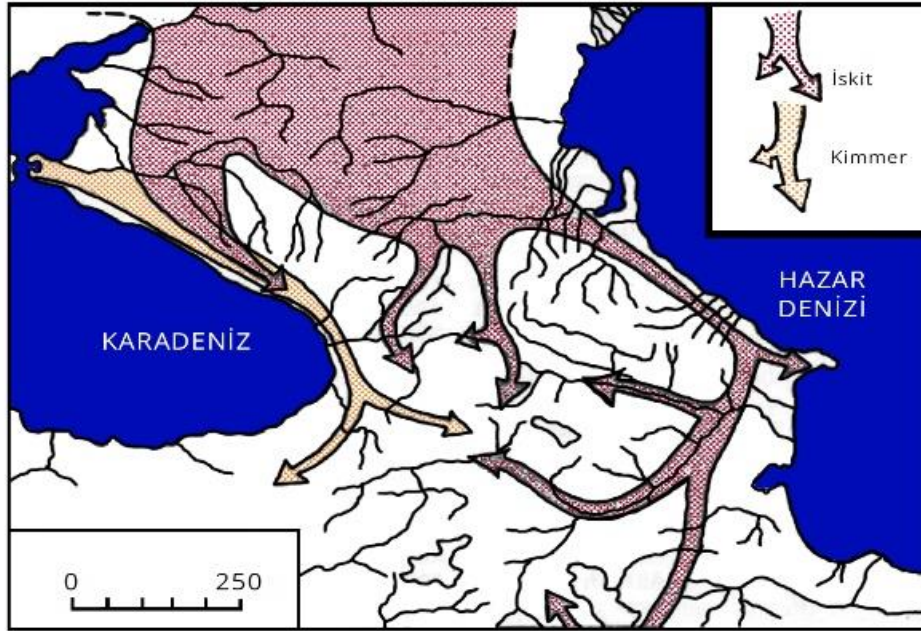
"...Daha sonra Hazarlar kendilerine bir kral seçerek; herkes ona tabi oldu. Sefere koyulan Hazarlar, Derbent olarak adlandırılan Deniz Kapısı'ndan güneye geçtiler. Targamoslar sayıca çok kalabalık olan Hazarlara karşı herhangi bir direniş gösteremediler

¹ Ön Asya ve Anadolu'ya gerçekleştirilen İskit göçlerinin yalnızca askeri nitelikli olmadığını bildiren Artamanov bir dizi ihtimal üzerinde durmuştur. Kalabalık nüfus, "askeri demokrasi" denilebilecek; savaşçılık ile ganimetin mesleki bir unsur haline gelişi gibi zayıf bulduğu etkenleri belirttikten sonra kuzey bozkırlarında yaşanan kuraklık sorununu öne çıkartmış hem Kimmer hem de İskit göçlerine bunun neden olabileceğini bildirmiştir (Artamanov, 2020, s. 32-34).

ve Hazarlar, Targamosların tüm topraklarını ele geçirdiler, Ararat ve Masis kasabalarını ve bundan başka kuzeydeki bütün şehirleri yağmaladılar.” (Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 17).

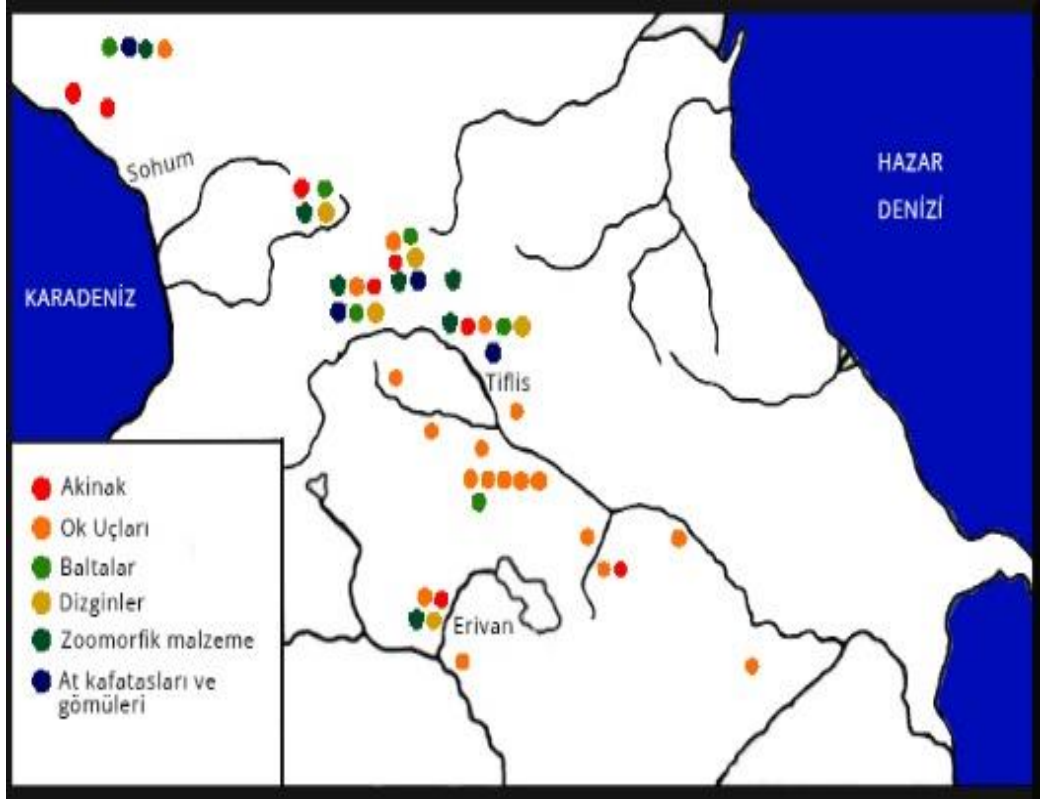
“Hazarlar, her iki yolu da Deniz Kapısı/Derbent ve Aragvi kapısı olarak bilinen Daryal'ın kontrolünü sağladılar. Hazarlar, Targamoslar'ın ülkesini yağmalayıp seferlerini arttırarak esirlerini çoğalttılar. Onlara karşı koyamayan Targamoslar, Hazarlara tabi hale geldiler.” (Kartlis Tskhovreba, 2014, s. 17).

Gürcü kroniğinde, Hazar adıyla anılan İskitlerin güneye doğru hareketlerinde özellikle Derbent ve Daryal'ı kontrol altına almalarının üzerinde durulmuştur. Pogrebova arkeolojik bulgu yerleri üzerinden bazı izahlarda bulunarak, İskit seferlerinde Orta ve Batı Kafkasya'dan geçen yolların daha fazla öne çıktığını bildirmiştir (Murzin, 1990, s.42). Bu bakımdan Krupnov'un askeri seferler için hazırladığı harita ile Pogrebova'nın Trans-Kafkasya'daki İskit bulgularını işaretlediği haritaların birbiri ile uyum içerisinde olması son derece kıymet kazanmaktadır (Bk. Harita:1-2). Krupnov ve Pogrebova'nın verilerini kullanan Murzin, özellikle Doğu Kafkas rotasının İskit seferlerinin ilk evrelerinde kullanıldığını altını çizmiştir (Murzin, 1990, s. 42). Nitekim Derbent üzerinden gösterilen Doğu Kafkas rotasındaki yol, arkeolojik bulgu bakımından da diğer alanlara nispeten daha zayıf kalmaktadır. Derbent etrafında İskit çağına tarihlenen sınırlı sayıda bulgudan²; savunma surları ilk İskit akınları dönemiyle ilişkili olmalıdır (Tuallagov, 2017, s.38).

Harita.1: Krupnov'un İskit seferleri için hazırladığı harita. (Murzin, 1990, s.43)

² Artamanov, İskitlerin Ön Asya'ya göçleri hakkında tek malumatın Hazar Denizi kıyısından izledikleri yol olduğunu ancak bu güzergâh üzerinde de bıraktıkları bir iz rastlanmadığını ifade etmiştir (Artamanov, 2020, s. 34). Özellikle kazı bilim destekli diğer çalışmalara da göz attığımızda Hazar kıyısındaki İskit izlerinin azlığı dikkat çekmektedir.

Harita.2: Pogrebova'nın Trans-Kafkasya'daki İskit bulgu alanları haritası. (Murzin, 1990, s.43)

Trans-Kafkasya'daki İlk Bilgiler

Giriş kısmında zikrettiğimiz Grek ve Çin kaynaklarının yanı sıra özellikle Trans-Kafkasya ve Ön Asya'daki İskit faaliyetleri için Asur ve Pers vakayinamelerine bakılmalıdır. Asur çivi yazılı metinlerinde, Kafkasya üzerinden gerçekleşen göçlerle bölgedeki savaşlara dahil olan Kimmer ve İskit topluluklarına dair önemli ayrıntılara ulaşılmaktadır. Bu metinlerde karşılaşılan "Aşguzai" kaydı pek çok araştırımcı tarafından İskitlerle alakalandırılırken, "Gimirrai" olarak kaydedilen boylar için de Kimmerler önerilmiştir. Yine bölgedeki İskit varlığına dair Urartuların Horhor yazıtlarındaki "İş-gı-gulu ülkesi" gibi tanımlamalar dikkat çekmektedir.

Sözünü ettiğimiz Asur metinlerindeki Kimmerlerle alakalı ilk kayıt MÖ. 722-715 tarihli hadiselerle bağlantılıdır (Çernikov, 1965, s.82). Buna göre Urartuların kralı I. Rusa Kimmerler tarafından mağlup edilmiş ve akabinde Asur-Kimmer mücadelesinin önü açılmıştır. Asurlar, kralları II. Sargon zamanında, MÖ. 714 yılında Urartular karşısında galip geldiklerinde, topraklarının kuzey sınırları "Gimirrai" olarak ifade edilmiş Kimmerler tarafından tehdit altındaydı. Bu metinlerde söz konusu kayıtlar ile Urmi bölgesi ve Mana topraklarındaki Kimmerler kastedilmektedir (Piotrovskiy, 1954, s. 144). Asur İmparatorluğunun özellikle kuzey sınırlarının Kafkaslar üzerinden gelen Kimmer tehlikesi ile baş başa kalması onları eski düşmanları olan İskit ittifakına yöneltmiştir. Artamanov, Asur vesikalarındaki İskit kayıtlarının çok daha erken tarihli olduğuna vurgu yaparak, ilk

defa MÖ. 770'lerde İskitlerin Med ve Manna kralları ile ittifak halinde Asur'a karşı savaşlarının kaydedildiğini bildirmiştir (Artamanov, 2020, s. 37).

Asurların bir taraftan Med diğer yandan da Kimmer baskısı altında bulunduğu günlerde imparator Asarhaddon, İspakai'nin oğlu Bartatua ile anlaşarak İskit desteğini sağlamıştır. Med ve Kimmer savaşlarında Bartatua'nın yardımına mazhar olan Asarhaddon bu ittifakın diyeti olarak kızını İskit kralı ile evlendirmiştir (Belyavskiy, 2011, s. 52). Neticede Asur tarafından bölgede tanınan bir İskit krallığı ile birlikte Med ve Kimmerlere karşı savaş başlatılmıştır. Bir Babil vesikasında "Kimmerler Asur'a gittiler ve orada katledildiler" kaydı bu hadiselerle ilişkili olmalıdır (Piotrovskiy, 1954, s. 145). Asur ile olan dostluğu bir müddet daha sürdüren İskitler, liderleri Madia öncülüğünde MÖ. 650-640'larda Kimmer ve Trerlere karşı bir dizi başarı da elde ettiler. MÖ. 623-622 tarihindeki Medlerin Ninova kuşatmasında da Asurlar, İskit yardımı sayesinde kurtulabilmişlerdi (Belyavskiy, 2011, s. 52). Ancak özellikle Babil'in önemli bir güç olarak yükselmesi ve Medlerle birlikte hareket etmelerinin ardından İskitler de Asur iş birliğinden ayrılarak bu yeni koalisyona dahil oldular. MÖ. 612 yılında Ninova bu sefer üçlü müttefiklerin kuşatması neticesinde düşmüş ve Asur İmparatorluğu giderek güç kaybetmiştir³. Asur'un düşüşünün ardından İskitler, Babil'e sağladıkları desteklerin karşılığı olarak Manna ve Urartu topraklarında hak iddia etmişlerdir. Yaklaşık on yıl daha süren ortak hareketlerin ardından Babil ile İskitlerin arası açılmış ve özellikle Med kralının olumsuz girişimleri neticesinde İskitler Ön Asya'daki son günlerini yaşamaya başlamışlardır. Med kralı Kiaskar'ın MÖ. 595-594 senesinde İskit krallarını öldürmesi, İskit bağlılığındaki boyların dağılmasını hızlandırmıştır (Herodot, I-106).

İskitlerin Trans-Kafkasya ve Anadolu'daki hatıraları, yazılı kaynaklardaki parçalı ifadelerle birlikte açılan bir takım mezar alanları ve buralardan elde edilen bulgularla daha net bir görüntüye kavuşmaktadır. Konuya dair bilgi aktaran yazılı kaynaklar ile Trans-Kafkasya ve Ön Asya'daki arkeolojik malzemenin eş zamanlılığı İskit hareketlerinin takibini mümkün kılabilmektedir (Murzin, 1990, s. 41). Araştırmacılar tarafından Ön Asya'daki İskit etkinliğinin en çarpıcı kalıntıları, Urartu'nun kuzey sınırına yakın Karmir Blur'da (Teişebai) ve Ziviye hazinesinde aranmaya çalışılmıştır (Phillips, 1976, s. 135). Nitekim Belyavskiy'in Asur mirasından İskitlere düşen pay olarak dile getirdiği bu arazilerde Karmir Blur ve bazı diğer kalelerde İskit garnizonlarının bulunduğu bilinmektedir (Belyavskiy, 2011, s. 60). Karmir Blur kazıları 1939-1949 yıllarında Piotrovskiy tarafından gerçekleştirilmiştir. Kalıntılar arasında, harap olmuş şehrin duvarlarında ve bazen de ateş oklarıyla yakılıp yıkılmış ahşap çatılarında çok sayıda İskit tipi ok ucu gün yüzüne çıkarılmıştır (Phillips, 1976, s. 135; Galanina, 2006, s.11). Karmir Blur kazılarında İskitlere atfedilen çok sayıda malzeme bilim aleminin hizmetine sunulmuş ve kale, İskitlerin Trans-Kafkasya'daki Urartu idari merkezleri ile bağlantılı olduğunun bir kanıtı olarak yorumlanmıştır (Piotrovskiy, 1954, s. 149). İskitlerin, Urartu

³ Belyavskiy, Med kralı Kiaskar'ın gayretleri neticesinde İskit önderi Madia'nın bu kuşatmada Babil-Med ittifakında katıldığını bildirmiştir (Belyavskiy, 2011, s. 54).

arazisindeki kaleleri zaptı ve bölgedeki izlerine dair avuřtepe⁴, Ayanis⁵, Toprakkale⁶, Yoncatepe⁷, Aşağı ve Yukarı Anzaf⁸ kalelerindeki İskit tipi bulgular da bu hareketler kapsamında değerlendirilmektedir (Özgöl, 2022, s. 609).

Teyşebani'nin zaptı kuvvetle muhtemel İskitlerin güneye doğru seferlerinin ilk dönemlerinde gerçekleşmiştir. Piotrovskiy bu yıkımı MÖ. 7. yüzyıl ortaları yahut 6. yüzyıl başları olarak tarihlemiştir (Piotrovskiy, 1954, s. 141; Galanina, 2006, s.11). İskit savaş aletlerinin yanında Teyşabani kazılarında üç farklı tipteki İskit at başlıkları da önemli bulgular olarak öne çıkmaktadır. Teyşebani bulgularını yorumlayan Artamanov, bunları İskit sanatının en eski örnekleri arasında değerlendirerek, boynuz ve kemikten yapılmış eşyaların işlev ve üslup bakımından Kuzey Karadeniz'deki İskit örnekleriyle örtüştüğünü ifade ederek kültürel devamlılığa vurgu yapmıştır (Artamanov, 2020, s. 60).

Eski Manna topraklarındaki Ziviye hazinesi, Asur mücevherlerinden, İskit metal işlerinden ve Urartu etkisi gösteren bazı yerel eserlerden mürekkeptir⁹. Ghirshman, hazinenin Bartatua ile evlenecek olan Asarhaddon'un kızının eyizinin bir parçası olabileceğini ve İskit gücünün çöküş günlerinin hatırası olabileceğini öne sürmüştür (Phillips, 1976, s. 136). Bundan başka diğer araştırmalarda da hazinenin Bartatua yahut oğlu Madia'ya ait olabileceği tezleri dile getirilmiştir (Muscarella, 1977, s. 205; Galanina, 2006, s. 10). İskit krallığını merkezileştiren Piotrovskiy buradaki cenaze bulgularının çoğunu Asur topraklarında gerçekleştirilen savaşlarda ele geçirilen ganimetler olarak yorumlamıştır (Murzin, 1990, s. 44). Araştırmacıların Ziviye bulguları ile ilgili olarak vardıkları müşterek sonuç buranın mutlak suretle zengin bir İskit yöneticisine ait olduğu yönündedir. Nitekim ölü gömme gelenekleri ve bulgular bu konuda şüpheye mahal bırakmamaktadır (Muscarelli, 1977, s. 205). Özellikle Ziviye'den elde edilen eserler,

⁴ Van'ın Gürpınar ile sınırları içerisinde yer alan ve II. Sarduri'nin adıyla; Urartu yazıtlarında "Sardurihili" olarak da geçen kaledeki kazı çalışmaları 1960'ların başlarından itibaren Afif Erzen tarafından yürütölmüştür. 1968 yılı kazı sonuçlarının değerlendirildiği raporda İskit tipi ok uçlarının çokluğuna işaret edilmiştir (Erzen, 1968, s. 79).

⁵ Van Gölü'nün doğu kıyısındaki Ağartı köyü yakınında kayalık bir tepe üzerinde inşa edilmiş olan kaledeki çalışmaların bir kısmı A. ilingiroğlu tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayanis'teki (Rusağinili) bulgular arasında çok sayıda İskit tipi ok ucu dikkat çekmektedir (ilingiroğlu, 2005, s.63-65).

⁶ 1959 yılından itibaren Toprakkale'de (Rusağina) kazı çalışmalarını gerçekleştiren A. Erzen'e göre "çok sayıdaki amorf demir ve mızrak ve ok uçları, Toprakkale'nin bir İstila sonucunda yıkıldığını açıkça belgelemektedir" (Erzen, 1981, s.70).

⁷ Van'ın 9 km. güneydoğusunda yer alan Yoncatepe Kalesinde O. Belli tarafından gerçekleştirilen çalışma sonuçlarına Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı *Kazı Sonuçları Toplantısı*'nin ilgili sayılarından ulaşılabilir (E. Kavaklı ile 2000: 21/1, 2001: 22/1), (O. Belli, 2002: 23/2, 2003: 24/2, 2009: 30/1, 2010: 31/1, 2011: 32/1) ve (M. Tozkoparan ile 2004: 25/2, 2005: 26/1, 2006: 27/1, 2007: 28/1). O. Belli, kalenin yıkımındaki İskit etkisini şu satırlarla ifade etmektedir; "Yoncatepe Sarayı'nın ne zaman kurulduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz. Ancak saray yerleşmesinin hemen kuzey eteğinde bulunan nekropol alanındaki birçok mezar, MÖ. 1. binyılın başlarından beri kullanılmıştır. Saray, MÖ. VII. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu Bölgesi'ne kuzeyden ve doğudan bir ekirge sürüşü gibi giren İskitler tarafından diğer Urartu kaleleri ile birlikte yakılıp yıkılmıştır" (Belli, 2010, s.99).

⁸ Anzaf Kalelerinde 1991 yılındaki kazılardan itibaren O. Belli tarafından gerçekleştirilen çalışma sonuçları, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı *Kazı Sonuçları Toplantısı*'nda yer almaktadır (1993: 14/1, 1994: 15/1, 1995: 16/1, 1995: 17/1, 1997: 18/1, 1998: 19/1,1999: 20/1, 2006: 27/1, 2007: 28/1, 2009: 30/1). Aşağı ve Yukarı Anzaf Kalelerindeki kazı çalışmalarına yer veren aynı külliyyatın 2000: 21/1, 2001: 22/1, 2002: 23/2, 2003: 24/2, 2004: 25/2 ve 2005: 26/1 sayılarındaki raporlar ise Oktay Belli ve Alparslan Ceylan tarafından hazırlanmıştır. Van Gölü'nün doğusunda yer alan bu Urartu kalelerindeki İskit saldırılarının izlerine dair zikredilen raporlara bakılabilir. İskit saldırısına uğrayan bu Urartu kalelerindeki askeri nitelikteki bulguların yanında gündelik hayata dair bazı ziynet eşyalarının varlığı da dikkat çekmektedir (Belli & Ceylan, 2002, s. 277).

⁹ Ziviye'deki bulguların menşei ve hazinenin tarihlendirmesi hususundaki tartışmalar için Muscarella'nın çalışmasına bakılabilir (Muscarella, 1977, s. 197-219). Tarihlendirme konusunda Ghirshman'ın MÖ. VII. yüzyıla ve daha da daraltılmış hali ile MÖ. 625 yılındaki İskit müdahalesi ile ilişkilendirerek sunduğu tarih en çok taraftar bulanıdır.

araştırmacılara kadim Manna toprakları merkezli bir İskit krallığının varlığını tahayyüle itmiştir. Asur vesikalarında İskit yöneticilerinin “kral” gibi unvanlarla anılması, “İşguzai krallığı” şeklindeki ifadeler Dyakanov gibi araştırmacıları bu konuda tezler üretmeye sevk etmiştir. Artamanov da İskitlerde İspakai adlı “lider” rolündeki bir yöneticinin ardından başa geçen Bartatua'nın “kral” olarak tanımlanmasını, fethedilen topraklarda yönetim değişikliğine gittikleri şeklinde değerlendirmiştir (Artamanov, 2020, s. 39). Üzerinde durulan konulardan biri Manna yöneticilerinin ittifak arayışı içinde bulunmaları ve İskitlerin de müttefik sıfatıyla bölge siyasetine dahil oldukları yönündedir. Dyakanov, Ön Asya kaynaklarını analizle birlikte İskit krallığının merkezini Kür Nehri'nin orta kesimlerinde yerleştirmiştir (Murzin, 1990, s. 45). Vinogradov ise Asur vesikasındaki “İşguzai krallığı”na ana Kafkas sıradağlarının kuzeyinde aramıştır. Galanina da Asur kaynaklı bu krallığın Manna civarında olduğunu kabul eden araştırmacılar arasındadır (Galanina, 2006, s.10). Manna'nın hemen kuzeyindeki Kura boyları merkezli İskit krallığı varlığını sorgulayan Pogrebova, tarihlere hususunda daha temkinli davranarak MÖ. VI. yüzyıldan erken bir dönemde kalıcı bir İskit popülasyonunun görülmediğini öne sürmüştür.

Günümüz Anadolu topraklarında 28 yıl¹⁰ varlık gösteren İskitlerin temasta buldukları topluluklar söz konusu dönemin Ön Asya'daki en büyük imparatorlukları konumundadır. Urartular, Asurlular ve Medler bu toplulardan en güçlü olanlar arasında sayılabilir. Özellikle Medlerin zayıflamasına neden olacak, İskit boylarının bölgeye inışı, eskiçağ Anadolu'sunda derin tesirler bırakacak niteliktedir. Dönemin yazılı kaynakları bölgedeki İskit akınlarının Mısır topraklarına kadar ulaştığına dair ifadeler barındırır da İskit hatıraları bakımından Doğu Anadolu ve Trans-Kafkasya topraklarının ayrı bir yeri bulunmaktadır¹¹. MÖ. IV. yüzyıl başlarında dahi Ksenophon, Anadolu'daki “İskit” adını vurgulayarak bu atlı göçebe hareketlerinin bölgede gelip-geçici nitelikte olmadığını gözler önüne sermiştir.

Anadolu ve Trans-Kafkasya topraklarında İskitlerin geçirdiği zaman da buradaki tartışmalar dahilinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Herodot, Pompeius Trogus gibi eski çağ yazarlarının 15-28 yıl gibi ifadeler sunmasının yanında, Çernikov özellikle arkeolojik malzemeler üzerinden elde ettiği sonuçlarla İskitlerin Ön Asya'da bir asırdan fazla varlıklarını muhafaza ettiklerini iddia etmiştir (Çernikov, 1965, s. 77). Aynı şekilde Artamanov da İskitlerin, Ön Asya ve Anadolu'da bir asır boyunca süren hadiseler dahil olduklarını belirterek, bölgedeki hareketlerinin yalnızca Kafkasya üzerinden gerçekleştirilen seferler olarak yorumlanmasının güç olduğunu ifade etmiştir (Artamanov, 2020, s. 31).

¹⁰ İskitlere dair kaleme alınmış çalışmaların tamamına yakınında geçen 28 yıl ifadesi Herodot'un anlatısına dayanmaktadır (Herodot, IV-1). Belyavskiy, Herodot kaynaklı bu anlatının başlangıç yılı olarak MÖ. 623-622 tarihli Ninova'nın İskitler tarafından kurtuluşunu yerleştirmekte (Belyavskiy, 2011, s. 52) ve bu periyodu MÖ. 595-594'e kadar götürmektedir (Artamanov, 2020, s. 40, 43).

¹¹ Türk bilim insanları tarafından özellikle günümüz Anadolu topraklarındaki İskit varlığı ve hatıralarını sorgulayan oldukça kıymetli çalışmalara sahibiz. Kimmer ve İskitlere dair; Prof. Dr. Afif Erzen, Prof. Dr. M. Taner Tarhan, Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Prof. Dr. Alparslan Ceylan, Prof. Dr. Oktay Belli, Prof. Dr. İlhami Durmuş, Prof. Dr. Ekrem Memiş, Prof. Dr. Şevket Dönmez, Prof. Dr. A. Tuba Köse, Prof. Dr. Yavuz Günaşdı, Doç. Dr. Oktay Özgül, Doç. Dr. Nezahat Ceylan ve Doç. Dr. Kadir Toptaş'ın çalışmaları bu bakımdan önem arz etmektedir.

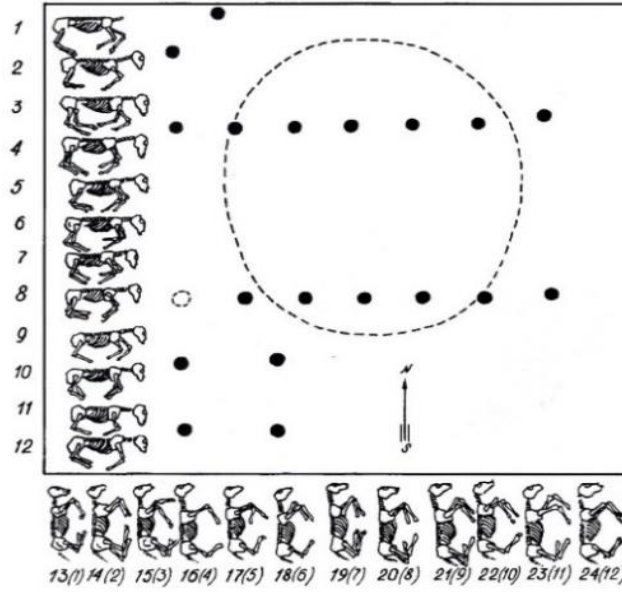
Kuzey Kafkasya'daki Kurgan Alanları

İskitlerin Kafkasya ve Anadolu'daki hareketlerinin tespiti hususunda yazılı vesikalar dışında en önemli kaynak kümemizin arkeolojik bulgular olduğunu ifade etmiştik. Kurgan kültürünün temsilcilerinden biri olan İskitlere atfedilen ve günümüzde dahi şöhretini koruyan pek çok kazı alanının varlığı bilinmektedir.

Doğu bozkırları söz konusu olduğunda Esik ve Pazırık Kurganları, elde edilen bulgular itibariyle en fazla gündemde kalanlar olarak değerlendirilebilir. Bunlarla beraber İskitlerin yayıldıkları coğrafya göz önüne alındığında en genel hatları ile İç Asya'dan Adriyatik sınırlarına kadar uzanan bir alan araştırmacıların muhatabıdır. Bu geniş coğrafyada İskitlerin en yoğun biçimde zikredildikleri saha olarak da Karadeniz'in kuzeyindeki, günümüz Ukrayna ve Batı Rusya topraklarını sınırlandırabiliriz. İskitlerin ağırlıklı olarak faaliyet gösterdiği bu bölgede MÖ. VII ve VI. yüzyıllara tarihlenen kurgan sayısının sınırlılığı ilk bakışta ilginç gelmektedir. Melyukova, bu döneme ait İskit kurganı sayısının aşağı yukarı 20 kadar olduğunu ifade etmiştir (Melyukova, 2014, s. 146). Bu durum ilk İskit göçebelerinin bölgede tutunma çabalarıyla izah edilebilir. Diğer ihtimal ise baskın İskit unsurlarının söz konusu tarihlerde Karadeniz'in kuzeyinden ziyade Kafkasya ve Ön Asya'ya yönelmiş olmasıyla açıklanabilir. Nitekim MÖ. IV. yüzyıla geldiği vakit, Karadeniz'in kuzeyinde İskitlere ait olduğu söylenen kurgan sayısında müthiş bir artış söz konusudur. Aynı tarihler tıpkı Karadeniz'in kuzeyindeki yerlerde olduğu gibi Kafkasya sahasında da İskit kurganlarının sayısının arttığı dönem olarak dikkat çekmektedir.

Kafkasya'da Kuban sahasından itibaren rastlanılan İskit kurganları, elde edilen arkeolojik malzeme bakımından Karadeniz'in kuzeyindeki bulgu alanlarıyla baş eder zenginliktedir. Melyukova bu hususta, Melgunov Kurganı haricinde hiçbir İskit kurganının Kuban'da açılan mezarlarla kıyaslanamayacak nitelikte olduğunu savunmuştur (Melyukova, 2014, s. 146). Kuban civarındaki İskit kurganlarını değerlendiren araştırmacılar İskitlerin MÖ. VII. yüzyıldan itibaren bölgede rol oynadıklarını düşünmüşlerdir (Tuallagov, 2017, s.37). Nitekim Kuzey Kafkasya topraklarında isimlerine yer vereceğimiz bazı kurgan alanları bu tarihlemeyi destekler niteliktedir.

Kafkasya'da MÖ. VII. yüzyıl ortalarına tarihlenen Stravrapol yakınlarındaki Krasnoye Znamya Hutor'da ve Kuban boyunda yer alan Kelermes kurganlarında elde edilen bulgular, Ulskiy Aul kalıntıları ile Kostromskaya Kurganları, bölgenin farklı zaman dilimlerinde İskit göçebeleri için kalıcı bir yurt haline dönüştüğüne şahitlik etmektedir. Bunlar arasından dört büyük Kelermes kurganında en dikkat çekici unsurlardan biri at kurbanlarına ait bulgulardır. Veselovski'nin açtığı 1 nolu kurganda 24, Schultz'un 4 nolu kurganından 14 at kurbanı kalıntısı elde edilmiştir (Galanina, 2006, s. 36).

Görsel.1: Veselovski'nin 1 Nolu Kelermes Kurganında at gömüleri (Galanina, 2006, s. 29).

Kelermes'ten daha geç bir döneme tarihlenen Ulskiy Aul'da, at kurbanı ritüelinin çok daha büyük boyutlara ulaştığı gözlemlenmiştir. Büyük höyüğün etrafında sıralanmış 400'den fazla at kurbanı bu durumu göstermektedir (Galanina, 2006, s.44). Kelermes ve Kostromskaya'da ve Dinyeper sahasında Melgunov'un emriyle açılan Litoi Kurganından, vahşi hayvanları temsil eden altın işi ya da Asur türünden veya Urartu mızrak ucu gibi sivrilmiş "selvi ağaçları"ndan oluşan malzemeler elde edilmiştir. Bilhassa Kelermes mezarlarındaki İskitlerin yönetici unsurlarına ait mezarlar, net bir görüntü ile diğerlerinden ayrılır niteliktedir. Tuallagov, eşzamanlı basit toprak mezarlardan ayrılan bu İskit definlerinin İskit beylerine ait olduğunu beyan etmiştir (Tuallagov, 2017, s.39). Bunlar bazı araştırmacılar tarafından İskit ordusunun Kafkaslar üzerinden kuzey bozkırlarına dönüşün hemen ardından gelen zamanla ilişkilendirilmiştir (Phillips, 1972, s. 136). Piotrovskiy, Kuban sahasındaki Kelermes ve Melgunov bulgularına dikkat çekerek buradaki malzemenin, İskitlere atfedilen Asya içlerindeki kurgan bulgularıyla benzerliğinin altını çizmiştir (Piotrovskiy, 1954, s. 154). Bu hususta meseleyi bir adım daha ileri taşıyarak, Urartu kazılarında ele geçirilmiş olan bıçak sapı niteliğindeki boynuz, koç boynuzlu griffin türden bulguları İskit sanatı dahilinde yorumlayarak, Kelermes malzemesi ile kıyaslamıştır (Piotrovskiy, 1954, s. 142). Ona göre Ön Asya'daki kazılarda elde edilen İskit tipli bronz ok uçları ile bir takım süs eşyaları Kuzey Kafkasya'daki bulgularla aynı karakteristik özellikleri taşımaktadır. Galanina da Ziviye'deki hayvan üsluplu sanat malzemeleri ve diğer bulguları Kelermes'tekiler ile mukayeseye gidenler arasındadır (Galanina, 2006, s.10). İskitlerin Ön Asya'yı istilaları arifesinde sahip oldukları kültürel unsurlara dair yalnızca genel bir kanaate sahip olduğunu bildiren Artamanov, söz konusu bronz ok uçlarının İskitler arasında istila hareketinden önce ve sonra da varlığını koruyan nesnelere arasında olduğunu altını çizmiştir (Artamanov, 2020, s. 48). Kuban mıntıkasından Ön Asya'daki bulgu alanlarına kadar geniş bir arazide farklı zaman dilimlerine tarihlendirilmiş bulgular İskit kültürel devamlılığını gözler önüne sermektedir.

Günümüz Azerbaycan Topraklarında İskitler

Kuban sahasından itibaren rastladığımız İskit kurganları arasında daha güneyde bulunan ve günümüz Azerbaycan topraklarında yer alan Mingeçevir mezarları bölgedeki İskit varlığını doğrulayan önemli bulgu alanları arasındadır. Çalışmamızda Azerbaycan sınırlarında yer alan Mingeçevir'deki İskit arkeolojik malzemeleri üzerinde daha ayrıntılı durulacaktır.

Mingeçevir Arkeolojik kompleksi, Azerbaycan'daki Bozdağların güney eteklerinde, Kür Irmağının her iki yakasını kapsayan alanda yer almaktadır (Aslanov vd., 1959, s. 7). Bu sitedeki en erken buluntular MÖ. 3. binyıla (Erken Tunç Çağı) tarihlendirilirken, alanın MS 17. yüzyıla kadar götürülebilen eski bir yerleşim bölgesi olduğu tespit edilmiştir (Aslanov vd., 1959, s. 7). Henüz 1871 yılında arkeolog ve doğa bilimci Friedrich Bayern, "O Drevnih Soorujeniyah na Kavkaze"¹² başlığını taşıyan makalesinde Mingeçevir'deki yapılara dikkat çeken ilk isimlerden biri olmuştur. Bu çalışmanın ardından uzunca bir süre Mingeçevir'e dair yeni bir araştırma yapılmamıştır. 1935 yılına gelindiğinde Prof. Pakhomov öncülüğünde başlatılan çalışmalar Mingeçevir'de iki eski mezarlığın daha gün yüzüne çıkarılmasını sağlamıştır. Daha sonra Azerbaycan Bilimler Akademisi'nin kontrolünde Nisan 1946'dan Ağustos 1953'e kadar S. M. Gaziyev başkanlığındaki bir grup arkeolog tarafından kazılar sürdürülmüştür. Kür Irmağının sağ yakasında gerçekleştirilen çalışmalar iki yerleşim yerinin tespiti ve dört büyük mezar alanının keşfi ile neticelenmiştir. Böylelikle Mingeçevir Arkeolojik Kompleksi güney Kafkasya'da açılan en büyük arkeolojik site olarak zikredilmeye başlamıştır.

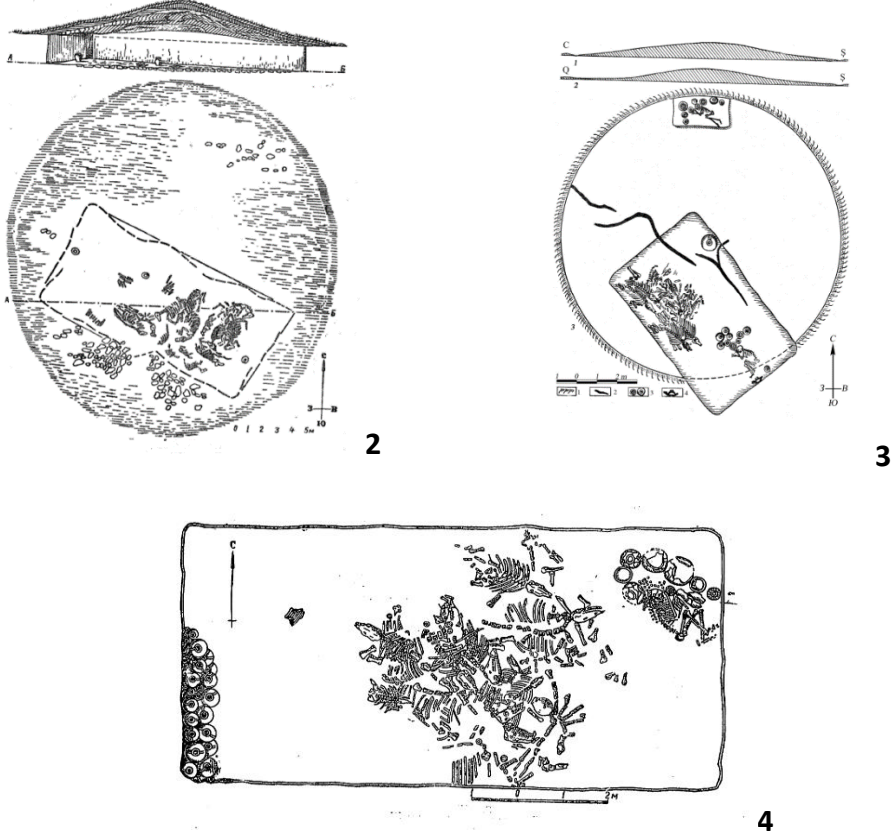
Mingeçevir'de elde edilen bulgular farklı zaman dilimlerinde farklı etnik grupların burada söz sahibi olduğunu gösterir niteliktedir. Bu durum uluslararası ticaretin canlı bir şekilde yaşandığı antik kentler arasında ortak bir özellik olarak yorumlanmıştır. (Mamedov, 2019, s.21) Burada gün yüzüne çıkarılan bulgular ve mezarlıkların tarihlendirilmesi meselesine değinen araştırmacılardan biri olan Kossak, kurganlardan elde edilen örneklerin yalnızca yerel gelenekle açıklanamayacağını ve yeni bir nüfusun bölgeye müdahalesinin kesin olduğunu vurgulamıştır (Hasanov, 2017, s. 113).

Azerbaycan topraklarında yer alan bu en büyük arkeolojik site alanında arkeologlar tarafından 20 kadar kurgan tipinde mezar tespit edilmiştir. Bunların tamamı Kür Nehri'nin sağ tarafında yer almaktadır. 8 Kurgandan oluşan merkezde yer alan kurganlardan 5 tanesi kazılmış, 3 tanesi ise tahribata uğramıştır. Merkezdeki kurganların batısında da bir sıra halinde dizilmiş 10-12 kurgan yer almaktadır (Aslanov vd., 1959, s. 90). Açılan 5 kurgan mesafe bakımından yakınlık arz etmekte ve 4 tanesi dairesel biçimde kubbeli bir biçimde hazırlanmıştır. 50-100 m²lik genişliklerine rağmen mezar odalarının tek kişilik hazırlandığı görülmüştür (Aslanov vd., 1959, s. 90-91).

Mingeçevir'de açılan kurgan tipindeki yapılar MÖ. VII. yüzyıla birlikte bölgede yeni bir etnik grubun tesirini açık bir şekilde göstermektedir (Aliyev, 1979, s.6). Bununla birlikte söz konusu kurgan yapısı ve içerisindeki malzemeler bu mezarların Karadeniz'de açılan İskit kurganları ile mukayesesine imkân vermektedir. Aliyev, bu hususta aradaki benzerliği gösteren önemli delillerden biri olarak İskit topluluklarının cenaze merasimlerindeki bir ayrıntı olarak görülen at gömülerine dikkat çekmiştir (Aliyev, 1979,

¹² Bayern F., "Sbornik Svedeniy o Kavkaze", 1871, том 1, ss. 298-327.

s. 7). Mingeçevir'deki 1 nolu kurganın 75 m. kuzeybatısında yer alan ve 1946 yılında açılmış olan 2 nolu kurganda 8 adet at iskeleti tespit edilmiştir (Aslanov vd., 1959, s. 96). Bunun yanında 3 nolu kurganda 4, 4 nolu kurganda 6 ve 5 nolu kurganda 2 adet at kurbanı ile karşılaşmıştır. Kurganlardan elde edilen malzemeyi değerlendiren Aliyev, bu bulguları, İskit göçebelerinden hatırı sayılır bir kısmının bir süreliğine Trans-Kafkasya'nın güneydoğusuna yerleştiklerine delil olarak sunmuştur (Aliyev, 1979, s. 10).

Görsel. 2,3,4: Mingeçevir 2,3 ve 4 Nolu Kurganlar (Aslanov vd, 1959, s. 94,106,108)

Mingeçevir kurganları hakkında önemli çalışmalara imza atan İone, bu mezarlıklarda yer alan İskit tipi bulguların 24 çukur mezardan ibaret olduğunu bildirir. Kazıların gerçekleştirildiği 1946 yılından itibaren bu bilgi, konuyu değerlendiren pek çok araştırmacı tarafından tekrarlanmıştır. Ancak Mingeçevir'deki bulgular hakkında son yıllarda en ciddi çalışmalara imza atan Hasanov, burada İskit tipi buluntulara sahip ek mezarların kazıldığını da hatırlatarak (100 ve 122 nolu gömüler), Mingeçevir'de bu türden toplam 39 mezarın varlığına dikkat çeker (Hasanov, 2021, s.14). Bununla birlikte Mingeçevir mezarlık alanının tam olarak kazılmamış olduğunu ve rezervuar inşaatı nedeniyle bazı kısımlarının sular altında kaldığını da ifade etmek gerekir.

Mingeçevir kurganlarından elde edilen bulgular özellikle Trans-Kafkasya ve Ön Asya'daki İskit hareketlerine dair bilgi aktaran Asur ve Pers kaynakları ile eski batı yazarlarının eserlerinde işaret ettikleri İskit varlığını doğrulayıcı türdendir. Sözünü ettiğimiz yazılı kaynaklarda günümüz Azerbaycan topraklarında olası bir İskit krallığının varlığını düşündüren kayıtlar, özellikle Mingeçevir kazılarında sonra daha sık gündeme

getirilmiştir. Mingeçevir’de İskitlere atfedilen bulgulara ek olarak Azerbaycan’ın çeşitli yerlerinden elde edilen diğer İskit arkeolojik verileri, bölgedeki İskitlerin kalıcılığı noktasında daha güvenilir tezler üretmenin önünü açmıştır.

Eldeki güçlü verilere rağmen özellikle Kuzey Azerbaycan’daki İskit tipi malzemelerin varlığını yeterli bir kanıt olarak görmeyen araştırmacıların varlığından da bahsetmemiz gerekir. Burada önemli bir ayrıntı olarak bölgedeki İskit kalıntılarının MÖ. VII. yüzyıldan çok daha geç bir zaman dilimine tarihlendirilmesi veya Pogrebova’nın da iddia ettiği gibi yerli halk ile temasın bir neticesi olabileceği gibi hususlar, Azerbaycan topraklarındaki kadim İskit krallığı tezlerine temkinle yaklaşanların iddiaları arasındadır (Hasanov, 2012, s. 520). Ancak Urartu kazılarını yorumlayan Piotrovskiy gibi araştırmacıların özellikle Trans-Kafkasya’daki İskit hatıralarının yalnızca karşılıklı değiş tokuşla sınırlı kalmadığına yönelik ifadelerini hatırlatmak gerekmektedir. Ona göre; bölgede faaliyet gösteren İskitler, Urartu ve Asur çevresine ciddi oranda nüfuz etmeyi başarmışlardır (Piotrovskiy, 1954, s. 144). Hasanov, bu hususta can alıcı bir ayrıntıya dikkat çekerek, Azerbaycan’daki İskit varlığını sorgulayan araştırmacıların 1950’lerden bu yana “İskit üçlüsü” olarak bilinen tanımlamayla yola çıktıklarını belirterek önemli bir yanılığya işaret etmiştir (Hasanov, 2012, s. 520). İskit üçlüsünde öngörülen kriterler; belli silah bulguları (tipoloji), at koşum parçaları ve hayvan üsluplu sanat malzemeleridir. Bu konuda eleştirilerini dile getiren Hasanov, İskit defin ritüellerinin de hesaba dahil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹³ Olkhovsky’nin de “İskit üçlü”sünün genişletilmesi gerektiğine yönelik açıklamalarına yer veren Hasanov, buradaki kriterleri; 1) kurganın yapısı 2) düzenlenmesi 3) kullanılan yapı malzemeleri; 4) ayin ve ritüel unsurları; 5) ideolojik nitelikteki nesnelere (örneğin, çanlar) 6) dünya görüşünü yansıtan seramik süslemeler şeklinde güncellemiştir (Hasanov, 2012, s. 521).

Mingeçevir’deki “İskit krallığının” varlığına şüphıyla yaklaşan isimlerden bir diğeri de Halilov’dur. Halilov, Kimmerlerin ardından Ön Asya’da görünen İskitlerin Azerbaycan topraklarındaki durumunu, bahis konusu dönemle alakalı en ciddi problemlerden biri olarak değerlendirmiştir (Halilov, 1971, s.183). Farklı dönemlere tarihlenen Gence, Gedebey, Sarı Tepe gibi kazı alanlarındaki İskit tipi malzemeyi yorumlayan Halilov, Azerbaycan topraklarında İskitlerle alakalandırılabilir en yoğun bulgunun Mingeçevir mezarlarından geldiğini inkâr etmemiştir (Halilov, 1971, s.185). Ancak buna rağmen çalışmasında İskit savaşçılarına ait olarak kabul edilen ok uçlarının yerli halk arasında da üretimini açıklamaya gayret etmiştir. Dahası Mingeçevir’deki iskeletlerden 21 adet kafatasına (15 erkek ve 6 kadın) dair Kasumova’nın antropolojik verilerini öne sürerek, bunların Dinyeper bölgesindeki İskit kalıntıları ile farklılık arz ettiğini bildirmiştir (Halilov, 1971, s. 187). Halilov, netice itibariyle İskitlerin Azerbaycan’da kısa süreli kaldıklarını ve burada yalnızca Ön Asya’ya düzenledikleri seferlerde kullanacakları askeri garnizonlar oluşturduklarını ifade etmiştir (Murzin, 1990, s.46). Tarafımızca bu ifadeler Halilov’un Mingeçevir’deki İskit malzemesini tarihlendirmesi ile çelişki içerisindedir. Nitekim Kimmerleri kovalama hadisesinden, bulguları tarihlediği 6-5. yüzyıla kadar bir asrı bulan

¹³ Hasanov bu hususta Pogrebova’nın gerçekleştirdiği çalışmalarda ritüel özelliklerinin dikkate alınmadığını, İskit definlerini yalnızca at mezarlarının varlığı yada yokluğu durumuna indirgediğini ve aynı şekilde Halilov’un da benzer bir bakış açısıyla meseleyi değerlendiğini; onun Azerbaycan topraklarında ‘İskit’ görünümündeki buluntuların çoğunun silah ve süslemeler olduğu, gündelik ev eşyaları ve aletlerin bulunmadığını bildirdiğini hatırlatmaktadır (Hasanov, 2012, s. 520; Halilov, 1971, s. 186).

bir zaman zarfı dikkat çekmektedir. Bu uzun periyod, kendi başına, İskitlerin bölgede kalıcı olduklarını göstermeye yetmektedir.

Mingeçevir'deki İskit çağına tarihlenen kurganların çoğunda tek define rastlanırken bazılarında iki iskelet çıkarılmıştır (Hasanov, 2021, s. 14). İskeletlere açılan erkek mezarlarının ağırlıklı bir biçimde savaş aletleri barındırdığını ve bunlar arasında İskit tipli ok uçlarının ağırlıklı olduğunu ifade etmiştir. Bıçak, hançer gibi savaş aletlerinin bulunduğu kurganlarda bir takım ziynet eşyaları da göze çarpmaktadır. Elde edilen malzemeleri yalnızca savaşçılıkla alakalı görmek, İskitlerin bölgeyi sadece askeri bir üs olarak kullandıkları görüşünü savunanlar tarafından bir delil olarak kullanılmıştır. Buna karşın Artamanov'un, bronz temrenlerin ticarete takas aracı olarak kullanıldığına yönelik açıklamalarını hesaba dahil etmek gerekir (Artamanov, 2020, s. 49).

Mingeçevir'deki ziynet eşyaları arasında zoomorfik yan kulplu üç bronz ayna pek çok araştırmacı tarafından incelemelere konu olmuştur. Halilov, söz konusu bronz aynaların tartışılmaz şekilde İskit menşeli olduğunu kabul etmiştir (Halilov, 1971, s. 186). Elde edilen bu aynalar Kuzey Karadeniz, Kafkasya ve Karpat Havzasında yaygınlık kazanmış türdedir (Hasanov, 2021, s. 14). Mingeçevir'deki kazılardan çıkarılan bu aynaların birinde dağ keçisi tasviri bulunmaktadır. Bu zoomorfik görüntüler, Kuzey Karadeniz ve Karpat Havzası aynalarından bazı farklılıklarla ayrılmaktadır. Hasanov, aynalara dair gerçekleştirdiği çalışmada diğer araştırmacıların da görüşlerine yer vererek Mingeçevir'deki aynaların kökenine dair tartışmaları gözden geçirmiştir. Skudnova, kulplu aynaların Çin menşeli olduğunu ve MÖ. VI. yüzyılda İskit kültürüne girdiğini daha sonra Yunan kültürünün etkisiyle İskit ustalarının yan sapı uyarlamaya başladıklarını ileri sürmüştür (Hasanov, 2021, s. 16). Buna karşın Chlenova, benzer tipteki aynaların İç Asya'daki yaygınlığına dikkat çekmiştir. MÖ. 2. binyılda Kırgızistan'da, 1. binyılın başlarında Fergana'daki Dalverzin ve Chust yerleşimlerinde ve Kazakistan'daki Kökshetau'da benzer ayna tiplerine rastlanmıştır. Chlenova bu bilgilere dayanarak, aynaların İskitlere ve Yunanlılara Orta Asya kültürleri tarafından tanıtılmış olabileceği sonucuna varmıştır (Hasanov, 2021, s. 16).

Görsel.5: Mingeçevir'de bulunan aynalar (Hasanov, 2021, s. 16)

Mingeçevir'deki mezarlarda dikkat çeken bir ayrıntı olarak, 1946'da lone tarafından kazılan 24 mezarın 17'sinde defin esnasında naaşın sol ayağından 50 cm. kadar uzağında ve mezarın güneydoğu ucunda yer alan büyük boyutlu kaplar görölmektedir. Ölen kimsenin ayak ucuna bırakılan bu tür kaplara Kazakistan'daki Uygarak İskit mezarlarında da rastlanmaktadır (Hasanov, 2021, s. 19). Bu türden ritüeller İskit kurganları arasındaki kültürel bütünlüğü göstermesi bakımından da önemlidir.

Mingeçevir'deki kurganları inceleyenlerden Goshgarli bölgedeki İskit varlığı sorununa dair; "Güney Kafkasya'daki bu mezarların bölgede uzun süredir yaşayan İskit etnik gruplarına ait olduğunu sağlam bir şekilde ifade edebiliriz" demektedir (Mamedov, 2019, s. 22). Dyakonov daha temkinli bir şekilde, uzun iskeletli Mingeçevir toprak mezarlarını, İskit ve yerli nüfusun karışık mezarları olarak değerlendirmiştir (Halilov, 1971, s.184). Borozdin'e göre, Mingeçevir kurganlarındaki at koşum takımlarına dair bulgular, diğer kültürel malzemelerle birlikte açık bir şekilde İskit cenaze töreninin varlığını göstermektedir.

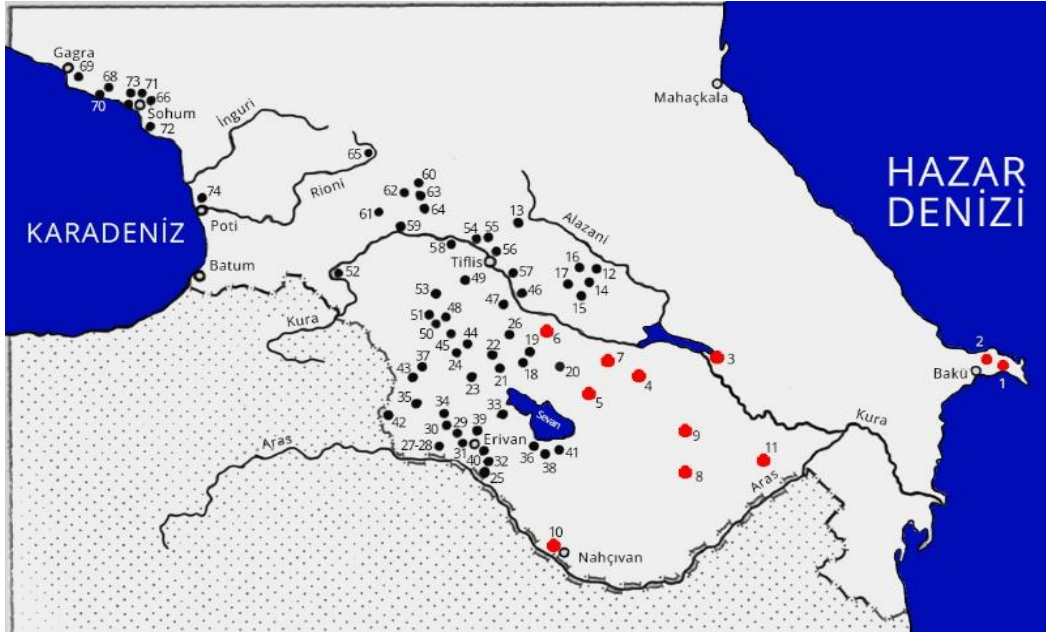
Mingeçevir kurganlarının tarihlendirilmesi konusuna değinecek olursak; öncelikle İskit tipi olarak tanımlanan bronz temrenlerin bu hususta belirleyici olduğunu ifade etmemiz gerekir. Bu konuda Melyukova ve diğer araştırmacıların açıklamaları, söz konusu ok uçlarının MÖ. VII. yüzyıla ait olduğu fikrini öne çıkartmıştır. Murzin, sözü edilen ok uçlarının Kafkasya üzerinden gerçekleştirilen İskit seferlerinin tarihi ve güzergahını belirlemedeki kilit role vurgu yapmıştır (Murzin, 1990, s. 41). Tarihleme hususunda Gaziyev MÖ. VII-VI, lone ve Goşgarlı MÖ. VII-IV yüzyılları öne sürmüşlerdir. Kurochkin de buradaki İskit kurganlarının MÖ. 7. yüzyıla ait olduğunu düşünenler arasındadır (Hasanov, 2012, s. 524). Ilinskaya ve Terenozhkin, Mingeçevir kurganlarını MÖ. VII. yüzyıla tarihlendirerek, buradaki bulguları, İskit kültürünün yerel çevreye nüfuzunun kanıtı olarak değerlendirmişlerdir (Hasanov, 2017, s. 113). Bu araştırmacılar aynı zamanda Mingeçevir kurgan dönemini; "en erken İskit dönemi" şeklinde nitelendirerek, bu atlı göçebelerin Güney Kafkasya'daki ilk izleri olarak değerlendirmişlerdir (Hasanov, 2012, s. 522; Hasanov, 2017, s. 117).

Hem Mingeçevir kurganlarının tarihlendirilmesi meselesi hem de bölgedeki İskit varlığı noktasında bir diğer önemli bulgu olarak at koşum takımı parçaları da önem arz eder. Hasanov'un özellikle üç delikli bronz yanak parçaları (bitler) bulgularını değerlendirdiği çalışması bu konuda son derece aydınlatıcıdır. Azerbaycan topraklarında yer alan Mingeçevir, Küçük kurgan, şemkir, Kalakent ve Lenkeran'da elde edilen bronz bitler söz konusu çalışmanın odak noktası olmuştur. Zikredilen bulgular hakkında yapılmış araştırmalar özellikle Mingeçevir kurganlarının MÖ. IX ila VII. yüzyıl arasındaki bir zaman dilimine tarihlendirilmesi gerekliliğinin altını çizmektedir. G. Kossak; MÖ. IX ve VIII. yüzyıl aralığını, A. I. İvançik MÖ. IX. yüzyılı, İessen; MÖ. VII. yüzyılı (Hasanov, 2017, s. 113), Pogrebova ise MÖ. VIII. yüzyılın ikinci yarısını öne çıkartmışlardır (Hasanov, 2017, s. 114). Terenozhkin, İskitlere atfedilen bu üç delikli bitlere Doğu Avrupa'nın güneyindeki kazı alanlarında da rastlandığına ve İskit arkaik dönemine tarihlendiğine vurgu yapmıştır.

Azerbaycan topraklarında İskit eserlerinin elde edildiği bir başka kazı alanı Milsko-Karabağ bozkırındaki Küçük Kurgan'dır. Ağcabedi'de yer alan kurganda çok sayıda

boncukla, 21 adet seramik kap elde edilmiştir. Bunlarla birlikte at koşum takımına dair parçalar bulunmuştur¹⁴. Mingeçevir kurganları ile benzerlik arz eden bu kurganda başı kesik bir at iskeleti ve aynı mezarda bir insan iskeletine rastlanmıştır¹⁵ (Esayan&Pogrebova, 1985, s. 23; Quliyev, 2008, s. 264-265). Aynı şekilde Mingeçevir 2 kurganından elde edilen bronz bitler ile Küçük kurgan bulguları arasında aynılık söz konusudur (Hasanov, 2017, s. 113). Bu kurgandaki eşyalar, Ziviye'de bulunan İskit hazinesindeki malzemelerle de benzerlik arz etmektedir. İessen, Küçük Kurgan kompleksini İskitlerin Ön Asya'da olduğu zamanla ilişkilendirmiştir (Kiyaşko & Korenyako, 1976, s. 171-172). Ayrıca buradaki bulguları Kelermes, Ulski Aul ve Mingeçevir'dekiler ile kıyaslayarak İskit tipli bu malzemeleri MÖ. 650-600'lere tarihlendirmiştir (Hasanov, 2012, s. 521). Yine Küçük kurganda bulunan İskit tipi ok uçları Kelermes ve Melgunov kurganlarındaki bulgularla yakınlık arz etmekte ve bunların tarihlendirilmesi için de MÖ. VII ve VI. yüzyıllar önerilmektedir¹⁶ (Hasanov, 2012, s.521). İessen, Küçük kurganın tarihlendirilmesi için MÖ. VII. yüzyılın ikinci yarısını önerirken (Hasanov, 2017, s. 114), Pogrebova aynı yüzyılın başlarını işaret etmiştir (Hasanov, 2017, s. 115).

Mingeçevir ve Küçük kurganla birlikte günümüz Azerbaycan topraklarının muhtelif bölgelerinde de İskitlerle ilişkilendirilen birtakım bulgularla karşılaşırız. Esayan ve Pogrebova'nın hazırlamış olduğu haritada Trans-Kafkasya'daki İskit bulguları titiz bir biçimde işaretlenmiş ve bunlar hakkında bazı açıklamalara yer verilmiştir (Bk. Harita:3).

Harita.3: Kırmızı işaretle gösterilen yerler günümüz Azerbaycan topraklarındaki İskit arkeolojik verilerine aittir. (Yesayan&Pogrebova, 1985, s. 20)

¹⁴ Hasanov, Küçük kurgandan çıkarılan at alınlığının Ziviye bulguları ile yakınlığına işaret ederken, bükümlü, bronz halkalı bitlerin Mingeçevir 2 nolu kurganla benzerlik gösterdiğini ifade etmiştir (Hasanov, 2012, s. 521).

¹⁵ 15 m. çapındaki toprak mezarda, odanın güneybatı tarafında bir insan iskeleti ile yanında kesilmiş bir at başı yer almaktadır (Hasanov, 2012, s. 521).

¹⁶ Trans-Kafkasya'daki İskit bulgularına dair açıklamalarında İessen, Küçük kurgandan elde edilen malzemelerin MÖ.. 7. yüzyıla ait olduğunu beyan etmiştir (Esayan&Pogrebova, 1985, s. 23).

Yukarıdaki haritada 1 nolu bulgu yeri olarak işaretlenen Abşeron'daki 4 nolu mezardan MÖ. VII ve VI. yüzyıllara tarihlenen İskit tipi ok uçları kayda geçirilmiştir. 2 nolu bulgu yeri Gürgen'den de yine İskit tipi ok uçları bulunmuştur. 4 nolu Gence'den Krupnov'un da hakkında çalışma yaptığı sivri başlıklı bir kil heykel elde edilmiş ve daha geç bir tarihleme ile MÖ. IV ve III. yüzyıllara ait olduğu ileri sürülmüştür (Esayan&Pogrebova, 1985, s. 22). 5 nolu Gedebey ve Kalakent'teki MÖ. VII ve VI. yüzyıllara tarihlendirilmiş 48 numaralı mezardan 8 İskit tipi ok ucu bulunmuştur. 6 nolu Saritepe'deki bulgu alanından sırt üstü yatırılmış bir erkek iskeleti ve İskit tipi bronz ok uçları elde edilmiştir. 7 nolu Keçili bulgu alanında ise Nerimanov'un çalışmaları neticesinde İskit tipi bir ok ucu bulunmuştur. 8 numaralı alan ise Hankendi yöresindeki müzede bulunan ve menşei belli olmayan demir bir akinak bulgusunu ifade etmektedir. 9 nolu Dağlık Karabağ'ın Mardakert bölgesindeki bulgu alanında MÖ. VII ve VI. yüzyıllara ait olduğu düşünülen İskit tipi ok uçları bulunmuştur. 10 nolu bulgu yeri olarak Nahçıvan'daki Kültür Müzesinde sergilenen ve Nahçıvan'ın çeşitli yerlerinden elde edilen İskit ok uçları bildirilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

İskitler, Kafkasya'daki çeşitli rotalar üzerinden Trans-Kafkasya ve günümüz Anadolu topraklarına girdiklerinde dönemin iktidar mücadelelerinin bir parçası olmaktan kaçamamışlardır. Eskiçağın güçlü imparatorlukları Asur-Urartu ve Medlerle münasebetler tesis eden İskit yöneticileri bu ilişkiler dahilinde yazıya sahip olan söz konusu toplulukların tarih kayıtlarında zikredilmeye başlamışlardır. Bunun yanında Herodotos ve ardılları da özellikle İskitlerin Ön Asya serüvenlerine dair bazı hadiseleri aktarmaktan geri durmamışlardır. Buna rağmen yazılı kaynaklar Trans-Kafkas ve eskiçağ Anadolu'sundaki İskit tarihi serencamının net bir tablosunu çıkartma noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu hususta kendilerine has kurgan kültürüne sahip olan ve erken atlı göçebe topluluklar arasında yüksek bir medeniyetin temsilcisi olarak tanımlanan İskitler, söz konusu bölgelerde ayırt edilebilir bir takım arkeolojik hatıralar bırakmışlardır. Gerçekleştirilen kazılarda elde edilen malzemeler yazılı kaynaklardaki İskit anlatılarını tamamlama noktasında büyük kıymete sahiptir. Çalışmamızda günümüz Azerbaycan topraklarında İskitlerle alakalandırılan bulguları yazılı kaynaklardaki bilgilerle birlikte değerlendirerek, Trans-Kafkasya'daki İskit varlığı meselesini gündeme getirmeye gayret ettik.

Gerek Ön Asya gerekse Kafkasya'da ve dahi Karadeniz'in kuzeyindeki kurgan alanlarında Tuallagov'un da ifade ettiği üzere (Tuallagov, 2017, s. 37) Kimmer ve İskit bulgularını net bir şekilde ayırmanın pek de mümkün olmayışı, çalışmanın zorluklarından biridir. Bunun yanında pek çok çalışmada müşterek bir biçimde ifade edildiği üzere İskitlere ait olduğu kabul gören ok uçları, zoomorfik nesnelere ve kurban ritüellerine dair bulgular tartışma konusu olarak belirlenen coğrafyalardaki İskit varlığını sorgulamaya hizmet etmektedir. Özellikle Ön Asya'daki İskit izlerinin hem yerli hem de yabancı literatürde farklı çalışmalarla gündeme getirildiğini görmekteyiz. Söz konusu araştırmalara ilave olarak çalışmamızda yalnızca günümüz Azerbaycan topraklarındaki İskitlerin varlığı meselesini değerlendirdik. Bu hususta Mingeçevir bölgesindeki

kurganlar üzerinde daha ayrıntılı durarak, Azerbaycan'dan günümüz Doğu Anadolu'suna uzanan hat üzerinde İskitlere ait veriler incelenmiştir.

Makale içerisinde Azerbaycan özelinde isimlerini zikrettiğimiz kurgan alanlarındaki, İskit bulguları kabaca MÖ. VII ve IV. yüzyıllar arasına tarihlenerek, Ön Asya'ya düzenlenen seferler esnası ya da sonrasındaki sürece vurgu yapılmıştır. Bunlarla birlikte İskitlerin bölgede kalıcı bir şekilde yerleştiklerine yönelik tezler de öne sürülmüştür. Açılan bazı kurganlarda İskit nesnelere ile birlikte Ön Asya tipi bulgulara rastlanması bazı araştırmacıları bölgedeki İskit hatıralarını Ön Asya seferleri dönüşündeki süreçle alakalandırmasına dayanak oluşturmuştur. Bununla beraber farklı zaman dilimlerine tarihlenen ve Kuzey Kafkasya'daki İskit kurganları ile benzerlikler arz eden, zengin içerikli gömü alanları bölgede kalıcı bir İskit krallığının delaleti olarak yorumlanmıştır.

Çalışma içerisinde belirtilen bulgular İskitlerin, Trans-Kafkasya topraklarını yalnızca bir askeri üs olarak kullanmadığını, bölgede uzun süreli yerleşimler oluşturduklarını gösterir niteliktedir. Bunlar arasında özellikle at kurbanına dair bulgular, bronz ok uçları ve zoomorfik nesnelere İskitlerle özdeşleştirildiği görülmektedir. Bölgede açılan mezarlarda ağırlıklı olarak erkek gömülerine ulaşılması kurganların yalnızca sefer zamanı ile alakalı bulunmasına neden olan unsurlardan biridir. Ancak bazı kurganların yağmalandığı ve içerisinden herhangi bir iskelete ait kalıntının bulunmadığı da unutulmamalıdır. Bunlardan bir kısmının kadın cenazelerine ait olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Ayrıca savaşçılıkla ilgili bulguların yanında gündelik eşyaların, kap-kacak, boncuklar ve çeşitli ziynet eşyalarının da kurganlardan sıklıkla elde edildiği görülmektedir.

Azerbaycan'da Mingeçevir ve diğer bölgelerden elde edilen bulgular İskitlerin Trans-Kafkasya'ya, Anadolu seferleri arifesinde yerleşmeye başladıklarını düşündürmektedir. Manna krallığı ile kurulan ilişkiler vasıtasıyla İskitlerin bölgede meskûn hale gelmeye ve güçlenmeye başlamış olmaları muhtemeldir. Bölge siyasetinde tanıdık bir figür olarak bilinen İskitler, Asur topraklarını kuzeyden tehdit eden Kimmerler karşısında ilk alternatif olmuşlardır. Asur ve diğer imparatorluklarla kurulan siyasi münasebetler dahilinde, İskitlerin, Trans-Kafkasya merkezli bölgelerinden askeri yardımlar tesis ettikleri anlaşılmaktadır. Nitekim eskiçağ Anadolu'sundaki savaşlara ve ayrıca Orta Doğu'ya kadar uzanan seferlere iştirak etmişlerse de daha ağırlıklı olarak Trans-Kafkas topraklarına yakın alanlarda kurgan hatıraları bırakmışlardır.

İskitlerin Trans-Kafkasya topraklarına inişlerinde Derbent'ten ziyade orta Kafkas geçitlerini daha aktif bir biçimde kullandıkları anlaşılmaktadır. Kuban bölgesindeki İskit kurganları ile mukayese edildiğinde Trans-Kafkasya'daki bulgu alanlarının daha sade bir görüntü arz ettikleri söylenebilir. Özellikle Anadolu'da İskit gücünün çöküşü, Trans-Kafkasya merkezli bir İskit krallığını da tehdit edecek olduğundan, İskitler kademeli bir şekilde Karadeniz'in kuzeyindeki bölgelerine çekilmişlerdir. Bu çekilme esnasında Kuban bölgesindeki kurganlar, Ön Asya menşeli ürünleri de içerecek türden zengin bulgu alanlarına dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

- Aliyev, İ. (1979). O Skifah i Skifskom Çarstve v Azerbaydjane, Peredneaziatskiy Sbornik- III, Istoriya i Filologiya Stran Drevnego Vostoka, Moskva, 4-14.
- Artamanov, M. İ. (2020). *Kimmerler ve İskitler başlangıcından M.Ö. IV. yüzyıla kadar* (M. Şen, çev.). Selenge Yayınevi.
- Aslanov, G. M., Vaidov, R. M., & İone, G. İ. (1959). *Drevniy Mingeçaur: Epoha Eneolita i Bronzi*. Bakü.
- Belli, O., & Ceylan, A. (2002). 2000 yılı Anzaf kaleleri kazı ve onarım çalışmaları. 23. *Kazı Çalışmaları Toplantısı 2* içinde (s. 275-286). Ankara.
- Belli, O. (2010). 2008 yılı Van-Yoncatepe Sarayı, Nekropolü ve Aşağı Kenti kazıları. 31. *Kazı Çalışmaları Toplantısı-1* içinde (s. 95-120). Ankara.
- Belyavskiy, V. A. (2011). *Vavilyon Legendarniy i Vavilyon İstoriçeskiy, Lomonosov*. Moskva.
- Çernikov, S. S. (1965). *Zagadka Zolotogo Kurgana, Nauka*. Moskva.
- Çilingiroğlu, A. (2005). Bronze Arrowheads of Ayanis (Rusahinili Eiduru-kai): Indicate Ethnic Identity? In *Anatolian Metal-III Symposium* (pp. 63-66). Bochum.
- Erzen, A. (1968). Van Bölgesi Çavuştepe 1968 Kazısı. *Türk Arkeoloji Dergisi*, 17(2), 77-90.
- Erzen, A. (1981). 'Toprakkale Kazısı 1977 Çalışmaları. *Türk Arkeolojisi Dergisi*, 25(2), 69-70.
- Galanina, L. K. (2006). *Skifskiye Drevnosti Severnogo Kavkaza v Sobranii Ermitaja: Kelermesskiye Kurgani*. Sankt-Peterburg.
- Halilov, D. A. (1971). Arhheolojiçeskiye Nahodki "Skifskogo" Oblika i Vopros o "Skifskom Çarstve" na Territorii Azerbaydjana. In P. D. Liberov & V. İ. Gulyayev (Eds.), *Problemi Skifskoy Arheologii* (pp. 183-187). Moskova.
- Hasanov, Z. (2017). Udila i Psalii Rannego Jeleznogo Veka, Naydennie v Azerbaidjane. *Arheologiya*, 3, 105-119.
- Hasanov, Z. (2012). Pogrebalni Obriad kak Osnova Vyjavleniya Sobstvenno Skifskih Kurganov Azerbaydjana. In *Peregrinationes Archaeologicae In Asia et Europe Joanni Chochorowski Dedicatae* (pp. 519-527). Kraków.
- Hasanov, Z. (2021). Olbian Style Bronze Mirrors with Zoomorphic Handles from Mingachevir, Peoples in the Black Sea Region from the Archaic to the Roman Period. M. Manoledakis (Ed.), *Archaeopress Archaeology* (pp. 13-22).
- Herodot, (2006). *Tarih* (M. Ökmen, çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kiyaşko, V. Ya., & Korenyako, V. A. (1976). Pogrebenie Rannego Jeleznogo Veka u G. Konstantinovska-na- Donu. *Sovetskaya Arheologiya*, 170-177.
- Mamedov, E. V. (2019). Gruntovi Pohovannya Antiçnogo Mingecevira (Samunisa). *Istoriya*, 2(141), 21-26.
- Melyukova, A. İ. (2014), İskitler ve Sarmatlar (İ. Togan, çev.). D. Sinor (Der.), *Erken İç Asya tarihi* içinde (s. 141-166). İletişim Yayınları.
- Mroveli, L. (2014). The lives of the Georgian Kings (D. Gamq'relidze, trans.). *Kartlis Tshovreba A history of Georgia* (pp. 13-76). Artanudji Publishing.

- Murzin, V. Y. (1990). *Proishojdeniye Skifov: Osnovnye Etapı Formirovaniya Skifskogo Etnosa*. Kiev.
- Muscarella, O. W. (1977). "Ziwiye" and Ziwiye: The forgery of a provenience. *Journal of Field Archaeology*, 4(2), 197-219.
- Özgül, O. (2022). Urartu'nun kuzey ve kuzeydoğusundaki Kimmer-İskit varlığına dair yeni görüşler. XVIII. *Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler* içinde (X. Cilt, S. Nurdan & M. Özler, haz., s. 607-623). TTK.
- Phillips, E. D. (1972). The scythian domination in Western Asia: Its record in history. *Scripture and archaeology*. *World Archaeology*, 4(2), 129-138.
- Piotrovskiy, B. B. (1954). Skify i Drevniy Vostok. *Sovetskaya Arheologiya*, XIX, 141-158.
- Tuallagov, A. A. (2017). *İskitlerden erken Alanlara Kuzey Kafkasya* (O. Uravelli, çev.). Kafdav Yayıncılık.
- Yesayan, S. A., & Pogrebova, M. N. (1985). *Skifskiye Pamyatniki Zakavkazy*. Moskva.

Makale Gönderim Tarihi: 26.12.2023

Yayına Kabul Tarihi: 23.01.2024

Araştırma Makalesi

1697 SEFERİNDE TUNA DONANMASI'NIN OPERASYONEL MASRAFLARI*

Seyfullah Aslan**

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu, 1683'te Viyana'yı ikinci defa kuşatmasıyla başlayan savaşlarda Kutsal İttifak Devletleri'yle uzun yıllar mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu savaşlar esnasında Tuna Nehri üzerinden Osmanlı garnizonlarını ve cephe hattını lojistik bakımdan destekleyen Tuna donanması, dikkate değer bir operasyonel güç olarak ortaya çıkmıştır. 1697 seferi, gerek II. Mustafa'nın bizzat sefere katılması açısından gerekse Osmanlıların nihai bir netice alarak savaşlara son verme arzusundan dolayı kapsamlı hazırlıkların yapıldığı bir seferdir. Tuna donanmasının mevcudu, kabiliyetleri ve gücü de bu hazırlıklar kapsamında artırılmaya gayret edilmiştir. Donanmanın hazırlıkları kapsamında gerek gemi inşa, teçhiz, tamir ve bakım masrafları gerek personel ve gerekse donanma personeli için ihtiyaç duyulan peksimed, zahire ve un gibi yiyecekler ile donanma tarafından kullanılan savaş malzemelerinin masrafları, ilgili senede Tuna donanmasının operasyonel masraflarını oluşturmaktadır. Masrafların ortaya çıkmasıyla beraber, ilgili sefer boyunca donanmanın Osmanlı hazinesine maliyeti hesaplanacaktır. Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan defterler ve evraklardan elde edilen bilgiler yanında donanmaya yapılan toplam masrafi kıyas etmek üzere literatürden istifade edilerek masrafın bütçe içindeki oranı tespit edilip değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, savaş, 1697 seferi, II. Mustafa, Tuna Nehri, Tuna donanması

OPERATIONAL COSTS OF THE DANUBE NAVY IN THE 1697 CAMPAIGN

ABSTRACT

The Ottoman Empire engaged in protracted conflicts with the Holy Alliance, beginning with the second siege of Vienna in 1683. Throughout these wars, the Danube navy played a pivotal role in providing logistical support to Ottoman garrisons and the front line via the Danube River, establishing itself as a formidable operational force. The 1697 campaign was a meticulously planned undertaking, driven by two primary factors: the personal involvement of Sultan Mustafa II and the Ottoman Empire's persistent desire to bring the ongoing wars to a decisive conclusion. As part of these comprehensive preparations, significant efforts were directed toward enhancing the size, capabilities, and overall strength of the Danube navy. This emphasis on naval power stemmed from the Danube River's strategic importance as a vital transportation artery for supplying Ottoman garrisons and maintaining a strong presence along the front line. To prepare the navy for the upcoming campaign, the Ottoman treasury incurred the following operational costs in the Danube navy: ship construction, equipment, repair and maintenance, food for personnel (including biscuits, cereal, and flour), and war materials. Once these costs are calculated, the total cost of the navy to the Ottoman treasury will be known. To determine and assess the ratio of naval expenditure within the Ottoman budget, we will supplement the information obtained from the registers and documents in the Ottoman Archive of the Presidency with data from the literature.

Keywords: Ottoman, war, 1697 Campaign, Mustafa II, Danube River, Danube Navy

* Bu makale, 12-15 Temmuz 2023 tarihleri arasında Ankara'da düzenlenen Early Modern Ottoman Studies (EMOS) Kongresi'nde sunulan bildirinin gözden geçirilerek makale olarak yeniden yazılmış halidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü, seyfullah.aslan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0713-4987

Giriş

“...Kara seferi hemân bir emre muhtacdır, herkes atına binüb gider. Deryâ seferi öyle değildir. Farzan lâzım gelse her ne kadar bezl-i mâl ve kudret olursa yedi sekiz ayda hâsıl olur ve bi'l-cümle zaman ister.” (Sahillioğlu, 2004, s. 4)

Koca Sinan Paşa (Osmanlı Sadrazamı 1580-1582 / 1589-1591 / 1593-1596)

Osmanlı İmparatorluğu'nun malî bürokrasi, çağdaşı devletlere göre daha organizeydi. Vergi kaynaklarının tespiti, çeşitlendirmesi; vergi kaynaklarının titizlikle kaydedilmesi ve nihayetinde verginin disiplinli bir şekilde toplanması hususiyetini büyük oranda çözen bürokrasinin bu malî kaynakların bir kısmını aynî olarak topladığı da bilinmektedir. Öte yandan Osmanlı maliyesi titizlikle topladığı gelirin yine titizlikle harcanmasına azamî dikkat göstermekteydi. (A. Tabakoğlu, 2016, s. 160-415; Darling, 2019, s. 73-109). Bu bakımdan Osmanlı devlet erkânı, bilhassa savaş zamanlarında artan harcamaların gerek taşrada ve gerekse merkezde titizlikle kaydedilip muhasebeleştirilmesine, ordunun ihtiyaçlarının zamanında ve yeteri kadarıyla karşılanmasına ve bu denge içinde askerî ihtiyaçları gözetirken malî yönü ihmal etmemeye özen gösterirlerdi. (Bostan, 2018).

Savaş ve sefer durumunda hazinenin kaynakları Osmanlı savaş makinesinin hareket etmesi için seferber edilirken, kara ordusu kadar donanmanın da bir an önce hazırlanmasına gayret edilirdi. Zira, donanma hazırlıklarının planlanması ve gemi inşa, top döküm gibi faaliyetlerin organizasyonu zaman almaktaydı. Diğer taraftan kara ordusu harekete geçtikten sonra bile menziller sayesinde sefer güzergâhında lojistik desteği sağlanabilirken donanmanın tekmil hazır olması gerekmektedir. Bu nedenle donanma hazırlıklarının ve masraflarının Osmanlı malî bürokrasisi tarafından eksiksiz tamamlanması beklenmekteydi. Nihayetinde Osmanlı bürokrasisi bir bütün olarak donanmanın eksiklerini giderme ve sefere hazır etme konusunda oldukça maharetli olduğunu çeşitli dönemlerde ve seferlerde ispat etmişti. (H. S. Tabakoğlu, 2019, s. 247-260).

Bu bakımdan 1697 seferi, her ne kadar büyük bir bozgunla neticelense de bilhassa Sultan II. Mustafa'nın yıllardır süregelen savaşlara son verme arzusu etrafında büyük hazırlıkların yapıldığı bir seferdir. Bu bakımdan seferber edilen askerler, inşa ve tamir edilen gemiler, reayadan avâriz, nüzül ve sürsat¹ yoluyla temin edilen ve çeşitli yollardan satın alınan zahire, nakliye işlerinde çalıştırılan prestoyka ve cerahorlar, peksimed üretimi ve nakli için farklı başlıklar altında onlarca masraf kalemine harcama yapan Osmanlı bürokrasisi, kendi bürokratik yapısı gereği bütün bu masrafları donanmaya harcanan masraflar olarak bir araya getirmemişti. Ancak bu çalışmada, Tuna donanmasının operasyonel çapını görmek ve kıyas etmek üzere 1697 senesinde Tuna

¹ Avâriz, nakdî bir vergi çeşidi olmakla birlikte nakdî olarak yüklenen vergiden mal ya da hizmet karşılığı muaf tutularak da ödenmekteydi. Aynı şekilde savaş durumunda alınan ve avârizin bir çeşidi olan nüzül ise sefer güzergâhında menzillere indirilen zahirenin aynî olarak tahsildir. Sürsat ise devletin belirlediği rayiçten ve çoğunlukla savaş şartları içinde daha ucuzdan satın alınan zahirenin, piyasa rayici ile arasındaki marjın bir bakıma reayaya vergi olarak yüklenmesi usulüdür. Detaylı izahatlar için bkz.: (Sahillioğlu, 1991, s. 108-109; İşbilir, 2007, s. 311-312).

donanmasıyla alakalı bütün harcamalar bir araya getirilmeye ve kıyas edilmeye çalışılmıştır.

Bununla birlikte Osmanlı bürokrasisi tarafından bazı masrafların kaydında detay verilmeden birkaç tür harcamanın kaydedilmesi bu araştırmanın zorluklarından biri haline gelmiştir. Bu türden masraflar yeri geldikçe zikredilecektir. Ayrıca 1108 hicrî takvim yılı içinde ödenen ancak bir önceki senenin mâlî ödemeleri içinde bulunan masraflar da bulunmaktadır. Mart ayında mâlî yıl devrettiğinden bazı ödemeler hicrî ve milâdi yıllar dikkate alındığında bugünkü bakış açımızdan karışık görünmektedir. Bu tür kayıtlar, 1697 seferi hazırlıklarına matuf yapıлып yapılmadığına göre değerlendirilmiştir.

Tuna Donanması'nın operasyonel masraflarını ortaya koyabilmek için öncelikle operasyon kısmında nelerin olduğunu ifade etmek gerekir. Böylece operasyonda bahsedilen insan gücü, gemi, teçhizat ve yiyecek gibi her türlü masraf kaleminin neden ve ne şekilde masrafa neden olduğu daha iyi izah edilebilir.

Tuna Donanması'nın Operasyonel Varlığı

Tuna Nehri'nde faaliyet gösteren Tuna Donanması, ordunun nehirdeki savaş gücü olarak yer almanın yanında İstanbul'dan Belgrad'a kadar uzanan deniz ve nehir hattında orduya lojistik destek de sağlamıştı. Bu bakımdan donanmanın, nehrin hinterlandından iskelelere ulaşan zahirenin gerekli yerlere sevk edilmesi; İstanbul'dan gemi, insan gücü, mühimmat, barut ve peksimedini nehre ulaştırılması ve nehir üzerinde sefer güvenliğini sağlayarak cephe gerisinde güvenli ve sürdürülebilir bir lojistik hattın güvenceye alınması gibi vazifeleri bulunuyordu.

Donanmanın yönetimi Tuna Kapudanı namıyla ve beylerbeyi payesiyle² bir kapudana verilmişti. Kapudanın yardımcısı olarak bir başbuğ görev almaktayken, farklı hususlarda kapudanın işlerini takip eden bir kethüda bulunmaktaydı. Üstüaçıklar Ağası, Girdap Ağası, firkateciyan filosundaki gemilerin kapudanları ve şayka kapudanları diğer rütbeli görevliler olarak donanmada görev almıştı.

Tuna donanmasında kalyata, firkate, şayka ve üstüaçık başta olmak üzere çeşitli gemiler görev yapmıştır. Bunların idarî usulleri ve malî kaynakları farklılık göstermekteydi. Örneğin kalyata ve firkateler genellikle İstanbul'da Tersâne-i Âmir'e inşa edilerek donatılıyor ve levendleri sâlyâne ile gemilere yazılıyordu. Öte yandan şayka ve üstüaçıklar genellikle Tuna tersanelerinde inşa ediliyordu. Bununla birlikte şaykalar farklı malî unsurlarla inşa ediliyor ve görev yapıyordu. İstanbul'da inşa edilip firkateciyân filosu olarak adlandırılan kalyata, firkate ve şaykalardan oluşan filoya katılan mîrî şaykaların masrafları hazineden karşılanmaktaydı. Ancak Tuna'da kapudanın inşa ettirdiği şaykaların inşa masrafları yine hazineden karşılanmakla beraber cenkçileri ve kürekçileri ya bölgedeki kalelerden şaykalara görevlendiriliyor ya da ücretle tutuluyordu. Yine Eflak voyvodası tarafından her yıl inşa edilip Tuna donanmasına verilmesi gereken 5 şayka bulunmaktaydı. Çeşitli vakıf köylerinin inşa edip donanmaya teslim ettiği

² Kaniye veya Trablusgarb Beylerbeyliği payesi verilmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz.: (Aslan, 2022, s. 24).

şaykaları da dahil ettiğimizde masrafları bakımından oldukça farklı ve hesaplaması oldukça karmaşık bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Kalyata ve firkateler donanmanın savaş gücüydü. Şayka ve üstüaçıklar ise lojistik operasyonun temel gemileriydi. Bu bakımdan kalyata ve firkatelerin lojistik operasyon sırasında bir masrafı ortaya çıkmamaktaydı. Sadece mühimmat ve peksimed gibi ihtiyaçları için sefer süresince masraflar söz konusu olmaktadır. Ancak şayka ve üstüaçıklar lojistik operasyonda kullanılırken bu gemilere ya da bu gemilerin koruduğu borozan ve zahire gemisi gibi nakliye gemilerine zahire yüklemek ve indirmek için prestoyka denilen işçiler tutulmaktaydı. Aynı şekilde bu gemilerin Demirkapı girdapları bölgesinden geçişi esnasında Eflak voyvodası tarafından gönderilen ve ücretleri cizyelerine mahsup edilen 1.000 civarı cerahor görev yapmaktaydı. Cerahorlar, genellikle Eflak voyvodası tarafından hazırlanan ve satın alınan kinnab denilen halatlar yardımıyla gemileri nehrin üst tarafına çekmekteydi.

Donanmanın genel operasyonu bu şekilde olmakla beraber, tersanelerde gemi tamiri, sefer sonunda gemilerin kışlatılması gibi geri hizmeti diyebileceğimiz noktalarda çeşitli faaliyetler ve dolayısıyla masraflar ortaya çıkmaktaydı.

1697 Seferinde Tuna Donanması'nın Fizikî Varlığı

1697 seferinde 10 kalyata, 33 firkate, 39 mîrî şayka, 12 ocaklık şayka, 3 vakıf şaykası, 5 zî-kudret şaykası,³ 5 Eflak şaykası ve 100 üstüaçık⁴ (BOA, MAD: 7915, s. 163-165. 7 Cemâziyelevvel 1108 / 2 Aralık 1696) ve 233 zahire gemisi (BOA, MAD: 10305, s. 10-11. 15 Rebî'ülevvel 1109 / 1 Ekim 1697; BOA, MAD: 7915, 164. 4 Cemâziyelevvel 1108 / 29 Kasım 1696). görev yapmıştır. Zahire gemilerinin 133'ü bu sefere hususi olarak kiralanmıştır. Ayrıca Azak'a gönderilen 25 şayka, Tuna kapudanı tarafından inşa edilmiştir. (BOA, MAD: 7915, s. 222-223. 7 Cemâziyelevvel 1108 / 2 Aralık 1696). Böylece 1697'de Tuna donanması tarafından sefere hazırlanan gemi sayısı 465 olmuştur.

Gemi türü	Adet
Kalyata	10
Firkate	33
Şayka	89
Üstüaçık	100
Zahire gemisi	233
TOPLAM	465

Tablo 1: 1697 seferinde görev yapan gemiler

³ Bu şaykalar, Osmanlı bürokrasisi tarafından, Tuna sahilindeki sancaklarda ikâmet eden varlıklı âyan ve reyalara inşa ettirildiği için "kudretli" anlamında zî-kudret kelimesiyle tanımlanmıştır.

⁴ Anonim Osmanlı Tarihi müellifi sayıları detaylı vermekle beraber mîrî şayka sayısını 33 olarak kaydetmiştir. Bkz.: (Özcan, 2000, s. 132).

1697 seferinde görev yapan gemi ve personel sayısı donanmanın ölçęini göstermektedir. Bu sefere 12.595 personel katılmıştır. Bunların 6.570'i firkateciyan filosu levendleri, 1.046'sı cenkçi, 1.839'u kürekçi, 100'ü dümenci, 2.300'ü cerahor, 500'ü prestoyka, 200'ü bekçi, 20'si neccar ve 20'si kalafatçıydı.

Personel	Kişi sayısı
Levend	6.570
Cenkçi	1.046
Dümenci	100
Kürekçi	1.839
Cerahor	2.300
Prestoyka	500
Bekçi	200
Neccar	20
Kalafatçı	20
TOPLAM	12.595

Tablo 2: 1697 seferinde görev yapan personel

Kışlak Masrafı

1697 seferi öncesinde Rusçuk kışlağında bekleyen kalyataların her birine 7 bekçi, firkatelerin her birine ise 3 bekçi tayin edilerek ruz-ı kasımdan ruz-ı hızıra kadar 4 ay için 10'ar kuruş verilmiştir. Toplamda 200 kişi oldukları tahmin edilen bekçilerin 177 gün görevde kalması planlanmaktaydı. Bunlara tayinât olarak her birine günde 0,5 kıyyeden tüm kıç için 17.700 kıyye / 3.852 kantar peksimed ayrılmıştır. (BOA, MAD: 7915, s. 147. 7 Reb'ülevvel 1107 / 16 Ekim 1695). Nakit olarak 2.000 kuruş / 240.000 akçe verilen bekçilerin peksimed masrafı ise 192.600 akçedir. Yani kışlaktaki gemilerin sadece korunması için 432.600 akçe sarf edilmiştir.

	Kişi / Miktar	Birim masraf (kuruş)	Masraf (akçe)
Bekçi	200	10	240.000
Peksimed	3.852 kantar		192.600
TOPLAM			432.600

Tablo 3: Kışlak Masrafı

Harita 1: Tuna Donanmasının Faaliyet Bölgesi

Asker Ücretleri

Firkateciyan filosuna dahil olan kalyata, firkate ve mîrî şaykalar için hicrî 1108 senesinde (1696-1697) ufak bazı değişikliklerle bir önceki seneye benzer rakamlar tespit edilmiştir. Buna göre 10 kalyata kapudanı ve 2.270 levendi için 90.000; 33 firkate kapudanı ve 2.740 levendi için 102.000; 39 şayka kapudanı ve 1.560 levendi için 58.500 olmak üzere toplamda 6.570 levend için 250.500 kuruş sâlyâne tahsis edilmiştir. Söz konusu meblağ hazineden ve diğer onlarca kaynaktan parçalı bir şekilde ayrılmıştır.⁵ Toplam 71 farklı gelir kaynağı arasında Filibe nezâreti geliri, Rusçuk ve Yergöğü 1109 senesi cizyesi, İstanbul gümrüğü, Niğbolu ve Silistre gümrüğü yer almaktadır. Sâlyânenin önce 15 Cemâziyelâhır 1108 / 9 Ocak 1697 tarihinde 72.685 kuruşu gönderilmiş, yaklaşık üç ay sonra 1 Ramazan 1108 / 24 Mart 1697 tarihinde ise 79.315 kuruşu havale edilmiştir. Öte yandan baştaki sâlyâne hesaplarında görünmemekle beraber, Rusçuk ve Yergöğü 1110 senesi cizyelerinden 17.000 kuruş sâlyâne hesaplarına dahil edilerek, muhtemelen ek bir ödeme olarak 18 Cemâziyelâhır 1109 / 1 Ocak 1698 tarihinde Tuna Kapudanı Aşçızâde Mehmed Paşa'ya verildiği görülmektedir. Sene başında belirlenen sâlyâne hesaplarından kalan 98.500 kuruş ise 26 Cemâziyelâhır 1109 / 9 Ocak 1698 tarihinde Tuna Kapudanı'nın adamına teslim edilmiştir. Ancak sene sonu hesaplar görülürken bütün sâlyâne ödemeleri içinde kaydı görülen ancak görevde bulunmayan levendlerin sâlyâneleri için 7.500 kuruş düşülmüştür. Böylece 243.000 kuruş sâlyâne,

⁵ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, arşiv defterlerinin verdiği gemi sayılarını tam olarak vermektedir. Ayrıca gemilerin toplam sâlyânesinin 713 kese akçe tuttuğunu ve bir kısmının hazineden, kalanının ise farklı mahallerden havale edildiğini kaydetmektedir. Bkz.: (Özcan, 1995, s. 612).

17.000 kuruş ek sâlyâne ile 260.000 kuruş / 31.200.000 akçe Tuna kapudanlarına ödenmiştir. (BOA, MAD: 184, s. 12-13. 17 şa'bân 1108 / 11 Mart 1697).

	Adet	Levend	Sâlyâne (kuruş)
Kalyata	10	2.270	90.000
Firkate	33	2.740	102.000
şayka	89	1.560	58.500
Ara Toplam	465	6.570	250.500
Görevde bulunmayan levendler			-7.500
Ek sâlyâne			17.000
TOPLAM			260.000

Tablo 4: Kışlak Masrafı

Ocaklık şaykaların ihtiyaçları ve nakit talepleri ocaklıkları tarafından karşılanmaktaydı. Ancak ocaklık şayka olarak adlandırıldıkları halde masrafları için hazineden havale edilen şaykalar da bulunmaktaydı. Nitekim 1697 senesindeki kayıtlar bu iki türden ocaklık şaykanın masraflarını görmemizi sağlıyor. Niğbolu, Rusçuk, Silistre, Silistre yedeği, Hırsova, Tulca, İsakçı, Boriçe ve Adakale, İbrail, Fethülislam, Vidin, Tutrakan ve Belgrad olmak üzere toplam 13 ocaklık şayka için kalelerde görevli olan mustahfız ve azeb cemaati neferlerinden cenkçi ve kürekçileri yazılmıştır. Bazı şaykalarda ise kürekçiler kalenin varoşundan yani reayadan avârız karşılığı şaykaya tayin edilmiştir. Örneğin Niğbolu ocaklık şaykası için Niğbolu varoşundan 22 kürekçi, Niğbolu kalesi azeblerinden ise 20 cenkçi şaykaya yazılmıştır. Kaleden tayin edilen azebler kendi ulûfelerini ocaklık olarak almaya devam ettikleri için Tuna donanmasına ait şayka kayıtlarında onlar için bir masraf kaydedilmemiştir. Aynı zamanda kürekçilerinin avârız karşılığı bedenî olarak şaykaya binmeleri dolayısıyla da bu kayıtlarda herhangi bir masrafın zikredilmesine gerek görülmediği anlaşılmaktadır. Ancak ileride bu konudaki diğer arşiv belgeleri değerlendirilecektir. Bununla birlikte şayka kapudanının ulûfesi ve şayka personelinin taâmiye masrafları Niğbolu iskelesinden ocaklık olarak verilmiştir.⁶ Rusçuk şaykasının ise 24 kürekçisi Rusçuk varoşundan; 20 cenkçisinin 5'i Rusçuk, 15'i Yergöğü kalesinden şaykaya tayin edilmiş ve kapudan ulûfesi ve taâmiye için Rusçuk iskelesi ocaklığı tayin edilmiştir. Silistre'nin biri asıl biri yedek iki ocaklık şaykası bulunmaktadır. 40 kürekçinin 37'si Silistre varoşundan, 3'ü bir karyeden; 40 cenkçinin 20'si Silistre kalesi mustahfızlarından, kalan 20'si ise Karaharman kalesinden şaykaya tayin edilmiştir. Her iki şaykadaki kapudan ulûfeleri ve taâmiye masrafları ise Silistre iskelesinden tahsis edilmiştir.

Söz konusu listeye göre Niğbolu, Rusçuk, Silistre, Silistre yedeği, Hırsova, Tulca, İsakçı, Boriçe ve Adakale adası şaykalarının ocaklığı bulunmaktaydı. Ocaklığı olan söz konusu 8 şaykaya ise ocaklık bölgelerinden kapudanlarına 182.171 akçe tahsis edilmiştir. İbrail, Fethülislam, Vidin, Tutrakan ve Belgrad şaykalarının ise ocaklığı yoktur. Bu nedenle

⁶ Osmanlı İmparatorluğu tarafından özellikle savaş durumunda askerlere verilen iâşe bedelidir. Askerlerin rütbesine ve görevine göre bu bedelin tutarı değişmekteydi.

ocaklığı olmayan 5 şaykanın ulûfe ve taâmiyeleri için Hazine-i Âmire'den 5.510,5 kuruş ve 40.000 akçe havale yapılmıştır. 701.260 akçe tutan masraf şu şekilde pay edilmiştir: İbrail, Fethülislam ve Tutrakan şaykalarına 20 cenkçi ve 20 kürekçi tayin edilerek bunlara 1.000 kuruş, yani 120.000 akçe ulûfe ve 10.000 akçe de taâmiye masrafı tayin edilmiştir. Vidin şaykasına ise 32 nefer tayin edilmesine rağmen personeli için yine 1.000 kuruş ulûfe ve 10.000 akçe taâmiye tahsis edilmiştir. Öte yandan Belgrad şaykasında durum bir nebze farklılık arzeder; 42 neferin her birine senelik 30 kuruş ulûfe tayin edilir ki bu da toplamda 1.260 kuruş, yani 151.200 akçe tutar. (BOA, MAD: 7915, s. 161-162. 7 Cemâziyelevvel 1108 / 2 Aralık 1696). Böylece ocaklık şaykalar için toplamda harcanan meblağ 883.431 akçedir.

Ocaklık Şayka	Kapudan Yevmiyesi (akçe)	Kapudan Ulûfesi (akçe)	Taâmiyesi (akçe)	Cenkçi (Nefer)	Kürekçi (Nefer)	Ocaklığı
Niğbolu	55	19.335	10.000	20	22	Niğbolu
Ruşçuk	40	14.160	10.000	20	24	Ruşçuk
Silistre	40	14.160	10.000	20	20	Silistre
Silistre Yedeği	30	10.620	10.000	20	20	Silistre
Hırsova	44	15.576	10.000	20	20	Silistre
Tulca	40	14.160	10.000	20	20	Kili
İsakçı	40	14.160	10.000	25	10	Kili
Boriçe ve Adakale	-	-	10.000	20	20	Silistre
Toplam	289	102.171	80.000	165	156	

Tablo 5: H. 1108 Senesinde Ocaklık Şaykaların Mürettebatı ve Kapudanlarının Ücreti (Ocaklığı Olanlar)⁷

Ocaklık Şayka	Ulûfesi (kuruş)	Taâmiyesi (akçe)	Cenkçi (Nefer)	Kürekçi (Nefer)	Kapudanın Yevmiyesi (akçe)
İbrail	1.000	10.000	20	20	40
Fethülislam	1.000	10.000	20	20	40
Vidin	1.000	10.000	16	16	40
Tutrakan	1.000	10.000	20	20	40
Belgrad	250,5	1260 (kuruş)	20	22	85
Toplam	5.510,5 kuruş + 40.000 akçe / 701.260 akçe		96	98	245

Tablo 6: H. 1108 Senesinde Ocaklık Şaykaların Mürettebatı ve Kapudanlarının Ücreti (Hazine-i Âmire'den Havaleler)⁸

⁷ BOA, MAD: 7915, s. 161'den derlenmiştir.

⁸ BOA, MAD: 7915, s. 161-162'den derlenmiştir.

Ocaklık şaykaların ve diğer idari tasarruf şekillerine sahip şaykaların cenkçi ve kürekçi ücretleri Tuna donanmasının önemli masraf kalemlerinden biriydi. Örneğin yukarıda zikredilen ve ocaklık şaykaların masraf kalemlerinde cenkçi ve kürekçilerine herhangi bir masraf tahsis edilmeyen Niğbolu şaykasına 20 cenkçi tayin edilerek senelik 35'er kuruş verilmekteydi. (BOA, MAD: 8488, s. 97. 14 Cemâziyelevvel 1104 / 21 Ocak 1693). Niğbolu örneğinde bu uygulamanın Tuna şaykalarının tamamında geçerli olduğu da görölmektedir. Ayrıca kürekçi başına 35'er kuruş ve 100'er vukiyye un avârızları karşılığında toplanarak şaykaların hizmete hazır hale getirilmesi yoluna gidilmiştir. (BOA, MAD: 8489, s. 12. 4 Zilka'de 1104 / 7 Temmuz 1693). Böylelikle 1697'de mîrî şaykalar dışındaki şaykalarda görev yaptığı tespit edilen 1.046 cenkçi ve 1.039 kürekçi için 72.975 kuruş / 8.757.000 akçelik bir ücret ödemesinin söz konusu olduğu görölmektedir.

Üstüaçıklarda görevlendirilen dümenci sayısı bilinmemektedir. 100 üstüaçık sefere görevlendirildiğinde bunlara 100 dümenci tayin edilmiş ve 6 aylık görevleri için 35 kuruş ücret belirlenmiştir. (BOA, MAD: 9880, s. 134. 28 Cemâziyelevvel 1107 / 4 Ocak 1696). Bu durumda 100 dümencinin toplam masrafı 3.500 kuruş / 420.000 akçedir. Öte yandan üstüaçık kürekçilerine şayka kürekçilerinden 5 kuruş az ücret verilmekteydi. 6 ay için 30 kuruş alan (BOA, MAD: 7915, s. 50. 15 Receb 1102 / 14 Nisan 1691). 800 kürekçinin maliyeti 24.000 kuruş / 2.880.000 akçeydi.⁹ Böylece ücret ödemesi 3.300.000 akçeydi.

Askeri sınıfa dahil edilen mürettebatın toplam masrafı böylece 44.140.431 akçeye ulaşmaktaydı.

	Kişi	Birim Masraf (kuruş)	Masraf (akçe)
Firkateciyân filosu	6.570		31.200.000
Ocaklık şayka kapudanı	13		883.431
Ocaklık cenkçi ve kürekçisi	2.085	35	8.757.000
Üstüaçık dümencisi	100	35	420.000
Üstüaçık kürekçisi	800	30	2.880.000
TOPLAM	9.568		44.140.431

Tablo 7: Toplam Asker Masrafı

Hizmetli Masrafları (cerahor, prestoyka)

1697 seferi sırasında cerahor ihtiyacının önemli boyutlara ulaştığı görölmektedir. Eflak voyvodası tarafından gönderilen 1.000 cerahor 29 Nisan 1697 ile 28 Temmuz 1697 tarihleri arasında girdaplarda 3 ay görev yaptıkları halde gemilerin geçişleri tamamlanamayınca 400'ü gönderilerek 600 cerahor bir ay daha girdaplarda tutulmuştu. Takip eden iki ay boyunca sırasıyla 700 ve 600 cerahor istihdam edilerek gemilerin geçişi tamamlanabilmişti. İlk 3 ayda görev yapan cerahorların her ay bin kişi olarak çalıştıkları hesap edilerek 3.000 kişilik masraf çıkarıldı. 6 ayın sonunda ise toplam 4.900 "cerahor iş

⁹ Üstüaçık kürekçileri 1698'de de 30 kuruş ücret alıyorlardı. Bkz.: (BOA, MAD: 3473, s. 349. 11 Recep 1109 / 23 Ocak 1698).

gücü" istihdam edildiği hesaplandı. Böylece cerahorlara ayda 5 kuruştan 24.500 kuruş, 1 kuruş 160 akçe olmak üzere 3.920.000 akçe Eflak cizyesinden tahsis edilmişti.¹⁰

Prestoykaların sayısı cerahorlara nisbetle azdır. 1697 seferinde görevlendirilen prestoykaların tam sayısı bilinmemekle beraber, 1695 seferindeki rakamlar dikkate alınacak olursa 500-750 arası prestoykanın görevlendirildiği söylenebilir. Prestoyka başına 3'er kuruş ücret tayin edildiğinden (BOA, MAD: 8473, s. 161. 20 Cemâziyelevvel 1105 / 17 Ocak 1694). en az sayıda görevlendirildiğini varsaydığımızda 1.500 kuruş / 180.000 akçelik bir masraf söz konusu olduğu anlaşılır.

Böylece cerahor ve prestoykalara ödenen ücret 4.100.000 akçeye ulaşmıştır.

	Kişi / İşgücü	Birim Masraf (kuruş)	Masraf (akçe)
Cerahor	2.300 / 4.900	5 (1 krş=160 akçe)	3.920.000
Prestoyka	500	3	180.000
TOPLAM	9.568		4.100.000

Tablo 8: Hizmetli Ücretleri

Gemi İnşası ve Tamiri

1697 seferinde her ne kadar yeni gemiler inşa edilse de çoğunlukla önceki senelerde göreve alınan gemilerin varlığı sayesinde donanma oluşturulabilmekte ve dahası, onların hali hazırda görevde olmaları sayesinde daha az gemi inşasına gerek duyulmaktaydı. Bu bakımdan önceki yıllardan kalan gemilerin, donanmanın varlıkları olduğu göz önüne alınarak inşa maliyetlerini masrafa katmak gerekmektedir. Öte yandan bu şekilde hesaplandığında 1697 bütçesiyle kıyas edilirken bir miktar sapma oluşacağı dikkate alınmıştır.

Kalyataların inşa maliyeti 350 kuruştur. (Bostan, 2018, s. 54). Bu bakımdan 10 kalyata için 3.500 kuruş / 420.000 akçe inşa masrafı söz konusuydu. Bununla birlikte firkatelerin inşa birim maliyetleri tespit edilememiştir.

Diğer taraftan şayka ve üstüaçıkların inşa birim maliyetleri, gemilerin inşası için gönderilen emirlerde lazım olan malzemeler ve birim fiyatları kaydedildiğinden bilinmektedir. Nitekim 1697 Kasım'ında Tuna Kapudanı'ndan 10 şayka ve 50 üstüaçık inşa etmesi istendiğinde bir şayka ve bir üstüaçığa lazım olan malzemeler tek tek cins, ebat ve maliyetleriyle kaydedilerek bir şayka ve bir üstüaçık için gereken malzemelerin dökümü verilmiş ve maliyeti çıkarılmıştı. Buna göre bir şayka için 71,5 kuruş 1 sülüs kereste ve 30 kuruş ham demir masrafı olarak 101,5 kuruş 1 sülüs; demirci ücreti, kömür bedeli, neccar ücreti, kumanya masrafı ve yosun bedeli olarak 103,5 kuruş olmak üzere toplam 205 kuruş 1 sülüs birim maliyet tespit edilmişti. Aynı şekilde bir üstüaçık için 64,5 kuruş 1 sülüs kereste; 24 kuruş ham demir masrafı; demirci ücreti, kömür bedeli, neccar ücreti, kumanya masrafı ve yosun bedeli olarak 84,5 kuruş olmak üzere toplam 173 kuruş 1 sülüs birim maliyet tespit edilmişti. 10 şayka için birim maliyet 10 ile, 50 üstüaçık için

¹⁰ Kayıtta 24.500 kuruşun akçe değeri verilmektedir. Buna göre 1 kuruş 160 akçe hesabıyla 3.920.000 akçe Eflak cizyesinden havale edilmiştir. Bkz.: (BOA, MAD: 2731, s. 232. 24 Şa'bân 1109 / 7 Mart 1698).

birim maliyet 50 ile çarpılmış ve bu masrafa Eflak'tan nakledilen kerestenin nakliye masrafı eklenmişti. Nihayetinde nakliye masrafı olarak 10 şaykanın kerestesi için 416,5 kuruş 1 sülüs, 50 staığın kerestesi için ise 2.083 kuruş 2 sülüs hesaplanmıştı. Böylece bir şaykanın birim maliyeti yaklaşık 247 kuruş, bir üstüaçık geminin maliyeti ise yaklaşık 215 kuruş olmaktaydı. (BOA, MAD: 7915, s. 171. 1 Cemâziyelevvel 1109 / 15 Kasım 1697).

Bu noktadan hareketle 39 mîrî şayka, 25 Tuna şaykası ve 12 ocaklık şaykanın toplam maliyeti 18.772 kuruş / 2.252.640 akçedir. 1697'de yeni inşa edilen 20 staıkla beraber 100 staığın maliyeti ise 21.500 kuruş / 2.580.000 akçedir.

Bununla birlikte Eflak şaykaları, vakıf şaykaları ve z-kudret şaykalar, donanmaya tüm donanım malzemesi ve levazımları, asker ve yiyecekleri gemiye bindirilmif şekilde Tuna Kapudanı'na teslim edildiğinden, masrafları genellikle çıplak inşa masrafı olarak kaydedilmemiştir.

Örneğin Eflak voyvodası tarafından Tuna donanması için her yıl 5 şayka inşa edilip teslim edilmekteydi. Her bir şayka için inşasına lazım olan kereste, ham demir masrafı ile neccar, demirci ve kalafatçı ücretleri; toplam 50 nefer cenkçi, kürekçi ve kapudan ücretleri; her neferine 100'er vukiyye unları, mintan ücretleri; uha, tente, peksimed, sancak flandra ile bayrak ve kınab masraflarının Eflak voyvodası tarafından ödenmesi ve mühimmat ve levazımlarıyla hazır edilmesi istenmekteydi. 1695'te inşa edilen şaykaların harcama tahmin hesaplamaları dikkate alınırsa, şaykaların her birine 2.800 kuruştan 14.000 kuruş masraf edileceği tahmin edilmiştir. Bir şaykanın 336.000 akçeye, toplamda 5 şaykanın ise 1.680.000 akçeye mal olduğu anlaşılmaktadır. (BOA, C. BH.: 3854. 16 şa'bân 1105 / 12 Nisan 1694). Bu hesaplamalar dikkate alınarak 1696 ve 1697 seferlerinde yine 5 şaykanın Eflak voyvodası tarafından mükemmel şekilde donatıldığı grlmektedir. (BOA, MAD: 7915, s. 151. 26 Cemâziyelevvel 1107 / 2 Ocak 1696; BOA, MAD: 3462, s. 43. 5 Rebî'lhır 1108 / 1 Kasım 1696; BOA, MAD: 7915, s. 175. 28 Cemâziyelevvel 1109 / 12 Aralık 1697). Ortalama bir şayka inşası 250 kuruşa mal edilirken, Eflak şaykaları hem daha büyük inşa edilmekteydi hem de bütün asker, levazım ve yiyecek masrafları sefer dönemi boyunca Eflak voyvodasına yüklenmişti. Bu nedenle şayka başına 2.800 kuruş gibi yüksek bir masraf çıkmaktadır.

Diğer taraftan vakıf şaykaları ve Eflak voyvodası tarafından inşa edilen şaykalar, yeniden inşası gerektiğine kanaat getirildiğinde Tuna Kapudanı gözetiminde yeniden inşa edilmekteydi. Nitekim Boğazköy, İsakçı ve İsmail'in 3 vakıf şaykası ile Eflak voyvodası tarafından inşa edilmesi gereken 5 şayka, toplam 8 şaykanın 1696 kışında yenilenerek 1697 seferine hazır hale getirilmesine karar verilmiştir. (BOA, MAD: 3462, s. 43. 15 Rebî'lhır 1108 / 11 Kasım 1696).

Vakıf şaykalarının inşa ve personel maliyetleri farklılık göstermektedir. Bunun nedeni, vakfın inşa etmesi gereken şaykanın bir kısım masrafları farklı kaynaklardan karşilandığı hallerde vakfın üzerine düşen pay azalmaktaydı. Örneğin Daye Hatun Karyesi'nin inşa ettiği şaykanın masrafı 1690'da 1.505 kuruş olarak hesap edilmişken, (BOA, MAD: 7915, s. 34. 8 Cemâziyelevvel 1101 / 17 şubat 1690) 1691'de 1394,5 kuruş, (BOA, MAD: 7915, s. 39. 10 Cemâziyelevvel 1102 / 9 şubat 1691) 1693'te ise şaykanın inşa ve personel masrafı 1.785,5 kuruş olmuştur. (BOA, MAD: 7915, s. 68. 1 Receb 1104 / 8 Mart 1693). Bununla birlikte İsmail şaykası için H. 1105/ M. 1693-94 senesinde 1.665

kuruş, (BOA, MAD: 7915, s. 126. 25 Şevvâl 1105 / 19 Haziran 1694) H. 1107 / M. 1695-96 senesinde ise 1.950 kuruş masraf yapılmıştır. (BOA, MAD: 7915, s. 150). Yine vakıf şaykalarından olan İsakçı şaykası için H. 1109 / M. 1697-98 senesinde 1.270,5 kuruş masraf yapılmıştır. (BOA, MAD: 7915, s. 126. 9 Cemâziyelâhır 1109 / 23 Aralık 1697). Bu bakımdan vakıf şaykaları için 1697 senesine ait rakamlar tespit edilemediğinden en yakın iki senenin ortalaması alındığında 1.600 kuruş masraf yapıldığı söylenebilir. Böylece 3 vakıf şaykasına 4.800 kuruş / 576.000 akçe masraf yapıldığı görülmektedir. Ayrıca şaykaların tamiri, bakımı ve sair masrafları için her sene vakıf mütevellileri tarafından Tuna Kapudanı'na 1.500 kuruş verilmekteydi.¹¹ Tamir ve bakım için verilen 4.500 kuruş / 540.000 akçe ve inşa masrafı olarak 4.800 kuruş / 576.000 akçe toplam 1.116.000 akçelik bir masrafı ortaya çıkarmaktadır.

Bununla birlikte vakıf şaykalarında 20 cenkçi ve 20 kürekçi istihdam olunmaktaydı. Önceleri sadece Kili şaykasının cenkçi ve kürekçisi Kili kalesinden verilmekteyken 1695'ten sonra diğer şaykaların cenkçi ve kürekçilerinin de kendi kalelerinden verilmıştır. (BOA, MAD: 7915, s. 137. 17 Reb'ülâhır 1107 / 25 Kasım 1695).

Zî-kudret şaykalarının durumu, şayka maliyetini ortaya çıkarabilmek için farklı bir yaklaşımı gerektirmektedir. Zira H. 1107 / 1696 seferi hazırlıkları sırasında şayka inşa eden âyanların, son yıllarda her yıl şayka inşa etmekten dolayı maddî olarak zorlandıklarına yönelik şikayetleri üzerine, şayka inşa edip teslim etme yükümlülükleri değişmemekle beraber, maddî külfet yükümlülükleri üzerlerinden kaldırılmıştır. (BOA, MAD: 7915, s. 138. 11 Safer 1107 / 21 Eylül 1695; BOA, MAD: 9880, s. 252. 7 Şa'bân 1107 / 12 Mart 1696). Bunun yerine zî-kudret şaykalarını inşa eden âyanların yaptığı masraflar kaydedilip daha sonra cizye gelirlerinden ya da hazineден ödenmesi yoluna gidilmiştir. Öte yandan 1697 seferinde inşa edilip sefere görevlendirilen 5 zî-kudret şaykanın maliyeti bilinmemekle beraber, 1694 ve 1695'te şayka başına 1.665 kuruş / 199.800 akçe masraf yapıldığı görülmektedir. (BOA, MAD: 7915, s. 126. 5 Zilka'de 1106 / 17 Haziran 1695). Bu nedenle 1697'deki masrafın 8.325 kuruş / 999.000 akçe olduğu söylenebilir.

	Adet / Kişi	Birim masraf (kuruş)	Masraf (akçe)
Kalyata	10	350	420.000
Şayka	76	247	2.252.640
Üstüaçık	100	215	2.580.000
Eflak şaykaları	5	2.800	1.680.000
Vakıf şaykaları	3	1.600 + 1.500	1.116.000
Zî-kudret şaykalar	5	1.665	999.000
TOPLAM	199		9.047.640

Tablo 9: Gemi İnşa Masrafı

¹¹ Boğazköy vakfı şaykasının kapudanı, ilgili vakfın mütevellisinden her yıl alması gerekenden 500-600 kuruş fazla alınca kapudan İstanbul'a şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine Tuna Kapudanı'na gönderilen emirle, 1.500 kuruştan fazlasının vakıftan alınmaması emredilmiştir. Bkz.: (BOA, MAD: 9879, s. 108. 23 Cemâziyelevvel 1106 / 9 Ocak 1695).

Toplam masrafın 9.047.640 akçeye ulaştığı gemi inşasının yanında gemi bakım masrafları da söz konusuydu. Bununla birlikte bazı seneler gemilerin tamir masrafı nispeten az olmaktadır. Nitekim 1696 senesi sonlarında kışlağa çekilen 87 üstüaçık için her birine 10 kuruştan 870 kuruş / 104.400 akçe tamir masrafı hesaplandığı görölmektedir. (BOA, MAD: 3462, s. 66. 7 Cemâziyelevvel 1108 / 2 Aralık 1696).

Ayrıca 1697'de Tuna Kapudanı tarafından yeniden inşa edilecek şayka ve üstüaçıklar için neccar tutulduğunda, 1 kuruş 160 akçe kuruyla 55'er kuruş ücretle 20 marangoz donanmanın işlerine tayin edilmişti. (BOA, MAD: 7915, s. 163. 16 Cemâziyelevvel 1108 / 11 Aralık 1696). Böylece toplam neccar masrafı 176.000 akçedir. Aynı şekilde 1697 kışında 20 kalafatçıya 55 kuruş ücret verilerek ve tersanelerdeki kalyata ve firkatelerin kalafatı için çalıştırılmıştı. (BOA, MAD: 7915, s. 163. 16 Cemâziyelevvel 1108 / 11 Aralık 1696). Dolayısıyla kalafatçılara da 176.000 akçe ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan toplam tamir masrafı 104.400 akçesi gemi tamir malzemesi ve 352.000 akçesi personel gideri olmak üzere 456.400 akçeydi.

	Kişi	Birim masraf (kuruş)	Masraf (akçe)
Gemi tamir masrafı			104.400
Neccar-Kalafatçı	40	55	352.000
TOPLAM			456.400

Tablo 10: Gemi Tamir Masrafı

Donanım Masrafı

Gemilerin donatımında kürek, yelken, kirpas gibi malzemelere ihtiyaç duyulmaktaydı. Ayrıca barut, top, yuvarlak gibi mühimmat da gemilerin sefere hazırlanması için elzemdi. Ancak bu malzemelerin tamamının masraf kayıtları tespit edilememiştir. Eldeki veriler ışığında toplam masrafa yansıyan kadarı zikredilecektir.

Gemilere konulan top sayıları gemilerin büyüklüğüne, kullanım bölgesine ve tarih aralığına göre farklılık göstermekle beraber 1697'de Tuna Donanması'nda görev yapan gemilere konulan toplam top sayısı bilinmektedir. Bununla birlikte eldeki verilere göre koğuş topu, yan top ve saçma topu olmak üzere toplamda 1.091 topun gemilere verildiği hesap edilmektedir.

Kalyatalara 255, (Bostan, 2005, s. 224) firkatelere ise 200 adet yuvarlak konulmaktaydı. (Bostan, 2018, s. 132). Dolayısıyla 1697'de sefere gönderilen kalyatalara 2.550, firkatelere 1.650 yuvarlak verildiği söylenebilir. Ayrıca el humbarası verilmekteydi. 3.000 adet kalyatalara, 3.300 adet firkatelere el humbarası konulmuştur.

Bununla birlikte gemilere verilen küreklerin maliyetini tespit etmek mümkün olmuştur. Nitekim 1696'da şaykalara verilen küreklerin maliyeti 30 akçe olarak kaydedilmemişti. (BOA, MAD: 2731, s. 222. 22 Cemâziyelevvel 1108 / 17 Aralık 1696). Diğer gemilere verilen küreklerin de aynı maliyetle hazırlandığını varsayabiliriz. 1697'de mîrî şaykalara 590 adet, üstüaçıklara 800 adet olmak üzere 1.390 adet kürek hazırlanmıştı.

(BOA, MAD: 7915, s. 164. 4 Cemâziyelevvel 1108 / 29 Kasım 1696). Yedek kürek olarak ise kalyata ve firkatelere 530 kürek verildiğini biliyoruz. (BOA, MAD: 7915, s. 172. 28 Cemâziyelevvel 1109 / 12 Aralık 1697). Diğer gemilere verilen kürek sayıları ise şöyleydi; kalyatalara 24, firkatelere 16, şaykalara 20,¹² (BOA, MAD: 7915, s. 134. 19 Rebî'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694; BOA, MAD: 7915, s. 223. 18 Cemâziyelevvel 1108 / 13 Aralık 1696) üstüaçıklara ise 10 tane (BOA, MAD: 7915, s. 135. 19 Rebî'ülevvel 1106 / 7 Kasım 1694; BOA, MAD: 7915, s. 152. 26 Cemâziyelevvel 1107 / 2 Ocak 1696) kürek verilmekteydi. 1697'deki gemi sayılarını bildiğimizden bu rakamlardan hareketle 10 kalyataya 240, 33 firkateye 528, mîrî şayka dışındaki 50 şaykaya 1.000, yeni inşa edilen 20 üstüaçığa ise 200 olmak üzere toplam 1.968 kürek hazırlanmış olmalıdır. Böylece toplamda 3.888 kürek verildiği ve bunlara 116.640 akçe masraf yapıldığı görülmektedir.

	Adet	Birim masraf (akçe)	Masraf (akçe)
Top	1.091	?	?
Yuvarlak	4.200	?	?
El humbarası	6.300	?	?
Kürek	3.888	30	116.640
TOPLAM			116.640

Tablo 11: Donanım Masrafı

Kınnab Masrafı

Girdaplardan gemileri yukarı çekmek ya da nehrin aşağısına akıntının hızıyla giden gemiyi kontrol etmek üzere kınnab denilen halatlar kullanılmaktaydı. Palamar bükücüler tarafından daha kalın halatlara dönüştürülen kınnabın, bu tarihlerde 1.000 adet ücreti 23 kuruştur. (BOA, MAD: 7915, s. 147. 10 Rebî'ülâhır 1107 / 18 Kasım 1695). Toplam 381.700 adet kınnab temin edilmiş 8.779 kuruş / 1.053.480 akçe masraf yapılmıştır.

Sipariş edilen kınnablar, girdaplarda görevlendirilen palamar bükücüler, ince bir halat olan kınnabı bir araya getirip bükerek kalın bir halat olan palamarı meydana getirmekteydi. Seferlerde girdaplara 20 palamar bükücü görevlendirilmekte ve her birine 26'şar kuruş ödenmekteydi. (BOA, MAD: 7915, s. 113. 3 Cemâziyelevvel 1104 / 10 Ocak 1693; BOA, MAD: 7915, s. 130. 7 Rebî'ülâhır 1105 / 6 Aralık 1693; BOA, MAD: 5257, s. 72. 22 Receb 1105 / 19 Mart 1694; BOA, MAD: 9879, s. 148. 11 Cemâziyelâhır 1106 / 27 Ocak 1695). Bu bakımdan bükücülere 520 kuruş / 62.400 akçe verilmekteydi. Böylece seferde kullanıma hazır hale getirilen kınnabın toplam masrafı 1.115.880 akçe olmaktadır.

¹² Bir başka kayıttan yeni şaykalara 20, eskilerine 10 kürek verilmiştir. Eski şaykalara verilen 10 küreğin, kırılan ya da bir şekilde zayı olan kürekler yerine takviye olarak verildiği düşünülmektedir. Bkz.: (BOA, MAD: 7915, s. 164. 4 Cemâziyelevvel 1108 / 29 Kasım 1696).

	Adet / Kişi	Bin adeti (kuruş)	Masraf (akçe)
Kınnab	381.700	23	1.053.480
Palamar bükücü	20	26	62.400
TOPLAM			1.115.880

Tablo 12: Kinnab Masrafı

Peksimed ve Un Masrafı

Firkateciyan filosuna verilen peksimedın pişirme ücreti 1694'ten sonra kantar başına 50 akçeye çıkarılmıştı.¹³ (BOA, MAD: 8473, s.133. 15 Cemâziyelevvel 1105 / 12 Ocak 1694; BOA, MAD: 8473, s. 170(M). 27 Cemâziyelâhır 1105 / 23 şubat 1694). Aynı zamanda filodaki levendlere tayınatları için her bir levende 2 kantar peksimed verilmekteydi. (BOA, MAD: 3427, s. 257. 19 Cemâziyelevvel 1100 / 11 Mart 1689). Bu bakımdan filoya teslim edilen 13.438 kantar ve 40 kıyye için 672.300 akçe peksimed masrafı yapılmıştır.

Bu peksimed masrafı dışında örneğin kışlaktaki bekçilere verilen peksimed masrafı da vardır. Ancak söz konusu masraf orada hesaba dahil edildiği için burada tekrar zikredilmemiştir.

1696 seferinde Tuna havzasındaki bölgelerden satın alınan unun kilesine 36 akçe ödendiği görölmektedir. (Sevinç, 2019, s. 318). Öte yandan Eflak şaykaları, vakıf şaykalar ve zî-kudret şaykalar personeline un ve peksimed gibi yiyecek masrafının bütün gemi inşa ve donanım masrafları içinde yer aldığı dikkate alınarak, bu türden personel için yeniden un masrafı hesap edilmemiştir. Bununla birlikte Tuna şaykaları ve ocaklık şaykalar personeline mîrîden un tahsisatı yapılmaktaydı. Bu şaykalarda görev yaptığı tespit edilen 761 cenkçi ve 754 kürekçi için 72.517 kile un verilmişti. Ayrıca 900 kişiyi bulan üstüaçık personeline 100'er vukiyyeden verilen toplam 43.079 kile un tayin edilmişti. Buradan hareketle 115.596 kile un ihtiyacı ortaya çıktığını dikkate alarak, 4.161.456 akçelik bir masraf yapıldığı söylenebilir. Diğer taraftan zahire gemilerine un veya peksimed verildiğine dair bir kayda tesadüf edilememiştir.

	Kişi	Un (kile)	Masraf (akçe)
Tuna şaykası	1.000	47.866	1.723.176
Ocaklık şayka	515	24.651	887.436
Üstüaçık	900	43.079	1.550.844
TOPLAM	2.415	115.596	4.161.456

Tablo 13: Un Masrafı

¹³ 1693'te İstanbul'da peksimed esnafı tarafından pişirilen peksimedın pişirme ücretinin 20 akçeden 40 akçeye çıkarıldığı görölmektedir. Bkz.: (Aydın, 2016, s. 18).

Nakliye Masrafı

Ekim 1697'den Şubat 1698'e kadar Belgrad anbarına nakledilen zahirenin önemli bir kısmının tüccarlardan kiralanan zahire gemileriyle yapıldığı anlaşılmaktadır. Reisleri, zahireyi aldıkları iskele, zahire cinsi ve yük miktarlarının kaydedildiği deftere göre Rusçuk iskelesinden 79 gemi, Niğbolu iskelesinden 19 gemi ve Silistre iskelesinden 35 gemi olmak üzere toplam 133 gemin navlun ile kiralananmıştır. Buna göre Rusçuk'tan 21.880 kile darı (erzen), 8.162 kile buğday (hınta), 16.255,5 kile un (dakik), 70.031 kile arpa (şa'ir) olmak üzere 116.328,5 kile zahire nakliyesi gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1.464 kantar peksimed Rusçuk'tan gönderilmiştir. Niğbolu iskelesinden nakliyat görece daha azdır; 1.000 kile buğday, 3.600 kile un, 24.611,5 kile arpa olmak üzere 29.211,5 kile nakledilmiştir. Silistre iskelesinden ise 24, 722,5 kile buğday, 23.142 kile un, 48.961 kile arpa olmak üzere 96.825,5 kile zahire orduya gönderilmiştir. Böylece 21.880 kile darı, 33.884,5 kile buğday, 42.997,5 kile un, 143.103,5 kile arpa olmak üzere toplam 241.865,5 kile zahire ve ayrıca 1.464 kantar peksimed Belgrad anbarına nakledilmiştir.¹⁴ (BOA, MAD: 10305, s. 10-11. 15 Reb'ülevvel 1109 / 1 Ekim 1697).

Yüklenen İskele	Darı (kile)	Buğday (kile)	Un (kile)	Arpa (kile)	İskeleler Toplamı (kile)	Peksimed (kantar)
Rusçuk	21.880	8.162	16.255,5	69.531	115.828,5	1.464
Niğbolu	-	1.000	3.600	24.611,5	29.211,5	-
Silistre	-	24.722,5	23.142	48.961	96.825,5	-
TOPLAM	21.880	33.884,50	42.997,50	143.103,50	241.865,5	1.464

Tablo 14: 1697'de Kiralanan Tüccar Gemileriyle Belgrad'a Nakledilen Zahire ve Peksimed

Nakliye yapacak gemilere navlun ücreti olarak her gemiye birer kese verilmekteydi.¹⁵ (BOA, MAD: 7915, s. 111. 4 Şa'bân 1104 / 10 Nisan 1693). Nitekim 133 gemi için ödenecek 133 kese, 66.500 kuruş / 7.980.000 akçe tutmaktadır.

Tuna Kapudanı'na Gönderilen Paralar

Dönemin Tuna Kapudanı Aşçızâde Mehmed Paşa'ya sâlyâne ödemesi olarak 1697 senesi içinde gönderilen ilk ödeme 15 Cemâziyelâhır 1108 / 9 Ocak 1697 tarihinde Hazine-i Âmire'den sair masraflar için gönderilen 10.298,5 kuruş / 1.235.820 akçedir. Ayrıca 24 Ağustos 1697'de Tuna donanması masraflarına harcanmak üzere 66.666 akçe Mehmed Paşa'ya gönderilmiştir. (BOA, MAD: 2731, s. 20).

Niğbolu iskelesi mukataası, daha önce olduğu gibi, 1697 senesi için de Aşçızâde Mehmed Paşa'ya 665.000 akçe bedelle verilmiştir. (BOA, MAD: 9479, s. 163. 1 Cemâziyelâhır 1107 / 7 Ocak 1696). Bununla birlikte kapudanlığı boyunca Yergöğü

¹⁴ Belgrad anbarında zahirelerin tamamı 8 Şa'bân 1109 / 19 Şubat 1698'de teslim alınmıştır.

¹⁵ 1 kese 500 kuruştur. Bkz.: (Çakır, 2019, s. 42-43).

mukataası kendisine hasredilmiş ve buranın gelirlerinden donanma inşa ve faaliyetlerine harcamıştır. (BOA, MAD: 2736, s. 174. 2 Muharrem 1110 / 11 Temmuz 1698). Bu mukataanın yıllık geliri 1.000.000 akçenin üzerindeydi.

Tuna donanmasına, imparatorluğun uzak bölgelerinden sağlanan gelirler de havale edilmekteydi. Nitekim 1108 senesi Mısır irsaliyesi malından, Trablusşam mukataasından ve diğer mallardan birleştirilen 127.218,5 kuruş / 15.266.220 akçe Tuna donanması sâlyâneleri ve masrafları için havale edilmiştir. (BOA, MAD: 9881, s. 4. 9 Muharrem 1109 / 28 Temmuz 1697). Söz konusu meblağın gelir kalemleri bakımdan yerleri belirtilmekle beraber İstanbul'da Hazine-i Âmire'den havale edildiği görölmektedir.

13 Aralık 1696 tarihinde Maraş eyaletinin zuemâ ve erbâb-ı timar bedelinden toplamda 30.000 kuruşun / 3.600.000 akçenin önce peşin meblağı olarak 10.000 kuruş / 1.200.000 akçe İstanbul'da bulunan Tuna Kapudanı'na firkateciyân sâlyâneleri için teslim edilmiş (BOA, MAD: 3462, s. 83; BOA, MAD: 184, s. 14. 18 Cemâziyelevvel 1108 / 13 Aralık 1696) kalan 20.000 kuruş / 2.400.000 akçe ise daha sonradan Tuna donanmasına havale edilmiştir. (BOA, MAD: 3462, s. 83). Ayrıca Ramazan ayı başında kapudan kethüdasına gümrük malından tahsis edilerek iki parça halinde 3.500 kuruş / 420.000 akçe ve 2.000 kuruş / 240.000 akçe olmak üzere 5.500 kuruş / 660.000 akçe teslim edilmiştir. (BOA, MAD: 3419, s. 39. 14 Şevvâl 1108 / 6 Mayıs 1697). Sâlyânelerinden kalan tutarın sonraki tarihlerde gönderildiği düşünölebilir.

H. 1108 / 1696-97 senesinde İbrail iskelesi ile cizye ve çeşitli diğer vergilerle oluşturulmuş büyük bir mukataanın 2.200.000 akçelik gelirinden bir kısmı, 177.483 akçesi Tuna donanmasına harcanmıştır. (BOA, MAD: 5536, s. 38).

Nihayetinde bütün bu kaynaklardan Tuna Donanması'na harcanmak üzere 22.671.189 akçelik bir gelir kaynağının tahsis edildiği görölmektedir. Ancak bu Tuna Donanması masraflarının yaklaşık 1/3'üdür.

Sonuç

Koca Sinan Paşa, 1580'lerde bir kadirganın inşa edilip donatılması için 300.000 akçeye ihtiyaç duyulduğunu ifade ederken (Fodor, 2020, s. 259) 1614'te bir başka kadirganın 236.500 akçeye mal olduğu tespit edilmiştir. (Bostan, 2018, s. 135). Nihayetinde donanma inşa edip sefere çıkarmanın oldukça maliyetli olduğu Osmanlı bürokrasisi tarafından bilinmekteydi. Tuna Donanması'nın tüm sefer masrafları da bu yüksek maliyeti göstermektedir. Masraflara levendlerin ulufeleri, yiyecek masrafları, donanım masrafları, asker ücretleri ve seferde lazım olacak sair levazım da eklenince 72.223.347 akçe gibi muazzam bir meblağ ortaya çıkmıştır.

Osmanlı bütçeleri, Tuna Donanması'na yapılan masrafı anlamlandıran birincil ölçüttür. Nitekim H. 1108 / 1696-7 tarihli bütçe gelirleri 938.672.901 akçe olarak gerçeleşmiştir. Bütçenin giderleri ise 1.096.178.240 akçedir. (A. Tabakoğlu, 2016, s. 301). Büyük bir sefer düzenlendiği için gelirler giderleri karşılamamış, 157.505.339 akçelik bir açık oluşmuştur. (A. Tabakoğlu, 2016, s. 307). Bu bakımdan 1697 bütçesi rakamlarına Tuna Donanması'nın nasıl etkilediğini değerlendirmek gerekir.

Tuna Donanması'na 1697'de yapılan sefer masrafı ise 72.223.347 akçedir.¹⁶ 1697 bütçesi esas alınır, bütçe gelirin yaklaşık %7,7'si Tuna Donanması'na harcanmış demektir. Bütçe giderlerinin ise %6,6'sı Tuna Donanması için kullanılmıştır. Bütçe gelirlerinin tam olmadığını ve nakit dışı gelirlerin göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğu göz önüne alındığında, bütçeyle yapılan kıyaslamada, Tuna masraflarına "varlıkların" eklenmesinden doğan çekinceyi bir nebze hafifletebilir.

	Akçe	Tuna Donanmasına Harcanan Miktar
Bütçe geliri	938.672.901	7,70%
Bütçe gideri	1.096.178.240	6,60%
Tuna Donanması Sefer Masrafı	72.223.347	

Tablo 15: 1697 Bütçesi ve Tuna Donanmasına Yapılan Masraf

Ancak bu noktada bir hususa dikkat çekmekte fayda var. Tuna Donanması'nın masrafları içinde ocaklıklara harcanan avâriz gibi vergiler ile diğer şaykalara harcanan aynı vergiler söz konusudur. Dolayısıyla aslında mahsup edildikleri için muhasebeleşmesi beklenmeyen harcamalar, donanmaya yapılan toplam harcamayı görmek açısından akçe değerleri üzerinden hesap edilmiştir. Bu bakımdan bütçe rakamları hazineye giren akçe değerleri üzerinden belirlenirken, Tuna Donanması'nın masraf hesaplamasında belli bir oranda akçe fazlalığı olduğu söylenebilir.

Masraf Yeri	Tutar (akçe)	Masraf Oranı
Kışlak muhafazası	432.600	0,60
Firkateciyan filosu	31.200.000	43,20
Ocaklık şayka kapudanları	883.431	1,22
Şayka askerleri	8.757.000	12,12
Üstüaçık dümencileri	420.000	0,58
Üstüaçık kürekçileri	2.880.000	3,99
Cerahor	3.920.000	5,43
Prestoyka	180.000	0,25
Kalyata inşa maliyeti	420.000	0,58
Şayka maliyeti	2.252.640	3,12
Üstüaçık inşa maliyeti	2.580.000	3,57

¹⁶ Yaklaşık 100 yıl öncesinde tüm Osmanlı donanmasının yeniden inşa masrafının en iyimser hesaplamayla 66.900.000 akçe olduğu tespit edilmiştir. Bkz.: (Fodor, 2020, s. 278).

Eflak şaykalarının maliyeti	1.680.000	2,33
Vakıf şaykaları	1.116.000	1,55
Zî-kudret şaykalar	999.000	1,38
Gemi tamiri	104.400	0,14
Marangoz ve kalafatçılar	352.000	0,49
Kürek masrafı	116.640	0,16
Kinnab masrafı	1.115.880	1,55
Un masrafı	4.161.456	5,76
Peksimed masrafı	672.300	0,93
Nakliye masrafı	7.980.000	11,05
TOPLAM	72.223.347	100

Tablo 16: 1697 Seferinde Tuna Donanması'na Yapılan Masraflar

Diğer taraftan donanma masraflarının oransal dağılımı başka değerlendirmelere imkân vermektedir. Önemli oranda masrafın insan kaynağına ayrıldığı dikkati çekmektedir. Nitekim firkateciyân filusunda görev yapan levendlerin ulufeleri için 43,2; şayka askerlerine 12,12; üstüaçık dümencilerine 0,58; üstüaçık kürekçilerine 3,99; cerahorlara 5,43; prestoykalara 0,25 ve gemi inşa ve tamirinde görevlendirilen marangoz ve kalafatçılara 0,49 olmak üzere toplam harcamaların 66,06'sı insan gücüne aktarılmıştır. Bu bakımdan her ne kadar gemi inşa etmek üzere gemi inşa malzemesini bir araya getirmek önemli görünse de nitelikli insan gücünü organize etmek, bir araya yetirip düzenli bir şekilde çalıştırmanın ve bütün masrafların 3/5'ini bu insan gücüne ayırmanın, mali bürokrasinin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun organizasyon gücünün göstergesi olarak karşımızda durduğunu söyleyebiliriz.

Nihayetinde seferin sonucunda her ne kadar ağır bir yenilgiyle yüzleşilmiş bile olsa Osmanlı İmparatorluğu'nun böylesine büyük bir seferde nehir donanmasını nasıl kullandığı ve bunun neye mal olduğu hem iktisat tarihi açısından hem de Osmanlı denizcilik tarihi bakımından önemlidir.

Öyle anlaşılıyor ki Osmanlılar, ordunun nehirdeki ateş gücü ve lojistik destek unsuru olarak Tuna Donanması'nı bütün imkânlar dahilinde kullanmak istemişler ancak bu istek malî bakımdan büyük bir yükü beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte nehirde böylesine bir gücü oluşturan imparatorluğun, bu gücün ortaya koyacağı etkiyi malî gerekçelerle devre dışı bırakma lüksüne de sahip olmadığı söylenebilir. Bu güçten maksimum faydayı elde etmek için bütün imkânlar zorlanmış ve değerlendirilmiştir.

Son tahlilde Osmanlı bürokrasisinin bir donanma teşkilâtını hangi kaynaklarla finanse ettiği ortaya konmuş olmakla birlikte, denizcilik tarihinin iktisadî tarafına dair daha birçok çalışmanın yapılması gerektiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Cevdet Bahriye (C. BH.): No: 3854.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): No: 184, 2731, 2736, 3419, 3427, 3462, 3473, 7915, 5257, 5536, 8473, 8488, 8489, 9479, 9879, 9880, 9881, 10305.

Literatür

Aslan, S. (2022). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tuna donanması: Teşkilâtı ve faaliyetleri (1683-1718)* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Aydın, Y. A. (2016). *Müteşebbis ve devlet: 18. yüzyılda Peksimetçibaşı Nureddin Ağa'nın yükselişi*. Kitabevi.

Bostan, İ. (2018). *17. yüzyılda Tersâne-i Âmire*. Küre Yayınları.

Bostan, İ. (2005). *Kürekli ve yelkenli Osmanlı gemileri*. Bilge Yayıncılık.

Çakır, B. (2019). Kесе. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (C. Ek-2, s. 42-43). TDV.

Darling, L. T. (2019). *Gelir artışı ve kanuna uygunluk: Osmanlı İmparatorluğunda vergi toplanması ve maliye yönetimi 1560-1660*. Alfa Yayınları.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. (1995). *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve metin (1066-1116/1656-1704)*. (A. Özcan, haz.). TTK Yayınları.

Fodor, P. (2020). *Kızıl elma* (Ö. Kolçak, çev.). Yeditepe Yayınevi.

İşbilir, Ö. (2007). Nüzül. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (C. 33, s. 311-312). TDV.

Özcan, A. (haz.). (2000). *Anonim Osmanlı tarihi (1099-1116/1688-1704)*. TTK Yayınları.

Sahillioğlu, H. (1991). Avârız. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (C. 4, s. 108-109). TDV.

Sahillioğlu, H. (haz.). (2004). *Koca Sinan Paşa'nın telhisleri*. IRCICA Yayınları.

Sevinç, T. (2019). *Sultanın son seferleri, 1695 ve 1696 Avusturya seferlerinde organizasyon ve lojistik*. İdeal Kültür Yayıncılık.

Tabaoğlu, A. (2016). *Osmanlı mâlî tarihi*. Dergâh Yayınları.

Tabaoğlu, H. S. (2019). Savaş ekonomisi: İnebahtı'ya giden yolda İspanyol Monarşisi'nin mali hazırlıkları. *History Studies*, 11(1), 247-260.

Makale Gönderim Tarihi: 30.10.2023

Yayına Kabul Tarihi: 27.01.2024

Araştırma Makalesi

III. SELİM DÖNEMİ FIRKATEYN İNŞA FAALİYETLERİ*

Şenay Kocakaplan**

ÖZ

1770 tarihli Çeşme Vak'ası sonrası Osmanlı donanması neredeyse tamamen yok edildi. Bu olaydan sonra yeni ve güçlü bir donanma kurmak amacıyla Osmanlı tersanelerinde modernizasyon çalışmalarına başlandı. Bu çalışmalar sırasında fırkateyn gemilerinin inşa edilmeye başlandıkları görülmektedir. Avrupa'da ortaya çıkan ve Osmanlı donanmasında kalyondan sonra ikinci en büyük savaş gemisi olma özelliğine sahip olan fırkateynler, küçük ve ince bir yapıya sahip olduklarından dolayı birçok hizmette kullanılmışlardır. Fırkateynlerin başlıca önemli görevleri ana donanma için gözcülük yapmak, devletin kıyı kesimlerini korumak ve erzak taşımaktır. Bu makalede, Sultan III. Selim döneminde yoğun bir şekilde inşa edilmelerinden dolayı bu dönem özelinde fırkateyn inşa çalışmaları incelenmeye çalışılmıştır. Çeşitli arşiv kayıtlarının sunduğu bilgiler ışığında özellikle fırkateyn inşasında maliyet-süre, fırkateyn inşa edilen tersaneler ve inşa sırasında çalışan işçiler üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili mevcut literatür taranmış olup yer yer bu kaynaklara da başvurulmuştur. Bunun yanında bahsedilen konular hakkında derli toplu bilgiler sunmak amacıyla arşiv kayıtlarından çıkarılan bilgiler, makalede tablolar halinde verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: III. Selim, Fırkateyn, Gemi İnşası, Tersane, Taşra.

THE FRIGATE CONSTRUCTION ACTIVITIES IN THE III. SELİM PERIOD

ABSTRACT

After the Çeşme Incident of 1770, the Ottoman navy was nearly completely destroyed. After this incident, modernization works were started in Ottoman shipyards in order to establish a new and powerful navy. It is seen that frigate ships began to be built during these works. Frigates, which emerged in Europe and were the second largest warship in the Ottoman navy after the galleon, were used in many services because they had a small and thin structure. The main duties of the frigates were to keep watch for the main navy, to protect the coastal areas of the state and to carry supplies. In this article, Sultan III. Selim period, frigate construction works were tried to be examined specifically in this period. In the light of the information provided by the Ottoman Archive records, the focus was especially on the cost and duration of frigate construction, the shipyards where frigates were built, and the workers working during construction. The existing literature on the subject was scanned and these sources were also referenced from time to time. In addition, the information extracted from the archive records has been tried to be presented in tables in the article in order to provide tidy information about the mentioned topics.

Keywords: III. Selim, Frigate, Shipbuilding, Shipyard, Provincial.

* Bu çalışma Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Levent Düzcü ve Doç. Dr. Mehmet Solak danışmanlıklarında hazırlanan "III. Selim Dönemi Osmanlı Tersanelerinde Fırkateyn" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora Öğrencisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-6435-2409

Giriş

Osmanlı denizciliği, Adalar Denizine kıyısı bulunan Karesi Beyliği'nin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle başladı. Karesi Beyliği, gemi inşa edebilen bir sahil Beyliği olduğu için yakın mesafede bulunan adalar ve Trakya ile Yunanistan üzerine gaza faaliyetlerine başlamıştı. Dolayısıyla beyliğin Osmanlı hakimiyetine girmesi ve Osmanlı'nın bu deniz gücünden faydalanması Rumeli'ye geçişi kolaylaştırırken diğer taraftan denizler üzerinde söz sahibi olma yolundaki ilk adım atıldı. Sultan II. Mehmed (1451-1481) döneminde Konstantinopolis'in fethi için başlatılan hazırlıklar arasında Gelibolu tersanesini güçlendirme ve yeni gemiler inşa etme önemli yer tutmaktaydı. Fetihden sonra Bizans'ın Kadırga Limanı tersane olarak kullanılmaya başlandı ve daha sonra Haliç'teki Bizans Tersanesinin kalıntıları üzerine Tersane-i Amire olarak bildiğimiz yeni bir tersane inşa edildi (Bostan, 2007: 16-18).

Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında, Akdeniz'de büyük bir denizci olarak ün yapmış Hızır Hayrettin (Barbaros), devlet idaresine girerek Osmanlı donanmasının başına geçirildi. Barbaros Hayrettin Paşa, Akdeniz'deki bilgisi ve tecrübelerinin avantajıyla Kuzey Afrikalı korsanlarla birleşerek 1538 tarihli Preveze Deniz Savaşı'nı kazandı ve Osmanlı Devleti Akdeniz'deki üstünlüğü ele geçirdi (Braudel, 1990: 176).

Bundan sonra Akdeniz'de tekrar söz sahibi olmak isteyen Venedik, Ceneviz ve İspanya gibi devletler Osmanlı donanmasına karşı bir ittifak içine girdi ve bu devletler tarafından müttefik donanması oluşturuldu. Osmanlı ve müttefik donanması İnebahtı Körfezinde karşı karşıya gelince Osmanlı Devleti ilk defa büyük bir deniz savaşını kaybetti ve Osmanlı donanması yakıldı (Ekim 1571) (Uzunçarşılı, 1988: 34-43).

İnebahtı bozgunundan sonra Osmanlı donanmasının duraklama sürecine girdiği görülmektedir. Nitekim Adriyatik'te ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'ne karşı faaliyetlerde bulunan uskoklar¹, Osmanlı Devleti'ne ait Avlonya ve Draç gibi önemli korsan üslerine saldırıda bulunuyordu (Bostan, 2007: 113-114). Bu durum, Osmanlı donanmasının eski gücüne ulaşması için uygun değildi ve bu sebeple donanma toparlanamadı. Bunun yanında Akdeniz'deki hakimiyeti de giderek azalmaya başladı. Bu kötü gidişatı iyileştirmek adına 1701'de Kaptanıderya Mezemorta Hüseyin Paşa, gemici ve kalyoncuların organizasyonu ile ilgili fermanlar ve idari düzenlemeler yaptı (Zorlu, 2014: 32).

Osmanlı donanmasının içinde bulunduğu bu durum sırasında Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletler denizcilik alanında kayda değer ilerlemeler gerçekleştirdi. 1770 senesinde Rus, İngiliz ve Danimarka gemilerinin ortak kurduğu bir donanma, Osmanlı-Rus Harbi sırasında Çeşme'de demirlemiş olan Osmanlı donanmasını yaktı. Çeşme Vak'ası olarak bilinen bu olay İnebahtı Bozgunundan sonra ikinci büyük felaketti (Bostan, 2007: 207). Baskın sonucu yakılan Osmanlı donanmasını yeniden canlandırmak ve Osmanlı denizciliğinde yeni bir dönem başlatmak için önemli adımlar atıldı. Gazi Hasan Paşa Kaptanıderyalığa getirildikten sonra donanmada modernleşme çabalarına başlandı. Denizci yetiştirmek için Kalyoncular Kışlası inşa edildi. Yurtdışından yabancı mühendisler

¹ İlk defa 1530 yılında Hırvatistan bölgesine yerleşen Uskoklar, Grek-Ortodoks Hristiyan kolonileri olarak bilinmektedir. 1540 yılında kendi kaptanlıklarını oluşturmaları ile birlikte resmi olarak kaptanlık haline gelmiş ve özellikle Adriyatik'te Osmanlılara karşı baskınlar yapmıştır. Uskoklar hakkında detaylı bilgi için bkz. Solak, 2018: 64-78.

getirilerek Osmanlı donanması için mühendis yetiştirmek amaçlandı. 1775'te deniz subayı yetiştirmek için Baron de Tott, Campbell Mustafa Ağa ve Fransız Kermovan öncülüğünde Tersane-i Amire'ye bağlı Hendeshane inşa edildi. Yapılan bu reformlarla donanmayı iyileştirme çabaları olumlu sonuçlar verdi (Zorlu, 2014: 13).

Sultan III. Selim'in (1789-1807) tahta geçmesiyle beraber Nizam-ı Cedid reformları bağlamında Osmanlı denizciliğinde yeni bir dönem başladı. Yeni dönemde gemi inşa sektörüne dair önemli kriterlere başvuruldu. Personel kalitesi ve eğitimine önem verildi. Gemi inşa çalışmalarını canlandırmak amacıyla İstanbul'daki en iyi ustaları tersanede çalışmak üzere ikna etmek için maaşlar ve imkanlar arttırıldı. Bunun yanı sıra yabancı uzmanlar yoğun bir şekilde gemi inşa faaliyetleri ile ilgilenirken Kaptanıderya Hüseyin Paşa da Osmanlı taşrasında kullanılamaz halde olan tersaneleri onarmaya çalıştı. Bu tersaneler için gemi inşasında kullanılacak malzemeyi temin etme konusunda kararlar alındı (Shaw, 2008: 112).

Bu makalede firkateyn gemilerinin III. Selim dönemindeki inşa faaliyetlerine odaklanılmaktadır. 1770 Çeşme Vak'asından sonra deniz savunmasına geçen Osmanlı Devleti'nin bu savunma anlayışında önemli bir işlev gören firkateyn gemilerine yaklaşımı ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır. Konu, Tuncay Zorlu'nun Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği isimli eserinde yabancı kaynaklar kullanılarak kısaca işlenmiştir. Ancak bu makalede Osmanlı'da firkateyn gemileri, arşiv kayıtları ele alınarak, daha ayrıntılı işlenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu makale, özellikle denizcilik ve teknoloji tarihi alanında yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır. Makalede III. Selim dönemi firkateyn inşasında maliyet ve süre, inşa yerleri ve iş gücü gibi hususlar üzerinde durulmaktadır.

Firkateynin Sahneye Çıkışı ve Osmanlı'da Firkateyn

Batılı kaynaklara göre firkateyn kelimesi, küçük, hızlı ve hafif silahlı hemen hemen tüm gemiler için kullanılmaktaydı. Bu isim ile anılan gemiler ilk defa, 1590'da Hollanda kontrolünde bulunan bölgelerde faaliyet gösteren korsanlar tarafından belgelenmektedir (Gardiner, 2012: 5). Deniz arkeolojisi ve tarihi üzerine yazıları olan Fransız yazar Augustin Jal, kendi kaleme aldığı Glossaire Nautique (Denizcilik Sözlüğü) isimli eserinde firkateyn kelimesinin etimolojisinin eleştirel bir analizini sunmaktadır. Vardığı sonucu birçok alıntıya dayandıran Jal, sonunda Latince aracılığıyla faragata formunun doğmasına neden olan Yunanca aphraktos kelimesi üzerinde durmaktadır. Firkateynlerin Fransız donanmasındaki varlıkları Ocak 1672 tarihli "donanmadaki gemi listesi" tarafından onaylanır (Boudriot, 1993: 12). Firkateynler, 1600'lü yılların ortalarına doğru İngiliz kraliyet donanmasında görölmeye başlandı. Kraliyet donanmasındaki firkateynler, tek ambarlı ve en az 28 top taşıyabilen bir tür olarak öne çıkmaktaydı. Ayrıca olumsuz hava koşullarına karşı tedbir amacıyla bu gemilere kürek yerleştirilirdi. Kayıtlara geçen ilk İngiliz firkateyni, 1646 yılında denize indirilen ve yaklaşık 380 ton ağırlığında olan Constant-Warwick idi (Henderson, 1994: 17-18).

Osmanlı Devleti'nde firkateyn gemilerinin hangi tarihte inşa edilmeye başlandıkları konusunda net bir bilgi vermek mümkün değildir. Fakat Çeşme Vak'ası (1770) sonrası Osmanlı donanmasında yenileme çalışmaları bağlamında firkateyn inşasına başlandığı

bilinmektedir. Bu tarihten önce Osmanlı donanmasında kullanılan firkate gemi türü ile firkateyn arasında isim benzerliği olmasından dolayı iki geminin birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Firkateynler ortalama 35,5 zira² (26,90 m.) ile 57,5 zira (43,58 m.) uzunluğa sahip (Düzcü, 2017: 60) iken firkateler bu ortalamadan daha küçük yapıdaydı. Bunun yanında firkateler kürekli, firkateynler yelkenli gemilerdi. Ayrıca firkateynler üç direkli ve tek ambarlıydı ve güverte ve ambarında 30-70 arası top taşıyabilmekteydi. Bu özelliğinden dolayı firkateyn, kalyondan sonra donanmadaki en önemli savaş gemisiydi.

Osmanlı donanmasında firkateynler, birçok hizmette kullanılmaktaydı. Savaş sırasında ana donanma için gözcülük yapmak ve herhangi olumsuz bir durumda karşılaşıldığında donanmaya haber vermek, ince ve kalyona kıyasla küçük olmalarından dolayı devletin kıyı kesimlerinin emniyetini sağlamak, Osmanlı'ya ait ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamak ve gerek savaş sırasında donanma için gerekse de sahil bölgelere erzak taşımak firkateynlerin en önemli görevleriydi. Ayrıca yabancı devletlerin ticaret gemilerine baskın yapmak, başıboş gezen korsanlardan Osmanlı gemilerini korumak ve korsanları bertaraf etmek de bu gemilerin sorumluluğundaydı (Kocakaplan, 2023: 10). 1800'lü yılların ortalarına kadar yoğun bir şekilde inşa edilmeye devam eden ve önemini koruyan bu gemiler, donanmadaki teknolojik faaliyetlerin artmasıyla beraber eski önemini kaybetmeye başlamıştır.

Firkateyn İnşasında Maliyet ve Süre

Tersane-i Amire Hazinesi, dört farklı ana gelir kaynağına sahipti. Bunlar kalyoncu bedelleri, derya kalemi zeamet ve tımarları, İrad-ı Cedid Hazinesi'nden devredilen kalemler ve cizyeler, avarız ve mukataat-ı miriye mallarıydı. Tersane-i Amire Hazinesi, bu gelirler ile iki ana gider kaleminde yapılan masrafları karşılardı. Söz konusu masraflar, tersanede maaşlı çalışanların maaş ve yiyecek masraflarını ödemek ve gemi donanım, tamirat ve inşa masraflarını karşılamaktı (Karta, 2014: 43-44). Tersane reformu ile birlikte yapılan masraflar Tersane Emini'nin bilgisi dahilinde ve Liman Reisi'nin onayı alınarak yapılırdı (Mahmut Raif Efendi, 1988: 27).

Bir firkateyn inşası için iki ana konuda masraf yapılırdı. Bunlardan biri gemi inşasında çalışan işçiler ve gerekli malzemeyi temin etmek, nakliyesini sağlamak suretiyle inşa faaliyetlerine dahil olan şahıslara yapılan ödemelerdi. Diğer ise, geminin inşasında kullanılacak keresteden üstüpye kadar tüm malzemeler için yapılan masraflardı. İnşa edilmesi emredilen firkateynin uzunluğuyla paralel olarak inşa masrafları değişkenlik göstermekteydi. Bazı firkateynlerin yapımında kullanılacak malzemelerin tersanede hazır bulunması ya da yakın bölgelerden kolaylıkla temin edilebilmesi de inşa masraflarına yansırı (Kocakaplan, 2023: 12).

III. Selim döneminde Osmanlı taşra tersanelerinde inşa edilen bazı firkateyn masrafları şu şekildeydi (Kocakaplan, 2023: 13):

² Zira: dirsekten orta parmak ucuna kadar olan uzunluk ölçüsü. Zira türünden verilen uzunluk 75.8 ile çarpıldıktan sonra kaç metreye denk geldiği hesaplanabilir. bkz. Erkal, 1991:411-413.

Tarih	Fırkateynin Uzunluğu	İnşa Edildiği Yer	İnşa Masrafı
Ağustos 1792 (Muharrem 1207)	47,5 zira (36.00 m.)	Rodos	47.253 kuruş
Ağustos 1792 (Muharrem 1207)	51 zira (38.65 m.)	Rodos	55.955 kuruş
Haziran 1794 (Zilkade 1208)	53,5 zira (40.55 m.)	Rodos	66.150 kuruş
Temmuz 1798 (Safer 1213)	53,5 zira (40.55 m.)	Ereğli	59.431 kuruş
Mart 1802 (Zilkade 1216)	41,5 zira (31.35 m.)	Midilli	61.752 kuruş
Ocak 1803 (Ramazan 1217)	50 zira (37.90 m.)	Limni	60.840 kuruş
Nisan 1806 (Safer 1221)	43 zira (32.59 m.)	Rodos	57.488 kuruş

Tablo-1: Taşrada İnşa Edilen Bazı Fırkateynlerin İnşa Masrafları (1792-1806)

Yukarıdaki tablodan Rodos'ta inşa edilen 47,5 zira uzunluğundaki fırkateynin 47.253 kuruş (C. BH., 219:1097), burada inşa edilen 51 zira uzunluğundaki bir diğer fırkateynin 55.955 kuruş (D.BşM.TRE.d., 15245/12) ve aynı tersanede inşa edilen 53,5 zira uzunluğundaki fırkateynin de 66.150 kuruşa mal olduğu (D.BşM.TRE.d., 15262/11) anlaşılmaktadır. Ereğli'de inşa edilen 53,5 zira uzunluğundaki fırkateyn için toplamda 59.431 kuruş masraf yapılırken (D.BşM.d., 6690/4), Midilli'deki 41,5 zira uzunluğundaki fırkateyn için 61.752 kuruş ödeme yapılmıştır (D.BşM.TRE.d., 15378/9).

Limni'de inşa edilen 50 zira uzunluğundaki fırkateyn için ise toplamda 60.840 kuruş harcama yapılmakta olup (D.BşM.TRE.d., 15409/7) Rodos'ta 43 zira uzunluğundaki fırkateyn için 57.488 kuruş masraf yapıldığı görölmektedir (D.BşM.TRE.d., 15448/21). Gemilerin uzunluklarına, malzemeye erişim kolaylığına ve inşa sürelerine bağlı olarak toplam inşa masrafları değişmekteydi. Örneğin 41,5 zira uzunluğundaki fırkateyn diğerlerine göre daha kısa olmasına rağmen kendi boyutundan büyük fırkateynlerden biraz daha maliyetlidir (Kocakaplan, 2023: 13).

1792 senesinde Rodos'ta inşa edilen 51 zira uzunluğundaki fırkateynin detaylı masrafları ise aşağıdaki gibiydi:

Ücret verilen işçi ve malzemeler	Verilen ücret miktarı
Çalışanlara verilen ücret	29.465 kuruş 20 pare
Demircilere verilen ücret	2.958 kuruş 16 pare
İstanbul'dan getirtilen demir için verilen taşıma ücreti	739 kuruş 26 pare
Dağ reislerine verilen ücret	622 kuruş 20 pare
Dağ reislerine verilen yiyecek ücreti	415
Dağ ustalarına verilen ücret	622 kuruş 20 pare
Dağ ustalarına verilen yiyecek ücreti	415
6.003 adet kereste için verilen ücret	15.244 kuruş 20 pare
Kereste için verilen taşıma ücreti	2.297 kuruş 30 pare
Katran için verilen ücret	390
Zift için verilen ücret	465
Üstüpu için verilen ücret	1.595
Diğer malzemeler için üç kayığa verilen taşıma ücreti	650
Fırkateyn-i hümayun kaptanı Memiş Kaptan'a verilen ücret	74 kuruş 30 pare
Toplam: 55.955 kuruş 22 pare	

Tablo-2: Rodos'ta İnşa Edilen 51 Ziralık Fırkateyn Masrafları (1792)

Tabloda belirtildiği üzere bu fırkateynin inşasında çalışan tüm işçilere toplamda 29.465 kuruş 20 pare ücret ödenmiştir. Çeşitli türlerde lazım olan 6.003 adet kereste³ için toplamda 15.244 kuruş 20 pare ödenmiş olup bu kerestenin nakliyesi için 2.297 kuruş 30 pare ödeme yapılmıştır. Ayrıca fırkateynin kaptanı olarak belirtilen Memiş Kaptan'a toplamda 74 kuruş 30 pare ücret ödenmiştir (D.BŞM.TRE.d. 15243/12).

Donanmada bulunan diğer gemiler gibi fırkateynlerin de uzunluklarına ve yukarıda bahsedilen diğer nedenlere bağlı olarak inşa sürelerinde farklılıklar meydana gelebilmekteydi. İnşanın başladığı günden, denize indirilme gününe kadar gemi beş farklı aşama geçirirdi. Birinci aşamada, en dayanıklı keresteden geminin omurgası atılır ve baş ve kıç bodoslaması⁴ denen keresteler, omurganın baş ve kıç tarafına olmak üzere eşit şekilde eklenirdi. Bundan sonra geminin ambarı ortaya çıkar ve geminin kıç tarafı inşa edilirken dümeni de hazırlanırdı. İkinci aşamada, geminin kaburgalarını oluşturacak döşekler⁵ eklenir ve bunların üzerine gelecek şekilde postalar⁶ sağdan ve soldan yerleştirildikten sonra postaların üzerine karine ve borda levhaları konurdu. Üçüncü aşamada, henüz kaplanmamış olan geminin kaburgaları arasına levha ve postalar eklenirdi. Dördüncü aşamada, omurganın üstüne gelecek şekilde sütun denilebilecek puntallar⁷ çıkılır ve bu puntalların üzerine kemere ve güverte altı uzantıları da denen kirişler eklendikten sonra güverte kaplamaları yerleştirilirdi. Bu aşamada gemi ana hatlarıyla meydana gelmiş olur ve beşinci aşamada, yapımı tamamlanan kaburgaların üstü kaplama levhaları ile örtülerek birbirlerine çeşitli nitelikte çiviler ile birleştirilirdi (Düzcü, 2017: 66-67). Fırkateyn gemisi tek ambarlı olduğu için kalyon gibi ikinci ya da üçüncü ambar eklenmezdi (Kocakaplan, 2023: 34-35).

Tüm bu aşamalar sırasında çeşitli sebeplerden dolayı inşa sürecinde süre farkları olurdu. Lazım olan inşa malzemelerini temin etme konusunda yaşanan aksaklıklar, çalışan işçilerin yeterli özveri ile çalışmaması ve özellikle taşrada inşa edilen gemiye nezaret etmesi için görevlendirilen yerel yöneticilerin çalışma performansı bunlardan bazılarıydı. Yöneticiler, verilen görevi gerektiği şekilde yerine getirmediğinde görevden alınır ve geminin inşası başka bir yöneticiye devredilirdi (Karahana, 2017: 98-99). Bu gibi olumsuz durumlar geminin inşa süresini uzatırdı. III. Selim döneminde inşa süreleri tespit edilebilen fırkateynler aşağıdaki gibiydi (Kocakaplan, 2023: 15):

İnşa Başlangıç ve Bitiş Tarihi	Fırkateynin Uzunluğu	İnşa Yeri	İnşa Süresi
Zilkade 1204-Zilakde 1206 (Ağustos 1790-Temmuz 1792)	45 zira (34.11 m.)	Biga-Kemer	2 sene
Cemaziyel Evvel 1205-Receb 1207 (Şubat 1791-Mart 1793)	47,5 zira (36 m.)	Rodos	2 sene 2 ay
Muharrem 1205-Zilkade 1208 (Ağustos 1792-Mayıs 1794)	51 zira (38.65 m.)	Rodos	1 sene 10 ay

³ Rodos'a yakın bölgelerden temin edilen bu kerestelerin ayrıntılı olarak tür, miktar ve nakliye ücretleri için bkz. Kocakaplan, 2023, 44.

⁴ Gemi omurgasının baş ve kıç yukarı doğru kıvrılan kısmı, bu kısımdaki ağaç ya da demir direklerin her birine denir. bkz. Şemsettin Sami, 1978: 307.

⁵ Geminin omurgasına dik konmuş levha veya profillere denir. bkz. Şemsettin Sami, 1978: 627.

⁶ Iskarmoz da denilen postalar geminin kaburgalarını oluşturan ağaçlardır. bkz. Süleyman Nutki, 1918: 108-234.

⁷ Kemerelerin altına dik uzanan desteklerdir. bkz. Süleyman Nutki, 1918: 110.

Zilkade 1208-Safer 1211 (Haziran 1794-Eylül 1796)	53,5 zira (40.55 m.)	Rodos	2 sene 4 ay
Receb 1208-Muharrem 1213 (Şubat 1794-Haziran 1798)	53,5 zira	Limni	4 sene 5 ay
Safer 1213-Cemaziyel Evvel 1214 (Temmuz 1798-Ekim 1799)	53,5 zira	Ereğli	1 sene 4 ay
Zilkade 1215-Rebiülahir 1217 (Nisan 1801-Ağustos 1802)	50 zira (37.90 m.)	Ereğli	1 sene 5 ay
Zilkade 1216-Muharrem 1218 (Mart 1802-Nisan 1803)	41,5 zira (31.45 m.)	Midilli	1 sene 2 ay
Rebiülahir 1219-Muharrem 1222 (Temmuz 1804-Nisan 1807)	51,5 zira (39.03 m.)	Tersane-i Amire	3 sene 10 ay
Safer 1221-Cemzaiyel Evvel 1224 (Nisan 1806-Temmuz 1809)	43 zira (32.59 m.)	Rodos	3 sene 4 ay

Tablo-3: Fırkateynlerin İnşa Süreleri

Tablodan Biga-Kemer'de inşa edilen 45 zira uzunluğundaki fırkateynin inşasının Ağustos 1790 (C.BH., 24:1117/1) – Temmuz 1792 (C.BH.,62:2913/1) tarihleri arasında tamamlandığı anlaşılmaktadır. Rodos'ta inşa edilen 47,5 zira uzunluğundaki fırkateyn 2 sene 2 ay içerisinde inşa edilmiştir (C.BH., 219:1097/1). Aynı mahalde inşa edilen 51 zira uzunluğundaki fırkateyn 1 sene 10 ay (D.BŞM.TRE.d., 15245/2), 53,5 zira uzunluğunda inşa edilen ise 2 sene 4 ay içerisinde tamamlanmıştır (D.BŞM.d., 6282/3). Limni'de inşa edilen 53,5 zira uzunluğundaki fırkateynin Şubat 1794 (C.BH., 211:9861) – Haziran 1798 (C.BH., 195:9167) tarihleri arasında inşa faaliyetleri yürütülmüştür. Ereğli'de 53,5 zira uzunluğundaki fırkateynin inşası 1 sene 4 ay sürer iken (D.BŞM.d., 6690/3), aynı tersanede inşa edilen 50 zira uzunluğundaki fırkateyn 1 sene 5 ay içerisinde tamamlanmıştır (D.BŞM.TRE. d., 15368/2).

Midilli'de 41,5 zira uzunluğundaki fırkateynin inşası 1 sene 2 ay içerisinde yapılırken (D.BŞM.TRE.d., 15378/2), 51,5 zira uzunluğunda Tersane-i Amire'de inşa edilen fırkateyn Temmuz 1804 (C.BH., 6:254) – Nisan 1807 (C.BH.112:5413) tarihleri arasında 3 sene 10 ay, Rodos'ta inşa edilen 43 zira uzunluğundaki fırkateyn ise 3 sene 4 ay içerisinde tamamlanmıştır (D.BŞM.TRE.d., 15448/2). Limni'de Şubat 1794-Haziran 1798 yılları arasında inşa edilen 53,5 ziralık fırkateynin 4 sene 5 ay içerisinde tamamlandığı göze çarpmaktadır. Gemi için lazım olan kerestenin, getirilmek istenen ormandan temin edilememesi ve bu sebeple başka ormanlardan getirtme çabaları inşa süresini uzatmıştır (C.BH., 195:9167).

Fırkateyn İnşa Edilen Tersaneler

Osmanlı Devleti'nin gemi inşa faaliyetleri ana tersane olarak bilinen Tersane-i Amire (İstanbul Tersanesi) ile kıyı bölge ve adalardaki tersanelerde (taşra tersaneleri) yürütülmekteydi. Taşra tersanelerinin belirli bir gemi türü üzerinde uzmanlaştıkları bilinmektedir. İklim koşulları, üzerinde geminin inşa edileceği nehir ya da denizin akıntılı olup olmaması gibi faktörler hangi gemi türü üzerinde uzmanlaşacağını belirlemekteydi. Örneğin, Tuna Nehri akıntılı olduğu için bu nehir üzerinde kalyon gibi büyük gemi inşa

etmek mümkün değildi. Bu sebeple Tuna Nehrinde daha küçük gemiler inşa edilmekte ve buradaki donanmaya da *ince donanma*⁸ denmekteydi.

Fırkateyn inşa edilen Osmanlı tersanelerini merkez (Tersane-i Amire), ada ve kıyı (taşra) tersaneleri şeklinde alt başlıklarda incelemek konuyu anlayabilmek açısından daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu başlıklar altında hangi tersanede kaç geminin inşa edildiği incelenmeye çalışılacaktır.

Tersane-i Amire

İstanbul fethedildikten sonra temelleri atılan Tersane-i Amire, Yavuz Sultan Selim döneminde genişletilip her çeşitten geminin yapımına uygun hale getirilmiştir. Daha sonra gemi inşasında kullanılacak malzemeleri korumak amacıyla tersanede mahzen inşa edildi. Bu mahzen 1500'lü yılların sonunda gemi inşası ve tersane için gerekli olan demir, çivi, bakır kap, kurşun levha, halat ve yelken gibi malzemelerin korunduğu Mahzen-i Sürb ile kerestelerin korunduğu Mahzen-i Çub olarak iki ana mahzene ayrıldı (Bostan, 2011: 513-516). Tersane-i Amire için gerekli kereste genellikle İznikmid, Canik, Kazdağı, ve Selanik taraflarından temin edilir ve Mahzen-i Çub'da lazım oldukça kullanılmak için saklanırdı (Karal, 1941: 210). Talep edilmesi halinde taşrada inşa edilen gemiler için mahzenlerden malzeme gönderilirdi (Kocakaplan, 2023: 17).

"Tersane-i Amire, fırkateynlerin ilk defa inşa edilmeye başlandığı tarihlerde Osmanlı Devleti'nin en önemli gemi inşa merkezi konumundaydı" (Kocakaplan, 2023: 17) III. Selim döneminde Tersane-i Amire'de inşa edilen fırkateynler aşağıdaki gibiydi;

	Fırkateynin uzunluğu	İnşa başlangıç/devam tarihi
1	35 zira (26.53 m.)	Kasım 1790 (1205)
2	47 zira (35.62 m.)	Şubat 1793 (1207)
3	53,5 zira (40.55 m.)	Nisan 1793 (1207)
4	53 zira (40.17 m.)	Eylül 1796 (1211)
5	49,5 zira (37.52 m.)	Nisan 1799 (1213)
6	51,5 zira (39.03 m.)	Ağustos 1804 (1219)
7	49,5 zira (37.52 m.)	Eylül 1804 (1219)

Tablo 4. Tersane-i Amire'de İnşa Edilen Fırkateynler (1790-1804)

Tabloda görüldüğü üzere 35 zira uzunluğunda inşa edilen fırkateynin inşasının 1790 yılında devam ettiği anlaşılmaktadır (C.BH., 69-3291). Bu gemi 31 Mart 1791 tarihinde denize indirilmiştir (HAT., 204:10608). Şubat 1793'te inşasına başlandığı tahmin edilen 47 zira uzunluğundaki fırkateyn (AE.SSLM.III., 99:6005) için lazım olan kereste Mudanya kazasından, Derviş Paşa tarafından hazırlanarak Gemlik'e nakledilmiş ve daha sonra Tersane-i Amire'ye gönderilmiştir (AE.SSLM.III., 99:6012). Ayrıca Mihaliç,

⁸ Osmanlı Devleti, denizlerde faaliyet gösteren donanmadan başka Aras, Fırat, Özü, Nil gibi nehirler üzerinde inşa edilen gemilerden oluşan müstakil bir donanmaya sahipti. Tuna Nehri de bunlardan biriydi. Bu nehir ilk defa Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlı ordusunun Avrupa seferlerinde ordunun takviyesi için kullanıldı. Kanuni Sultan Süleyman'ın Macaristan'ı fethi ile beraber nehir üzerinde bir donanma inşa edildi ve Tuna Kaptanlığı meydana getirildi. İnce donanma ve Tuna donanması hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Taş, 2020: 3-4.

Domaniç, Sincan, Kirmasti, Atranos ve Edincik gibi mahallerden de lazım olan kereste Gemlik Tersane Emini İnegöllü Numan Bey tarafından, Gemlik'e nakledildikten sonra Tersane-i Amire'ye yollandı (AE.SSLM.III., 99:6002). 53,5 zira uzunluğunda inşa edilen fırkateyn (C.BH., 240:1139) için de Gemlik Tersane Emini İnegöllü Numan Bey tarafından civar bölgelerden kereste hazırlanarak inşada kullanılmak üzere İstanbul'a nakledilmiştir (C.BH., 225:10465/3).

Eylül 1796'da inşa edilen 53 zira uzunluğundaki fırkateyn (C.BH., 6:286) için gerekli kereste Misivri, Ahyolu ve bu bölgelere yakın yerlerden temin edilmekteydi (C.BH., 111:5381). 49,5 zira uzunluğundaki fırkateyn (C.BH., 28:1345) için de lazım olan kereste Misivri Voyvodası Hacı İbrahim tarafından Misivri ile Prevadi ve buralara yakın bölgelerden temin edilerek Tersane-i Amire'ye nakledilmiştir (C.BH., 40:1866). Ayrıca bu gemi için Kocaeli Sancağından İznikmid Kereste Emini tarafında da kereste gönderilmiştir (C.BH., 266:12256).

Ağustos 1804'te inşa edilen 51,5 zira uzunluğundaki fırkateyn (C.BH., 6:254) için gerekli kereste Selanik ve havalisinden Yusuf Beyzade Kapıcıbaşı Selim Bey tarafından hazırlandıktan sonra geminin inşasında kullanılmak üzere İstanbul'a nakledilmiştir (C.BH., 250:11563). Eylül 1804 tarihinde inşa edilen ve inşasının 1806 tarihinde devam ettiği anlaşılan 49,5 zira uzunluğundaki fırkateyn (C.BH., 50:2359) ve Tersane-i Amire'de inşa edilen diğer gemiler için İznikmid Kereste Emini Mehmet Ağa tarafından Kocaeli Sancağı ve yakın bölgelerden çeşitli cinsten 3.057 adet kereste nakledilmiştir. Bu kereste için Tersane-i Amire'den toplamda 7.763 buçuk kuruş 40 akçe ödenmiştir (C.BH., 244:11297).

Ada Tersaneleri

1456'da Osmanlı topraklarına dahil olan Limni Adası, daha sonra Gelibolu Sancağına bağlı bir kaza olmuştur. Piri Reis'in verdiği bilgilere göre buradaki Kondiya ve Mondros Körfezleri gemiler için uygun limanlardı (Emecen, 2003: 190-192). İstanbul'a yakınlığı sayesinde gemi inşa faaliyetleri açısından önemli bir taşra tezgahı olarak ön plana çıktı. Limni Adasındaki yöneticiler tarafından Osmanlı donanması için gemiler inşa edilip Tersane-i Amire'ye gönderilirdi (Kocakaplan, 2023: 18-19). İnşa edilen bu gemiler arasında fırkateynler de vardı. III. Selim döneminde inşa edilen fırkateynler şu şekildeydi;

	Fırkateynin uzunluğu	İnşa başlangıç/devam tarihi
1	53,5 zira (40.55 m.)	Şubat 1794 (1208)
2	53,5 zira (40.55 m.)	Mayıs 1796 (1210)
3	50 zira (37.90 m.)	Mayıs 1800 (1215)
4	53,5 zira (40.55 m.)	Kasım 1800 (1215)
5	50 zira (37.90 m.)	Ocak 1803 (1217)

Tablo-5: Limni Adasında İnşa Edilen Fırkateynler (1794-1803)

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere 1794 tarihinde inşasına başlandığı düşünülen 53,5 zira uzunluğundaki fırkateynin (C.BH., 211:9861) inşasından sorumlu olarak Kara Silahtar Hacı Mehmet Ağa görevlendirilmişti (C.BH., 230:10692). 1796 tarihli 53,5 zira

uzunluğundaki fırkateynin inşasından sorumlu olan kişi ise Limni voyvodası Abdülkerim Ağa'ydı (C.BH.,20:988).

1800 yılında inşasına başlanan 50 zira uzunluğundaki fırkateynin (C.BH.,226:10503) inşasından Tekfur Dağı ayanı Hacı Osman Ağa sorumluydu. Bu gemi için demir ve kerestenin bir kısmı Tersane-i Amire'den gönderilmişti (AE. SSLM.III., 128:7806). Yine yapımına 1800'de başladığı anlaşılan 53,5 zira uzunluğundaki fırkateynin (C.BH., 17:826) inşasından Hacı Osman Ağa sorumluydu. Fakat 1802 senesinde Hacı Osman Ağa azledilerek yerine bina emini tayin edilene kadar ahaliden Hacı Halilzade Hacı Mehmet Ağa vekil tayin edilmişti. Fakat daha sonra geminin inşa sorumluluğu Hacı Halilzade Ağa'ya verildi (C.BH., 61:2900). 50 zira uzunluğunda inşa edilen geminin (D.BŞM.TRE.d., 15393) yapına ise 1803 senesinde başlanmış olup inşa sorumluluğu Limni voyvodası Halil Ağa tarafından üstlenilmişti. Bu fırkateyn 1805 senesinde tamamlanmış ve Tersane-i Amire'ye teslim edilmişti (D.BŞM.TRE.d., 15409).

Rodos Adası, Akdeniz'de önemli bir geçiş güzergahında bulunmasından dolayı Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında Osmanlı idaresine girdi (Aralık 1522) (Örenç, 2001: 41). Adanın fethiyle beraber Akdeniz'de önemli bir siyasi güç elde edildi ve bundan sonra adanın gemi inşasına elverişli olması sayesinde buradaki gemi inşa faaliyetlerine ağırlık verildi. Burada genellikle Osmanlı donanması için savaş gemileri inşa edilmekteydi. Adaya yönetici atanırken yöneticinin gemi inşası konusunda bilgi sahibi olmasına dikkat edilirdi. Akdeniz'deki gemilerin tamir ve donanımı için genellikle Rodos tersanesi kullanılırdı (Kocakaplan, 2023: 21). 1789-1807 yılları arasında Rodos'ta inşa edilen fırkateynler şu şekildeydi;

	Geminin uzunluğu	İnşa başlangıç/devam tarihi
1	47 zira (35.62 m.)	Nisan 1791 (1205)
2	47,5 zira (36.00 m.)	Mart 1792 (1206)
3	47,5 zira	Ağustos 1792 (1207)
4	51 zira (38.65 m.)	Ağustos 1792 (1207)
5	53,5 zira (40.55 m.)	Haziran 1794 (1208)
6	43 zira (32.59 m.)	Nisan 1806 (1221)

Tablo-6: Rodos'ta İnşa Edilen Fırkateynler (1791-1806)

Tabloda görülen 1791 yılında inşa edilen 47 zira uzunluğundaki fırkateynin (C.BH., 91:4352) inşasından Rodos mütesellimi Murabitzade Hasan Kaptan sorumluydu. Bu fırkateyn için lazım olan demir Cebehane-i Amire'den gönderilmişti (C.BH., 272:12561/5). 1792 yılına gelindiğinde üç adet fırkateynin aynı yıl inşa faaliyetlerinin yürütüldüğü görülmektedir. Bu fırkateynler de yine Murabitzade Hasan Kaptan tarafından inşa edilmişti. Mart 1792'de inşası tamamlanan 47,5 zira uzunluğundaki fırkateynden (C.BH.,95:4559) hemen sonra 47,5 ziralık diğer bir fırkateynin (C.BH., 21:1028/1) inşasına Ağustos ayında başlandı. Bu fırkateynle beraber aynı tarihte 51 zira uzunluğundaki fırkateynin de inşa faaliyetleri yürütülmekteydi. Bu fırkateynin inşası iki yılda tamamlanarak Tersane-i Amire'ye gönderilmiştir (D.BŞM. TRE. d., 15245/2).

İnşası 17 Haziran 1794'te başlayan (D.BŞM.TRE.d., 15262/2) ve 19 Ağustos 1796'da tamamlanan 53,5 zira uzunluğundaki gemi (D.BŞM.d., 6282/1) ise İstanbul'a gönderilip

Tersane-i Amire limanına demirledikten sonra Şehber-i Zafer olarak isimlendirildi (D.BŞM.TRE. d., 6282/12). 1806 senesine geldiğinde Rodos'ta 43 zira uzunluğundaki fırkateynin inşasına başlandı (D.BŞM.TRE.d., 15448/2). Bu geminin inşa başlangıcı III. Selim dönemine denk gelirken inşanın tamamlanması IV. Mustafa dönemine denk gelmektedir. Bu geminin inşasında çalışmak üzere Tersane-i Amire'den mühendisler gönderilmişti (D.BŞM.TRE.d., 15448/3).

Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı sırasında Mahmut Paşa komutasındaki Osmanlı donanması, Eylül 1462'de Midilli Adasını Osmanlı topraklarına dahil etti (Kiel, 2020: 11-14). Adada kullanılan en işlek liman merkez kasaba olan Doğu Limanıydı. Midilli Adasında bulunan Kalonya ve Yera körfezleri de gemiler için güvenilir bir liman olarak kullanılmaktaydı (Sağlamer, 2016:14). Adanın fethiyle beraber Osmanlı Devleti, ordu ve donanma için önemli bir askeri üs ve liman ele geçirmiş oldu (Sağlamer, 2016:97). Adada gemi inşası için gerekli malzemelerin bulunması ve daha fazla ihtiyaç duyulması halinde adaya yakın bölgelerden kolaylıkla temin edilebilmesi, adayı gemi inşası konusunda cazip hale getirmekteydi. Ancak burada 1700'lü yılların ortalarında tersane olarak nitelendirilebilecek düzenli bir tezgâh yoktu (Depe, 2017: 20). Bu sebeple yoğun bir gemi inşa faaliyeti Midilli Adasında söz konusu değildi.

III. Selim döneminde Midilli Adasında iki fırkateyn inşa edilmişti. İlki 40 zira (30.32 m.) uzunluğunda Midilli Nazırı Osman Bey tarafından Mart 1800'de inşa edilmeye başlandı (C.BH., 24:1158/5). Fırkateynin inşasında çalışmak üzere mühendis, mimar ve burgucular Midilli'ye tayin edildi (C.BH., 24:1158/5). Diğer fırkateyn de yine Osman Bey tarafından inşa edilmekte olup 41,5 zira (31.45 m.) uzunluğundaydı. Bu geminin inşasının Mart 1802'de başlayıp Şubat 1804'te bittiği anlaşılmaktadır (D.BŞM.TRE.d., 15378/2). Gerekli kereste Kaz Dağları ve havalisinden temin edilmekte olup kızak ve felenkler⁹ için Tersane-i Amire'den don yağ¹⁰ gönderilmişti (D.BŞM.TRE.d., 15378/5) (Kocakaplan, 2023: 23).

Kıyı Tersaneleri

Osmanlı Devleti, yukarıda bahsi geçen adaların haricinde deniz ve nehir kıyılarında donanma için gemi inşa edebilme fırsatına sahipti. Söz konusu kıyı bölgelere Marmara Denizi, Karadeniz, Akdeniz ve Tuna Nehri kıyıları örnek gösterilebilir. Ancak bu bölgelerdeki suyun daha az akıntılı olduğu konumlarda gemi inşa tezgâhları bulunmaktaydı. Bu bölgelerin gemi inşası için gerekli malzemeye sahip olması gemi inşa faaliyetlerinin yürütülmesi için önemli bir husustu.

Marmara Denizi'ne kıyısı olan Gemlik, 1326 yılında Bursa'nın Osmanlı idaresine girmesiyle beraber önemli bir liman şehri olarak Osmanlı sınırlarına dahil olmuştur (İnalçık, 1992: 445-449). Daha sonra denizcilik alanında gelişme amaçlandığı için burada bir Osmanlı tersanesi kuruldu. Tersanede önceleri küçük gemiler inşa edilmekteydi.

⁹ Ağır şeylerin nakliyesini kolaylaştırmak amacıyla altlarına konan kalın ve yuvarlak ağaç, bir nevi kızak için kullanılan terimdir. bkz. Şemsettin Sami, 1978: 1004.

¹⁰ Hayvanların iç yağından elde edilen bir maddedir. Geminin makinesi için çok kullanılır. Demirler raspa denen aletle temizlendikten sonra hava ile temas etmesi halinde paslanmasını önlemek için kurşun beyazıyla karıştırılarak üzerlerine sürülür. bkz. Süleyman Nutki, 1918: 190.

Ancak ilerleyen yıllarda daha büyük gemiler inşa edilmeye başlandı. Buna rağmen Gemlik tersanesi, 17. Ve 18. yüzyıllarda zamanla önemini yitirdi. III. Selim'in tahta geçmesi ve denizcilik alanında yapılan ıslahat çalışmaları sayesinde eski önemine yeniden kavuştu. Yurtdışından getirilen yabancı mühendisler Gemlik tersanesini tamir ederek, burada gemi inşa faaliyetlerine devam edildi. Bu tersane, diğer gemiler için olduğu gibi firkateyn inşası için de oldukça elverişli bir noktaydı (Kocakaplan, 2023: 25).

Marmara Denizi, Çanakkale Boğazının Anadolu kesimi ve Ege Denizi'ne kıyısı olan ve Gemlik tersanesi gibi firkateyn inşa edilebilen diğer bir tersane de Biga-Kemer tersanesiydi. Osmanlı sınırlarına dahil olduktan sonra sancak merkezi durumunda olan Biga daha sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletine bağlandı. Bu eyalete bağlı olmasından dolayı buradaki ahalinin bir kısmı donanma ve tersane hizmetinden sorumluydu. Bulunduğu konum itibarıyla gemi inşası için gerekli malzemelerin temini oldukça kolaydı. Kemer-Edremit ve Kaz Dağları yöresinden gemi inşası için temel malzeme olan kereste tedarik edilirdi (Kocakaplan, 2023: 24-25).

Net olarak hangi tarihte Osmanlı hakimiyetine girdiği bilinmeyen Ereğli, Osmanlı hakimiyetini tanıdıktan sonra Anadolu Beylerbeyliği'nin Bolu Sancağına bağlı bir kaza merkezi haline getirildi. Yoğun olarak kullanılan limanları sayesinde önem kazanan Ereğli'de bir Osmanlı tersanesi kuruldu. 17. yüzyılda bu tersanede gemi inşa faaliyetleri açısından belirgin bir artış oldu. Tersane hem küçük hem de büyük boyutlarda gemi inşası için oldukça elverişli bir konumdaydı (Kocakaplan, 2023: 22). Bu nedenle firkateyn inşası için de uygun bir tersaneydi.

Kalyona nazaran daha küçük boyutta olan firkateyn, kalyon inşasına uygun olmayan Tuna Nehri üzerinde inşa edilebilmekteydi. Macaristan'ın fethi (1526) ile beraber Tuna Nehri üzerinde İnce Donanma kuruldu ve Tuna Kaptanlığı oluşturuldu. Söz konusu donanmaya ait gemiler Silistre, Vidin, Rusçuk, Zıştovi ve Niğbolu gibi şehirlerdeki tersanelerde inşa edilmekteydi (Taş, 2020: 4-5). Firkateyn gemisi de nehir üzerinde inşa edilmeye uygun bir gemi olduğu için bahsedilen yerlerde inşa edilebiliyordu.

Yukarıda bahsedilen bu kıyı bölgelerde III. Selim döneminde inşa edilen firkateynler aşağıdaki gibiydi;

	İnşa edildiği yer	Geminin uzunluğu	İnşa başlangıç/devam tarihi
1	Gemlik	51 zira (38.65 m.)	Temmuz 1790 (1204)
2	Biga-Kemer	45 zira (34.11 m.)	Temmuz 1790 (1204)
3	Silistre	35 zira (26.23 m.)	Mart 1792 (1206)
4	Ereğli	53,5 zira (40.55 m.)	Nisan 1796 (1210)
5	Ereğli	53,5 zira (40.55 m.)	Temmuz 1798 (1213)
6	Ereğli	50 zira (37.90 m.)	Nisan 1801 (1215)

Tablo-7: Kıyı Bölgelerde İnşa Edilen Firkateynler (1790-1801)

Tabloda görüldüğü üzere Gemlik'te 51 zira uzunluğunda bir gemi inşa edilmiştir. Geminin inşasına güvenilir birini ataması için Mihaliç Voyvodası Kapıcıbaşı Lütfullah Ağa'ya ferman gönderildi (C.BH., 24:1117/1). Lütfullah Ağa bizzat sefer işiyle meşgul olduğundan dolayı firkateynin inşasına vekil olarak Elhac İbrahim'i tayin etti (C.BH., 24:1117/3). Daha sonra geminin yapımı Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılarından Mustafa Ağa

tarafından devralındı (D.BşM.TRE.d., 15190/2). Firkateyn için gerekli kereste Dergah-ı Ali Kapıcıbaşılarından Hüseyin Bey'in çabalarıyla hazırlanırken bazı sorunlar meydana gelmişti. Söz konusu keresteyi karşılamakla yükümlü olan Gemlik ve civarında yaşayan ahali ile Hüseyin Bey arasında bir anlaşmazlık baş göstermiş ve bu da firkateynin inşasını geciktirmişti. Ancak Kaptanıderya Hüseyin Paşa'nın bölgeye gelmesiyle sorun çözülmüş ve gerekli kereste Derviş Paşazade Numan Bey tarafından Gemlik ve Kocaeli'nden temin edilmişti (D.BşM.TRE.d., 15190/3). Gemlik daha çok kereste temin etmek amacıyla kullanıldığı için bu tersanede III. Selim döneminde sadece bir firkateyn inşa edilmiştir.

Donanmadaki gemilerin sayısını çoğaltmak amacıyla Biga-Kemer'deki yönetici ve ayanlara firkateyn inşa edilmesi için bir emir gönderildi (AE.SSLM.III.,400:23081). Gönderilen bu emir neticesinde Temmuz 1790'da Biga-Kemer'de 45 zira uzunluğunda bir firkateyn inşa edilmeye başlandı. Firkateynin inşasından Hacı Emirzade Seyyid Hacı Mehmet Ağa sorumluydu (C.BH., 24:1117/1). Gemi için lazım olan meşe kerestesi Biga ve Güvercinlik kazalarından tedarik edilmişti (C.BH., 119:5794/1). Geminin inşasında çalışmak üzere İnöz ve Bozcaada taraflarından on nefer marangoz getirtildi (C.BH., 58:2717). Firkateynin inşası Temmuz 1792'de tamamlandı (C.BH., 62:2913).

Tabloda görölen 35 zira uzunluğunda Silistre'de inşa edilen firkateynin inşasından Silistre muhafızı Ahmet Paşa sorumluydu. 35 ziralık bu firkateyn için gerekli kereste Eflak'tan, demir ise Silistre'den tedarik ediliyordu. Seren ve sütunlar da Boğdan Voyvodası tarafından Boğdan'dan getirtiliyordu (C.BH., 46:2170/2). Ayrıca Tersane-i Amire'de Burgucubaşı olarak görev yapan Nikola Kalfa tarafından firkateynin inşası için birkaç nefer burgucu Silistre'ye gönderilmişti (HAT., 1401:56507). Lazım olan diğer işçiler ise Eflak'tan getirtilildi (C.BH., 164:7750/1). Daha sonra gemi inşasında çalışan bazı işçiler firar ettiği için geminin tamamlanmasının zaman aldığı anlaşılmaktadır (C.BH., 34:1603/1). Firar eden işçilerin yerine Tersane-i Amire'den işçi gönderilerek geminin bir an evvel bitirilmesine çalışılmıştır (C.BH., 190:8912).

Tabloda Ereğli tersanesinde üç adet firkateynin inşa edildiği görölmektedir. Bu firkateynlerin ilki Nisan 1796'da Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşılarından Ali Ağa tarafından inşasına başlanan 53,5 zira uzunluğundaki firkateyndi (C.BH., 133:6465). Firkateyn için kereste temini, Ereğli sahasından ve Memur Çelikzade Hüseyin tarafından yapılmaktaydı. Daha sonra geminin inşasına Kapıcıbaşı Osman Ağa tayin edildi (C.BH., 32:1548). Temmuz 1798'de inşasına başlanan 53,5 zira uzunluğundaki diğer bir firkateyn ise Hacı Mehmet Emin tarafından inşa edildi (D.BşM.d., 6690/3). İnşa için gerekli demir Cebehane-i Amire'den temin edilmişti. Lazım olan diğer bazı malzemeler de Tersane-i Amire'deki Mahzen-i Çub ve Mahzen-i Sürb'den temin edilmişti (D.BşM.d., 6690/4). 50 zira uzunluğunda inşa edilen üçüncü firkateyn, Nisan 1801'de inşa edilemeye başlanmış olup Ağustos 1802'de inşası sonlanarak Tersane-i Amire'ye gönderildi (D.BşM.TRE.d., 15368/2). İnşasından sorumlu olan kişi Hacı İsmail Ağa, lazım olan demiri Tersane-i Amire'deki Mahzen-i Sürb'den, sütun ve serenleri de (25 adet sütun ve 12 adet seren toplamda 37 adet) Mahzen-i Çub'dan talep etmişti (D.BşM.TRE.d., 15368/3). Bu üç geminin inşası tamamlandıktan sonra birbirleriyle kıyaslanarak yapılan tüm masraflar belirlenmeye çalışılmıştı (D.BşM.TRE.d., 15368/11).

Fırkateyn İnşasında İş Gücü

Bir fırkateyn inşasında çeşitli iş gruplarına mensup insanlar çalışırdı. Genellikle Tersane-i Amire gemi inşasında çalışacak işçileri bünyesinde bulundururdu. Bunlar mimar-mühendis, marangoz, burgucu, bıçkıcı, oymacı, kalafatçı, Neccar, rençper amelesi, aylakçı gibi işçilerdi. Bazen taşrada inşa edilecek fırkateyn için merkezden yani Tersane-i Amire'den gerekli işçiler gönderilmekteydi. Gönderilen bu işçiler genellikle mimar-mühendisler olurdu. Bu meslek grubuna mensup insanlar genellikle aynı işlerden sorumluydu. Osmanlı hizmetinde çalışan yabancı mimar ve mühendislerin yanında Haliç'te inşa edilen Hendese Odası'nda yetişen yerli mimar ve mühendisler beraber çalışırdı (Kaçar, 2008:53-54).

Mühendisler, yelkenli gemi inşasında en önde gelen kişilerdi. Mimarlarla aynı işleri yapmalarına rağmen mühendisler gemi inşası için taşraya gönderilmezdi. Taşraya gönderilen ve gemi inşasında en yetkili olan kişiler mimarlardı. Tersane-i Amire'deki en üst mimar Tersane-i Amire Başmimarı'ydı. Başmimar'a bağlı iki grup vardı. Bu grubun ilki geminin inşasında çalışmakta olup ikincisi de gemi için kereste kesim ve kalitesinden sorumlu olurdu. Bu ikinci grup dağ mimarları olarak bilinmekteydi (Kocakaplan, 2023: 27).

Ocak 1804 tarihinde 50 ziralık bir fırkateyn inşasında bir mühendis çalışmış ve bu mühendise aylık 860 pare ücret ödenmiştir. Geminin inşası sona erdiğinde toplam 9.460 pare ücret ödendiği anlaşılmaktadır (D.BŞM.TRE.d., 15409/4). Mart 1801 tarihinde 40 zira uzunluğunda inşa edilen fırkateynin inşasında çalışan bir mimar için aylık 400 pare, inşa faaliyetleri sona erdiğinde toplam 4.900 pare ücret verilmiştir (D.BŞM.TRE.d., 15331/1). Mart 1806-Nisan 1807 tarihleri arasında inşa edilen 43 zira uzunluğundaki fırkateyn için çalışan 2 dağ reisine aylık 1.200, gemi inşası sona erdiğinde toplamda 14.400 pare ücret ödenmiştir (D. BŞM.TRE.d., 15448/14).

Bir geminin inşası için lazım olan bütün kereste işleri ile ilgilenen marangozlar diğer gemiler gibi fırkateyn inşasında da en çok ihtiyaç duyulan meslek grubuydu. Marangozların emrinde kalafatçı, burgucu ve nakkaş gibi meslek grubundan insanlar çalışırdı. Gemilerde daha sonra meydana gelen tamirat işleri de marangozlarca üstlenilirdi (Süleyman Nutki, 1918: 192). Bir fırkateyn inşasında ser-marangoz (Baş marangoz), marangoz kalfası ve marangoz çırağı (normal marangoz) beraber çalışır ve fırkateynin boyutuna paralel olarak sayıları değişkenlik gösterirdi. Baş marangozlar büyük gemi inşasından tek başına sorumlu olamazlardı ancak bazı küçük gemilerin inşasından burgucubaşı ile birlikte sorumlu olabilirlerdi (Düzcü, 2017: 139).

Fırkateyn inşasında Baş marangoz ortalama 40 pare yevmiye, marangoz kalfası 30 pare yevmiye ve çirak olarak da geçen normal marangozlar 20 pare yevmiye almaktaydı (Kocakaplan, 2023: 29). 1794 yılında inşa edilen 51 zira uzunluğundaki fırkateynin inşasında çalışan bir Baş marangoza günlük 40 pare, geminin bitiminde ise 22.080 pare ödenmiştir. Aynı geminin inşasında çalışan marangoz kalfasına günlük 30 pare, gemi inşasının sonunda 16.560 pare ücret verilmiştir. Yine aynı fırkateynde hizmet gören 12 normal marangoza kişi başı günlük 20 pare, haftanın altı günü çalışan bu işçilere gemi inşası sona erdiğinde toplamda 132.480 pare ödeme yapılmıştır (D.BŞM.TRE.d., 15245/1).

Mühendis, mimar ve marangozların aldıkları bu ücretler göz önünde bulundurularak bu iş gruplarına mensup çalışanların alım gücünün oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Zeynel Özlü'nün 2006 yılında kaleme aldığı XVIII ve XIX. yüzyılda Göynük'te Fiyatlar isimli makalesindeki bilgileri örnek aldığımızda aylık 860 pare alan bir mühendis 1 kıyye sade yağı 15 pareye, 1 kıyye peyniri 5 pareye, 1 kıyye koyun etini 4 pareye, bir çift kışlık kaliteli ayakkabıyı 36 pare gibi fiyatlarla rahatlıkla satın alabilmekteydi (Özlü, 2006: 5-9).

Firkateyn inşasında kullanılacak keresteyi delmek ve kullanıma hazır hale getirmek için burgucular çalışırdı (Süleyman Nutki, 1918: 84). Deldikleri keresteleri çeşitli vidalar ile birbirine bağlayan burgucuların sayısı genellikle 20 kişiden fazla olurdu. Örneğin Ereğli'de Hacı İsmail Ağa tarafından inşası yürütölen 50 zira uzunluğundaki firkateynde bir ayda en az 16 en fazla 52 burgucu çalışmıştır¹¹. Çalışan bu burgucular için günlük 35 pare ücret ödenmiştir (D.BŞM.TRE.d., 15368/3).

Firkateyn inşası için uygun kereste ölçümü yapıldıktan sonra istenilen keresteyi kesmekle sorumlu olan iş grubu bıçkıcı idi (Düzcü, 2017: 140). Bıçkıcılar, bıçkı denen testereyi kullanarak tahta ve odun keserlerdi. Bu sebeple bıçkıcı olarak anılmaktaydılar (Şemsettin Sami, 1978: 329). Aldıkları ücret günlük 15-40 pare arasında değişmekteydi. Örneğin, 1792'de Rodos'ta inşa edilen 51 zira uzunluğundaki firkateyn inşasında çalışan bıçkıcılara günlük 15 pare verilirken (D.BŞM.TRE.d., 15245/1), 1806'da yine Rodos'ta inşa edilen 43 zira uzunluğundaki firkateynde çalışan bıçkıcılara günlük 40 pare ücret ödenmiştir (D.BŞM.TRE.d., 15448/2).

Firkateyn inşasında çalışan diğeri bir iş grubu da oymacıydı. Oymacılar, tahta, taş ve kumaş gibi malzemeleri delme ve kesme işiyle ilgilenmek (Şemsettin Sami, 1978: 229) suretiyle inşa faaliyetlerinde yer alırdı. Limni'de 50 zira uzunluğunda inşa edilen firkateynde çalışan bir oymacıya yevmiye 40 pare ücret verilmiştir (D.BŞM. TRE.d., 15409/4).

Firkateyn inşası sona erdikten sonra gemiyi kaplama işiyle kalafatçılar ilgilenirdi. Kalafatçı, güverte döşeme tahtaları arasına üstü�ü sıkıştırdıktan sonra zift çeken kimsedir. Geminin su almasını engellemek için bu işlemin yapılması büyük önem teşkil etmekteydi. Hem gemi inşası esnasında hem de gemi tamir edilirken her zaman kalafatçılara ihtiyaç duyulmaktaydı (Kocakaplan, 2023: 32). Bir geminin sefere çıkabilmesi için neredeyse her yıl kalafatlanmasına önem verilmekteydi (Aydın, 2007: 67). 1792 yılında inşa edilen 51 ziralık bir firkateynde ortalama 35 kalafatçı çalışmıştır. Bu işçiler haftada 6 gün çalışmaktaydı ve günlük aldıkları ücret 20 pare idi (D.BŞM. TRE.d., 15245/10).

Doğramacılık ve dölgerlik yapan neccarlar (Şemsettin Sami, 1978:1454) da gemi inşasında önemli bir yer tutmaktaydı. Midilli'de 40 zira uzunluğundaki firkateyn inşasında ortalama çalışan Neccar sayısı 5 ila 27 arasında değişmekteydi. Bu işçiler günlük 20 pare yevmiye almaktaydı (D.BŞM.TRE.d., 15331). Belirli bir işte çalışmayıp gündelik işlerde çalışan aylakçılar (Şemsettin Sami, 1978: 62) ise gemide geçici olarak kendilerine verilen işi yapmaktan sorumluydu. Sayıları 20 ila 40 arasında değışen

¹¹ Çalışan burgucuların detaylı sayıları, ayda kaç gün çalıştıkları ve toplam ne kadar ücret aldıkları hakkında bkz. Kocakaplan, 2023: 31.

aylakçılara genellikle kişi başı günlük 15 pare ücret verilirdi (D.BŞM.TRE.d., 15368/2). Ayrıca taş, toprak veya farklı türden eşyaları taşımak ya da belirli bir yeri kazmak için çalıştırılmak üzere rençper amelesine ihtiyaç duyulurdu. Bir firkateyn inşası için genellikle 90 ila 250 arasında rençper çalıştırılır ve bu işçilere ortalama kişi başı günlük 12 pare ücret ödenirdi (D.BŞM.TRE.d., 15378/2).

Sonuç

1770 Çeşme Baskınından sonra inşa edilmeye başlandığı anlaşılan firkateynler III. Selim döneminde yoğun bir şekilde inşa edilmiştir. Bu dönemde tespit edilebilen Tersane-i Amire'de 7, ada tersanelerinde 13 ve kıyı tersanelerinde 6 adet olmak üzere toplamda 26 firkateyn donanmaya katılmıştır. Bu sayının yüksek oluşu firkateyn inşasına verilen önemi göstermektedir. Nitekim firkateynler kalyon gemilerine göre daha küçük ve ince bir yapıda olduklarından dolayı birçok hizmette kullanılmaktaydılar. Bu nedenle inşa faaliyetlerinde yoğunluk olduğu şüphesizdir.

Kalyona kıyasla daha küçük olduğundan dolayı inşa süresi daha kısa sürmekteydi. Bir firkateynin inşası ortalama iki yılda tamamlanmaktaydı. Masrafları da yine boyutuna paralel olarak daha az olurdu. Firkateyn inşası sonunda çalışan işçilere, inşa malzemelerine ve eğer nakliye yoluyla malzeme alındıysa nakliye için ödenen ücretlerin toplamı bir geminin ne kadara mal olduğunu göstermekteydi. Geminin uzunluğu ve malzemeye erişim konularına bağlı olarak bir firkateynin inşa masrafı değişkenlik göstermekteydi. Ancak taşra tersanelerinde inşa edilen firkateynlerin inşa maliyetinin ortalama 45.000 ila 65.000 kuruş arasında olduğunu söylemek mümkündür. Firkateynlerin hemen her tersanede inşa edilebilmesi merkezi otoriteyi firkateyn inşasına yönelttiği açıktır. Buna ek olarak daha makul bir maliyetle inşa edilebilmeleri de inşa faaliyetlerine yoğunluk verilmesini doğrudan etkilemiştir.

Geminin inşasında çalışan mimar ve mühendisler en yüksek maaşı alan meslek grubundandı. Onları takip edenler ise gemiyi vücuda getirme işinden sorumlu olan marangozlardı. Özellikle bu iki grup aylarca firkateyn inşasında çalışan iki grup olarak öne çıkmaktadır. Diğer işçi gruplarına nazaran mühendis, mimar ve marangozlar firkateyn inşasında daha uzun süre çalışırdı. Aldıkları aylık ücretler dönemin şartlarına göre gayet yüksek bir seviyedeydi. Çalışanların alım gücü makul bir durumdaydı.

Bu makalede firkateyn inşa çalışmaları üzerinde durulduğundan gemi personeli konusu işlenmemiştir. Dolayısıyla personel konusunun çalışılabileceği önerilmektedir. Makalenin firkateyn inşasını arşiv kayıtlarına dayanan bilgilerle anlatmasından dolayı denizcilik tarihi meraklıları, deniz teknolojisi ve iktisat tarihi ilgililerince okunması tavsiye edilmektedir. Bundan sonra başta denizcilik olmak üzere teknoloji ve iktisat tarihi alanlarında yapılacak akademik çalışmalarda bu makalenin kullanılabileceğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

ARŐIV BELGELERİ

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi)

Ali Emiri Selim III Belgeleri (AE.SSLM.III.) 99:6002; 99:6005; 99:6012; 128:7806; 400:23081.

Cevdet Bahriye (C. BH.) 6:254; 6:286; 17:826; 18:898; 20:988; 21:1028; 24:1117; 24:1158; 28:1345; 32:1548; 34:1603; 40:1866; 46:2170; 50:2359; 58:2717; 61:2900; 62:2913; 91:4352; 95:4559; 111:5381; 112:5413; 119:5794; 133:6465; 164:7750; 190:8912; 195:9167; 211:9861; 219:1097; 225:10465; 226:10503; 230:10692; 240:1139; 250:11563; 266:12256; 272:12561.

Baş Muhasebe Defterleri (D.BŞM.d.) 6282; 6690.

Baş Muhasebe Tersane Eminliği Defterleri (D.BŞM.TRE.d.) 15190; 15243; 15245; 15262; 15331; 15368; 15378; 15393; 15409; 15448.

Hatt-ı Hümayun (HAT.) 1401:56507.

Aydın, Y. A. (2007). *Osmanlı denizciliği 1700-1779* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Bostan, İ. (2006). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı denizciliği*. Kitap Yayınevi.

Boudriot, J. (1995). *The history of the french frigate 1650-1850*. Jean Boudriot Publication.

Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz dünyası* (C. 2., M. A. Kılıçbay, çev.). Eren Yayıncılık.

Depe, E. (2017). *18. yy'da taşra tezgahlarında kalyon inşa organizasyonu* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Düzcü, L. (2017). *Yelkenliden buharlıya geçişte Osmanlı denizciliği (1827-1853)*. Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Emecen, F. M. (2003). Limni. *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Ercal, M. (1991). Arşın. *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Gardiner, R. (2012). *The sailing frigate a history in ship models*. Pen and Sword Press.

Göyünç, N. (1999). Hüseyin Paşa, Küçük. *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Henderson, J. (1994). *The frigates*. Leo Cooper.

İnalçık, H. (1992). Bursa. *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Kaçar, M. (2008). Tersane hendeshanesi'nden bahriye mektebi'ne mühendishane-i bahr-i hümayun. *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, 9(1-2), 51–77.

Karahan, A. (2017). *Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri (1714?-1790)* (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

Karal, E. Z. (1941). Selim III. devrinde Osmanlı bahriyesi hakkında vesikalar. *Tarih Vesikaları Dergisi*, 1(3), 203–211.

Kocakaplan, Ş. (2023). *III. Selim dönemi Osmanlı tersanelerinde fırkateyn inşası* (Yüksek lisans tezi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

- Raif Efendi, M. (1988). *Osmanlı imparatorluğu'nda yeni nizamların cedveli* (A. Terzioğlu, çev., H. Hatemi, haz.). Turing ve Otomobil Kurumu Yayınevi.
- Nutki, S. (1918). *Kamus-ı bahri*. Matbaa-i Bahri.
- Örenç, A. F. (2001). *Yakın dönem tarihimizde Rodos adası* (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Özlü, Z. (2006). XVIII. ve XIX. yüzyılda Göynük'te fiyatlar. *Bilig Dergisi*, 39, 127–162.
- Sami, Ş. (1978). *Kamus-ı Türki*. Çağrı Yayınları.
- Shaw, S. J. (2008). *Eski ve yeni arasında sultan III. Selim yönetiminde Osmanlı imparatorluğu* (H. Güldü, çev.). Melisa Matbaacılık.
- Solak, M. (2018). *Sırpların hapsedtiği tarih: Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Hırvat askeri sınır bölgesi'nin örgütlenmesi (1553-1664)*. (Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Taş, M. (2020). 18. yüzyılda Tuna donanması ve donatımı. *Turkish Studies*, 15(2), 1399–1418.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Zorlu, T. (2014). *Osmanlı ve modernleşme III. Selim dönemi Osmanlı denizciliği*. Timaş Yayınları.

Makale Gönderim Tarihi: 15.01.2024

Yayına Kabul Tarihi: 30.01.2024

Araştırma Makalesi

SİNOP'TA YELKENLİ GEMİ İNŞA SÜRECİ (1827-1856)

Levent Düzcü*

z

Bu alışma Navarin Baskını'ndan (1827) Kırım Savaşı sonuna (1856) kadar olan süreçte Sinop Tersanesi'nde yapılan yelkenli gemi inşa çalışmalarını konu almaktadır. Navarin'de donanmasını kaybeden Osmanlı Devleti yeniden yelkenli gemi inşa sürecine girdiğinde İstanbul'un dışındaki taşra tersaneleri içinde Osmanlı denizciliğine en fazla destek veren yer Sinop Tersanesi olmuştur. Geçmiş yüzyıllardan gelen bilgi ve tecrübe birikimini 19. yüzyıla aktaran Sinop Tersanesi'nde, adı geçen tarihler aralığında başta kalyon olmak üzere, fırkateyn, korvet, brik, koter ve şalope türünde yelkenli gemiler inşa edilmiştir. Rakamlara bakıldığında Sinop Tersanesi'nin taşra tezgahları arasında nc olduğu anlaşılmaktadır. 1856 Paris Antlaşması'yla Karadeniz'e getirilen gemi inşa yasağıyla birlikte Sinop Tersanesi'nde gemi inşa devri sona ermiştir. Sinop Tersanesi gemi inşa tezgahları, personeli, ağşap gemiler için ormanlara olan yakınlığıyla yaklaşık 400 yıl Osmanlı denizciliği için önemli bir deniz ss olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sinop, Tersane, Yelkenli, Navarin.

SAILING SHIPBUILDING PROCESS IN SİNOP SHIPYARD (1827-1856)

ABSTRACT

This study is about the sailing ship construction works carried out in the Sinop shipyard from the Battle of Navarino (1827) to the end of Crimean War (1856). When the Ottoman Empire, which lost its navy in Navarino, entered the process of building sailing ships again, Sinop shipyard was the one the gave the most support to Ottoman naval among the provincial shipyards outside Istanbul. Sinop shipyard which transferred its knowledge and experience from the past centuries to the 19th century, built sailing ships of the type of galleons, frigates, corvettes, brigs, sloops during the mentioned dates. When we look at the figures, it is understood that the Sinop shipyard is a Pioneer among the provincial shipyards. With the shipbuilding ban imposed on the Black Sea by the Treaty of Paris in 1856, the era of shipbuilding in the Sinop shipyard ended. Sinop shipyard was an important shipyard base for Ottoman naval for approximately 400 years, with its shipbuilding shipyard, personnel and proximity to foreste for wooden ships.

Keywords: Ottoman, Sinop, Shipyard, Sailing, Navarino.

* Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü, leventduzcu@ibu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9908-4579.

Giriş

Sinop Tersanesi 16. yüzyıldan 19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı denizciliği için üretim yapan bir gemi inşa merkezidir. Sinop'un doğal bir liman olması ve elbette mevkisinin elverişliliği de hesaba katıldığında devlet için vazgeçilmez bir yer olduğu anlaşılabilir. Sinop, Karadeniz'de Selçuklulardan kalma bir gemi inşa geleneğine sahiptir. Osmanlıların Karadeniz'deki ileri bir karakolu olarak vasıflandırabileceğimiz Sinop ve sahilindeki tersanesi ilk yüzyıllarda kadirga ve diğer kürekli gemileri inşa ediyordu.

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı tersanelerinde yelkenli gemilerin inşa edildiğini görüyoruz. Kalyon Çağı'na giren Osmanlı Devleti'ni idare eden siyasi elit için, Tersane-i Âmire dışında en büyük gemi inşa tezgâhı Sinop olarak görülüyordu. 18. yüzyılda 1704-1770 yılları arasında Sinop Tersanesi'nde toplam 19 kalyonun inşa edildiği anlaşılmaktadır (Aydın, 2011, s. 72; BOA, D.BŞM.TRE.d, 14682). Bundan sonraki süreçte kalyon inşası devam etmiş, özellikle III. Selim Dönemi'nde Sinop Tersanesi kalyon ağırlıklı olarak inşa hizmeti vermiştir. II. Mahmud Dönemi'nde kalyonun yanında diğer tür yelkenli gemilerin de bu sürece dâhil edildiği görülmektedir.

Peki, neden Bâbîâli açısından Sinop Tersanesi bu kadar önem arz eden bir mevkidedir? Osmanlı yönetimi için Karadeniz'in merkezi konumda olması bunun muhtemelen en önemli cevabıdır. Uzun yıllardan beri Sinop Tersanesi'nde gemi inşa edildiği için büyük miktarda kerestenin kesilmiş olması, Sinop dahilinde olan dağlarda bulunan ağaçlarda bir azalma yaşanmasına rağmen (BOA, AE.SMHD.II, 35-2197) Sinop Tersanesi'nde yelkenli gemiler üretilmeye devam edecektir.

Çalışmanın zaman aralığının başlangıcı olan Navarin Olayı (1827) Osmanlı'nın yelkenli donanmasını büyük ölçüde yok etmiştir. Sadece savaş gemileri değil, yetmiş binlerce denizci de bu büyük deniz faciasında kaybedilmiştir (Örenç, 2009, s. 78-79; Örenç, 2017, s. 196). Navarin sonrasında tüm tersanelerde hummalı bir gemi inşa faaliyeti başlayacaktır. Sinop'ta da benzer bir şekilde yelkenli gemi inşa sürecini görüyoruz ancak önceki dönemden önemli bir fark vardı: Gemi sayısında hem çeşitlilik hem de son yelkenli gemi inşa çalışmalarının yaşanması. Sinop Baskını'na (1853) (Özcan, 2007) kadar olan süreçte Sinop Tersanesi'nde yapılan yelkenli gemi inşa süreci bu makalenin merkezi konusunu işgal eder. Sinop bütün Karadeniz sahilinde bulunan en önemli tersane/tezgâha sahiptir. Mezkûr tarihler arasında Sinop'ta inşa edilen politeknik yelkenli gemi inşalarını izlemek ve bu sürecin monoteknik yeni bir süreçle, bir başka ifadeyle buharlı gemilerle nasıl son bulduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

Sinop Tersanesi ve Gemi İnşa Süreçleri

Sinop Tersanesi, II. Mehmed'in Sinop'u fethetmesinin ardından devletin gemi inşa işlerinde gözde bir mevkisi olmaya başlamıştır. Mevcut konumu itibarıyla Osmanlı merkezi yönetimi Sinop'ta tersane çalışmalarını teşvik etmiştir. Sinop'un burada en önemli özelliği hem kürekli hem de yelkenli gemiler çağında büyük tonajlı gemilerin yapımına ev sahipliği yapmış olmasıdır. Sinop, çevresinde ahşap gemiler için lüzumlu olan malzemeler açısından verimli bir yerdi ve bu çevrede önceden beri gemi inşa işlerinden anlayan insanlar bulunuyordu. Sinop ve çevresi ormanla kaplı, bol ağaçlı bir

bölgeydi. Ahşap gemi çağında yoğun bir şekilde keresteye ulaşmak avantajlı bir durumdu (Ünal, 2005, s. 911). Kerestenin dışında zift, üstüğü ve kendir gibi diğer gemi inşa temel hammaddeleri de yine Sinop ve çevresinden karşılanmaktaydı. Sinop'taki tersane Osmanlılara Candaroğulları'ndan kalmıştı. Devletin ihtiyacı olan birçok savaş gemisi burada inşa edilmişti. Örneğın 1566'da Sinop Tersanesi'nde 15 kadırğa yapılmıştı (Bostan, s. 127-128) Karadeniz'de bu yönüyle öne çıkan en önemli tersane şüphesiz Sinop'ta bulunmaktaydı.

Sinop Tersanesi, kalenin altında, limanın yanında yer alıyordu. Tersane surlarla çevrili olduğu için emniyetli ve mahfuz bir yerdi. Bu nitelik gemi inşa için tersaneyi uygun bir mekâna çeviriyordu. Tersane çevresinde tersane mahallesi adıyla bir bölge meydana gelmişti ve doğal liman olmanın avantajı fırtınadan korunaklı olmasıydı (Ünal, 2005, s. 912).

17. yüzyılda kadırğadan kalyona geçildiğinde Sinop Tersanesi bu yeni tekniğe uyarlanmış olacak ve yelkenli savaş gemisi üretimine katılacaktır. Henüz daha 1650'de kürekli gemilerden kalyon adlı yelkenli gemilere geçiş yapıldığında bu gemilerin Karadeniz kıyılarında özellikle Sinop, Samsun, Bartın ve Varna'da inşa edilmesine karar verilmiştir (Bostan, 2010, s. 46-48).

18. yüzyılın başlarında Tournetof'un eserinde Sinop'u gösteren bir gravüre bakıldığında limanda birçok yelkenli geminin bulunduğu açık bir şekilde görölmektedir. Bu gravürde yelkenli gemi sayısı 14 olarak görölmektedir (Öz, 2009, s. 254).

Yelkenli gemi inşa süreçleri, İstanbul'dan gönderilen uzmanlarla birlikte yürütölmekteydi. Gemi inşasına öncelikle İstanbul'dan karar verildikten sonra, yapılacak gemi hakkında ilmühaber ve ferman hazırlanır, sonra mevzu taşradaki sorumlu kişilere yönlendirilirdi. Taşradaki gemi inşa süreçlerindeki geleneksel usul 1849 yılına kadar bu şekilde uygulanmıştı. Ancak bu yöntem 1849'da değiştirilecek, Tanzimat'ın getirdiği bir yenilik olarak bundan sonra taşradaki gemi inşa yerlerinde bulunan ayan ve diğer ileri gelenlere gemi yapım işi verilmeyecektir. Taşrada gemi inşa işlemiyle ilgili olarak Bahriye Meclisi'nde yapılan görüşmede taşradaki görevlilerin gemi inşa süreçlerinden sorumlu olmayacakları, onun yerine İstanbul'dan atanan memurlarca bu işlerin yürütöleceği belirtilmiştir. Gemi inşası için gerekli olan gemi ölçüleri mühendis ve mimarıyla birlikte taşraya yollanır, bu esaslara göre gemiler inşa edilirdi. Gemi inşasının taslak halindeki ölçüleri Tersane-i Âmire Endazehanesi'nde belirlenirdi. Bu teknik işlerden ise Tanzimat'ın ilanından sonra İnşaiye Meclisi sorumluydu (Düzcü, 2017, s. 69-70).

Navarin Faciası'ndan 1856'ya kadar geçen süre içinde Sinop Tersanesi'nde başta kalyon olmak üzere fırkateyn, korvet, brik, koter, kereste gemisi, çekeleve ve şalope gibi birçok savaş gemisi inşa edilmiştir. Aşağıdaki tablo Karadeniz'de Sinop'a yakın olan bazı tersanelerde inşa edilen gemi sayılarını vermektedir. Sinop'la karşılaştırma açısından faydalı olacaktır (Düzcü, 2017, s. 74-99).

Tersaneler	Sinop	Amasra	Ereğli	Gideros	Akçşehir	Bartın
Gemi Türleri						
Kalyon	2		2			
Fırkateyn	2	3	3	1		
Korvet	2		1	3	2	5
Brik	4					
Koter	1	1	2		1	1
Kereste gemisi	2				1	
Çekeleve				1	1	
Şalope	1	1			1	
TOPLAM	14	4	8	5	6	6

Tablo-1: Karadeniz Tersanelerinde Yelkenli Gemi İnşa Sayıları (1827-1856)

Sinop Tersanesi tabloya yansıdığı kadarıyla Karadeniz'in en etkili gemi inşa tezgâhlarına sahip bir sahadır. Sinop'a sadece biraz Ereğli'nin yaklaştığı görülmektedir. Sinop Tersanesi'nde hemen her türlü yelkenli gemi imali yapılmaktaydı. Sinop, dönem dönem Tersane-i Âmire'den sonra Osmanlı donanmasına en fazla gemi üreten tersane olarak görülebilir. Sinop Tersanesi diğerlerinin toplamının yarısı kadar üretime katkı vermiştir. Yukarıda sayısı verilen Sinop'taki gemilerin inşa süreçlerine yakından bakılabilir.

Kalyon inşası

Sinop Tersanesi 17. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı donanmasına kalyon inşa etmekteydi. 18. yüzyılda Osmanlı'da inşa edilen kalyonların % 27,9'u Sinop Tersanesi'ne aitti (Depe, 2017, s.14). Navarin'den (1827) 1856 Paris Barış Konferansı'na kadar geçen sürede sadece iki kalyon inşa edilebilmiştir. Önceki yüzyıllara göre neredeyse 30 yıl için oldukça düşük bir sayıdır. Bu dönemde inşa edilen kalyonlardan biri 1833, diğeri 1841 yılında deniz hizmetine girmiştir. Bu gemilere şimdi daha yakından değinebiliriz:

İlk gemi Memduhiye kalyonudur. Gemi 22 Eylül 1827 –13 Kasım 1833 tarihleri arasında inşa edilmiştir. (BOA, MAD, 8887, s. 226). Geminin inşasından Sinop'un ileri gelenlerinden Kavizade Hüseyin Bey sorumluydu. Gemi 66,5 zira¹ (50,4 m) uzunluğunda olup kerestesi Kastamonu sancağı kazalarından karşılanmıştır. Bu kazalardan Taşköprü kazası Sinop Tersanesi'ne uzaklığı sebebiyle vermeleri gereken keresteleri aynen karşılayamayacaklarından dolayı yerine bedel vermelerine ferman çıkmıştı. Kastamonu kazalarından 6216 adet kereste türü elde edilip geminin hammaddesi olarak kullanılacaktır (BOA, C.BH, 119-6771, lef 4).

Memduhiye kalyonundan yaklaşık iki yıl sonra ikinci kalyon gemisinin inşa süreci başlamıştır. Peyk-i Zafer adı verilen bu kalyon 1835-1841 yılları arasında inşa edilmiştir.

¹ Bir Osmanlı zirası 0,7579 metreye eşittir. Bkz., Süleyman Nutki, Kamus-ı Bahrî, Haz: Mustafa Pultar, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2011, s. 321.

Kalyonu yapanlar Mühendis İsmail, Mimar Şakir Halife ve Mimar Hasan Halife'dir. Geminin uzunluğu 79,5 m, eni 21,6 m ve derinliği ise 10,9 m'dir. Kalyonun inşa yıllarına bakıldığında sürenin diğer gemiye göre uzun sürdüğü anlaşılmaktadır. Buradaki en önemli sorun kürekli ve yelkenli gemilerde yaşanan benzer bir durumdu: Bir başka ifadeyle kereste meselesi. Kereste yelkenli gemilerin en önemli aksamını oluşturuyordu ve kerestenin temin meselesi her zaman devleti zorlayan bir husustu. Kerestenin zamanında tersaneye ulaştırılmaması, inşa işlerinde çalışan ustaların sayısında da azalmaya sebep olmuş, hatta kiş mevsiminde bu kişiler tamamen tersaneyi terk etmişlerdi. Sorunun büyümesi üzerine Tersane-i Âmire'den gönderilen Şakir Efendi konuyla ilgili olarak bir şukka hazırlamış, burada problemin Sinop ayanından kaynaklandığını itiraf etmiştir. Buna göre 1.511.307 kuruşun halka verilmemesi sorunun ana kaynağıydı. Geminin kereste haricindeki maaş, işçi ücretleri ve diğer masrafları toplam olarak 1.028.697,5 kuruştu (Düzcü, 2017, s. 75). En son Maliye Hazinesi'nin yaptığı ödemelerle birlikte Peyk-i Zafer kalyonu tamamlanmış (BOA, MAD, 11742, s. 117) ve donanmaya katılabilmışti. Geminin seyir ve tecrübesinin yapılabilmesi için Kaptanpaşa tarafından bir tezkire hazırlanmış, tezkirede kalyonun İstanbul yakınlarındaki Ayestefanos ve Çekmeceler açıklarına çıkarılması istenmiş, ardından padişahtan izin çıkmıştı (BOA, İ.DH, 3198, 7 Receb 1258 / 14 Ağustos 1842). Kalyon donanma envanterine katıldıktan sonra özellikle de Kırım Savaşı sonrası buharlı gemilerdeki hızlı teknolojik dönüşümün etkisiyle makine monte edilme sürecine girecektir. Tersane-i Âmire havuzunda yapılan bu işlem (dönemin belgelere yansıyan diliyle "vidalı olarak") sonucunda 22 Ekim 1853 tarihinde denize indirilmesine karar verilmişti (BOA, İ.DH, 17641).

Fırkateyn İnşası

Kalyonlardan sonra inşa edilen diğer önemli bir gemi türü fırkateyndir. Her ne kadar kalyonlar gibi hatt-ı harp gemisi olarak kabul edilmese de özellikle kıyı savunmasında işe yaramaktaydılar. Sinop sahasında Navarin'den önce de bu yeni yelkenlilerin inşa edildiği anlaşılmaktadır (BOA, C.BH, 3025, 16 Rebiülahir 1216 / 26 Ağustos 1801, lef 3; BOA, 2549, 15 Zilkade 1240 / 1 Temmuz 1825, lef 3). Sinop Tersanesi'nde Navarin sonrasında sadece iki fırkateyn savaş gemisinin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu gemilerin inşa tarihleri oldukça geç bir zamana tesadüf eder.

İnşa edilen ilk gemi Avnullah adını taşımaktadır. Gemi 1850-1853 yıllar arasında ve 34,47 m olarak yapılmıştır. Geminin inşası için İstanbul'daki Tersane-i Âmire'den görevlendirilen Batoncu İbrahim Bey, inşaiye zabitanından Kolağası Hasan Efendi ve inşaiye mühendislerinden Raif Efendi vazifelendirilmişlerdir (Düzcü, 2017, s. 84) Geminin, denize indirildikten sonra İstanbul'a gönderilmek üzere yola çıkarılması için hazırlık yapılmıştır (BOA, A.MKT.MHM, 50-33, 3 Safer 1269 / 16 Kasım 1852).

Bir diğer yelkenli fırkateyn gemisi Keyvan-ı Bahri'dir. Ancak bu geminin inşa süreci diğerinden oldukça farklıdır. Geminin inşa süreci 14 Mayıs 1853 tarihinde başlamıştır. Sermimar Mehmed Bey tarafından 1855 yılında inşası biten kalyonun boyu 191,6

kadem², genişliği 48 kadem, derinliği ise 24 kademdi. Bunların yanında fırkateynde 34 top bulunuyordu. Geminin tonajı 3022'ydi olup inşasındaki sıra dışı şey yeni buharlı teknolojiye göre makineli monte edilecek şekilde inşasının yapılmasıydı. Fırkateynin inşasında Sinop Baskını sonrasında batıklardan çıkarılan eşyadan dövme maden perçin, bakır çivi ve civata, sütun çemberi, loca, kastanyola, zincir gomana, zincir pranga, mayistra, trinkete loçası gibi malzemeler kullanılmıştı. Fırkateyn için bu arada Londra'ya makine siparişi verilmiş, ardından Keyvan-ı Bahri fırkateyni 1856 yılında bu şehre gitmiştir. Yapılan denemeler sonucunda bir yıl sonra da gemiye makine monte edildiği anlaşılmaktadır (Bal, 2010, s. 91-92).

Korvet İnşası

Sinop Tersanesi'nde inşa edilen üçüncü yelkenli gemi türü korvettir. III. Selim Dönemi'nden itibaren az da olsa yapılan gemiler arasındadır (BOA, D.BŞM.TRE.d, 15301). Korvet savaş gemileri de tıpkı fırkateynler gibi kıyı savunmasında işe yarayan donanma gemilerindedir. Sinop Tersanesi'nde Navarin sonrasında sadece iki korvetin inşa edildiği görülmektedir. Bunlardan ilki Ceyran-ı Bahri korvetidir. Bu korvet Sermimar Mehmet Bey tarafından yapılmış olup 133,3 kadem (50,4 m) boyunda, 38, 4 kadem (14, 54 m) genişliğinde, 21, 4 kadem (8,1 m) derinliğinde ve 22 top taşıyordu (Bal, 2010, s. 62).

İkinci gemi Feyz-i Mabud korvetidir. Bu korvet 17 Şubat 1851-28 Ekim 1852 tarihleri arasında 31,06 m olarak yapılmıştır. Geminin inşasından askeri miralaylıktan emekli olan Batoncu İbrahim Bey sorumluydu. Bunun yanında korveti inşa eden inşaiye zabitanından Kolağası Hasan Efendi ve inşaiye mühendislerinden Raif Efendi olduğunu görüyoruz. Korvet 28 Ekim 1852'de denize indirilmekle inşa işi tamamıyla sonuçlandırılmıştır (Düzcü, 2017, s. 91). Gemi denize indirildikten sonra âkıbeti hakkında pek malumat bulunmamaktadır.

Brik İnşası

Yelkenli gemi inşa sürecinde Sinop'ta en çok inşa edilen gemi türü brikdir. Bu gemi türü, III. Selim Dönemi'nde tesadüf edilmeyen bir yelkenli olup II. Mahmud Dönemi'nde görülmeye başlanmıştır. Bu gemilerden Navarin sonrasında toplam dört gemi yapılmıştır. Yapılan gemilerden ilki 1828'de inşa edilen Necat-i Fer isimli olandır. Necat-i Fer korveti Mühendis Halife Ali Kalfa ve Mimar Şakir Kalfa tarafından yapılmıştır. Geminin boyu 113 kadem (42,8 m), genişliği 31 kadem (11,7 m), anbar yüksekliği de 15,5 kademdi (5,8 m). Korvet 22 top taşıyordu (Bal, 2010, s. 62).

Bundan sonra ikinci bir brik, aynı anda yapılan ancak ismini tespit edemediğimiz gemilerdendir. Bu gemiler Sinop muhafızı Hasan Bey tarafından Mart 1834-Ağustos 1836 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Gemiye inşa edenler Mühendis Rifat ve Mimar Mehmed Halife'dir. Söz konusu bu briklerden sonra Ahter isimli brik yapıldığı anlaşılmaktadır.

² Osmanlı'da bir uzunluk ölçü birimi. Ayak diye de bilinir. Yüzyıllara ve bölgelere göre değişiklik göstermekle birlikte mimari anlamda bir kadem yarım arşın olarak kabul edilmekteydi. Bir başka ifadeyle bir kadem 37,88 cm'dir. Ünal Taşkın, Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2005, s. 142.

Ahter briki 1844-1845 arasında inşa edilmiştir. Geminin boyu 44,7 m, genişliği 12,1 m ve derinliği ise 7 m'ydı. Brikler de diğer gemiler gibi kıyı savunması ve kereste taşımacılığı için amacıyla kullanılmaktaydı (Düzcü, 2017, s. 92).

Diğer Gemi İnşa Çalışmaları

Sinop'ta yukarıdaki yelkenli gemilerin dışında başka gemi türleri de inşa edilmiştir. Bunlar hacimce daha küçük gemilerdir. Bunlardan biri koter gemisiydi. 1831-1833 yılları arasında Sinop Ayanı Kavizade Hüseyin Ağa'nın sorumluluğunda yaptırılan koterin inşa masrafı 19.000 kuruştu ve yapıldıktan sonra doğrudan Tersane-i Âmire'ye yollanmıştı. Koter dışında bir tane de şalope gemisinin inşa edildiğini görüyoruz. İnşa edilen diğer tür ise kereste gemisiydi. Bu gemilerden iki tanesi 1834-1836 yılları arasında yapılmıştı. Gemilerin inşa masrafı 145.000 kuruştu (Düzcü, 2017, s. 96-98).

Sonuç

Sinop Tersanesi, Navarin'den itibaren birçok savaş gemisi yaparak Osmanlı donanmasına hizmet vermiştir. 18. yüzyılda daha çok kalyon denilen hatt-ı harp savaş gemisi olarak bu tersanede üretim yapılırken, giderek 19. yüzyılda fırkateyn, korvet ve brik gibi diğer küçük ve hafif savaş gemilerinin de üretiminin yapıldığını gözlemliyoruz.

Navarin Baskını'ndan sonra diğer tüm tersanelerde olduğu gibi Sinop'ta da hummalı bir çalışma yapıldığı anlaşılmaktadır. Devlet burada yine kalyonlar inşa ederken, bundan başka diğer yelkenli gemilerin inşaları da hız kesmeden sürmüştür. Sinop Tersanesi diğer Karadeniz tersanelerine göre oldukça faal bir yerdir. Devlet klasik anlayışını değiştirmemiş, Sinop Tersanesi yine taşranın baş tacı olmuştur.

Sinop'un gözde olma durumu Sinop Baskını'ndan sonra son bulmuştur. Sadece altı personeli kalan tersane bundan sonra terkedilmiş bir halde kalacaktır (Panzac, 2018, s. 392) 1856 tarihinden sonra Sinop'ta bütün gemi inşa süreci Paris Barış Konferansı (1856) gereğince durdurulmuştur. Konferans şartları gereğince Karadeniz'de hiçbir gemi inşa edilemeyecek, Osmanlı bu denizde gemi bulunduramayacaktı. Sinop Tersanesi, Beylikler Dönemi'ni de hesaba katarsak yaklaşık 850 yıl boyunca Türklere gemi inşa işlerinde ev sahipliği yapmıştır. Navarin'den başlayarak birçok yelkenli gemi inşa sürecinde başat rol oynamış olan Sinop Tersanesi, Osmanlı Devleti'nin son büyük yelkenli gemilerinin inşa sürecinde ciddi rol oynamıştır. Buna karşın Sinop Tersanesi'nde inşa edilen bu son yelkenli gemiler, Osmanlı Devleti'nde yeni bir teknolojik olgu olan buharlı gemileri selamlamayı da ihmal etmemişlerdir. Neticede Sinop Tersanesi, politeknik gemi inşa sürecini tamamlamış ve diğer tüm taşra tersaneleri gibi monoteknik (buharlı gemiler) sürece fazla direnmeden yüzyıllarca sürdürdüğu ahşap gemi imalatına veda etmiştir.

Kaynakça

- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri-Osmanlı Arşivi (BOA)
A.MKT.MHM: 50-33.
AE.SMHD.II: 35-2197.
C.BH: 3025, 6771.
D.BŞM.TRE.d: 14682, 15301.
İ.DH: 3198, 17641.
MAD: 8887, 11742.
Ayдын, Y. A. (2011). *Sultanın kalyonları*. Küre Yayınları.
Bal, N. (2010). *XIX. yüzyılda Osmanlı bahriyesinde gemi inşa teknolojisinde değişim: Buharlı gemiler dönemi* (Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
Bostan, İ. (1999). *Osmanlı tersaneleri ve gemi inşa teknolojisi*. Osmanlı.
Bostan, İ. (2010). *Osmanlılar ve deniz*. Küre Yayınları.
Depe, E. (2017). 18. yy'da taşra tezgahlarında kalyon inşa organizasyonu (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
Düzcü, L. (2017). *Yelkenliden buharlıya geçişte Osmanlı denizciliği*. Doğu Kütüphanesi.
Örenç, A. F. (2009). *1827 Navarin Deniz Savaşı ve Osmanlı donanması*. Tarih Dergisi.
Örenç, A. F. (2017). *Deniz Kuvvetleri ve Deniz Harp sanayii. Osmanlı Askeri Tarihi* (G. Yıldız, çev.). Timaş Yayınları.
Öz, M. (2009). *Sinop*. Diyanet İslam Ansiklopedisi.
Özcan, B. (2007). Bir baskının anatomisi: Sinop faciası. *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2, 7–18.
Panzac, D., Maden, A., & Canpolat, S. (2020). *Osmanlı donanması (1572-1923)* (2. basım). İş Bankası Kültür Yayınları.
Nutki, S. (2011). *Kamus-ı bahrî* (M. Pultar, ed.). İş Bankası Yayınları.
Taşkın, Ü. (2005). *Osmanlı Devleti'nde kullanılan ölçü ve tartı birimleri* (Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
Ünal, M. A. (2005). XVI.-XVIII. yüzyıllarda Sinop tersanesi. *XIV. Türk Tarih Kongresi'nde sunulan bildiri*.

Makale Gönderim Tarihi: 22.01.2024

Yayına Kabul Tarihi: 31.01.2024

Araştırma Makalesi

BÜROKRATİK REFORM ÇAĞINDA BİR ARNAVUT MAHALÎ HÂNE DÂNİ: LİBOHOVA-ASLAN PAŞALILARIN ÜÇ KUŞAĞININ TARİHİ Doğukan Oruç*

ÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok bölgesinde olduğu gibi tarihî süreç içinde Arnavutluk'ta da âyan aileleri vücuda gelmiştir. Güney Arnavutluk'taki Ergiri (Gjirokastër) kazâsının önde gelen ailelerinden Libohova-Aslan Paşalılar da bu tür mahallî hanedanların bir örneğini oluşturur. Yanyalı Aslan Paşa soyundan gelen bu aile, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna değin Güney Arnavutluk ve Tesalya'daki nüfuzunu muhafaza etmeyi başarmıştır. Bu çalışmada Yanyalı Aslan Paşa sülâlesinin 19. yüzyılda dünyaya gelmiş üç kuşağı üzerinden, mahallî Arnavut hanedanlarının Osmanlı bürokratik reformu sonrasındaki tarihleri incelenmektedir. Bu tarihî sürecin şekillenmesinde Osmanlı Devleti'nde mülkiye kariyerinin yükselişi ve bir memur tipinin oluşumunun göz ardı edilemeyecek bir etkisi olduğu iddiası makalenin ana savını oluşturur. Bu sav, esas olarak Arnavut yerel beyleri ve onların sosyal çevreleri bağlamında gözlemlenen dönüşümlerin incelenmesi ve birbirini takip eden üç Aslan Paşalı neslinin biyografik analiziyle desteklenerek doğrulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, Ergiri, taşra elitleri, Mâlik Nâilî Paşa, Müfid Libohova, Ekrem Libohova.

AN ALBANIAN LOCAL DYNASTY IN THE AGE OF BUREAUCRATIC REFORM: THE HISTORY OF THREE GENERATIONS OF THE LIBOHOVA-ASLAN PAŞALI FAMILY

ABSTRACT

Within the historical process, as in many regions of the Ottoman Empire, notable families emerged in Albania. Libohova-Aslan Pashali dynasty, one of the prominent provincial families of Gjirokastër in southern Albania, forms an illustrative example. Descendants of the famous Yanyalı Aslan Pasha, the family managed to preserve its influence in southern Albania and Thessaly until the end of the Empire. In this study, the history of the local Albanian dynasties after the Ottoman bureaucratic reform is examined through the three generations of the Libohova family born in the 19th century. The claim that the rise of mülkiye career and the formation of the civil servant type in the Ottoman Empire had a nonnegligible effect on the shaping of this process constitutes the main argument of this article. This claim is substantiated mainly by examining the transformations observed within the context of Albanian local beys and their social circles, supported by a biographic analysis of these three successive Aslan Pashali generations.

Keywords: Albania, Gjirokastër, provincial elites, Malik Naili Pasha, Ali Naki Bey, Mufid (Myfid) Libohova, Ekrem (Eqerem) Libohova.

* Arş. Gör. Kırklareli Üniversitesi, Tarih Bölümü, dogukanoruc@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0242-2285.

Giriş

“Her şeyin olduğu gibi kalmasını istiyorsak,
her şeyi değiştirmeliyiz.”
Lampedusa

Osmanlı Balkanlarının hemen her tarafında olduğu gibi Arnavutlarca meskûn topraklarda da birbirini takip eden asırlar boyunca hafızalarda tutulmaya değer görülmüş birtakım mahallî hanedanlar mevcudiyet gösterdi. Bölgenin sosyal yapısında oldukça önemli yer tutan bu birkaç düzine ailenin en önemlileri Osmanlı evrak hazinesinde genellikle “hânedân” tabir edilir, Arnavutlar arasında ise sıklıkla “ocak” (oxhak) veya “büyük kapı” (derë e madhe) olarak anılırdı (Clayer, 2013: 26). Bu ailelerin Müslüman olanlarının arasında kökenlerini Osmanlıların bölgeyi fethini takip eden süreçte İmparatorluk hizmetine girmiş birtakım büyük vezirlere dayandırmak âdet hükmündeydi. Örneğin Meşhur Avlonya (Vlorë/Vlora) hanedanı soyağaçlarının müessisi olarak II. Bâyezid’in damadı Sinan Paşa’yı görüyordu (Kırmızı, 2014: 19). Bu ailenin belki de en meşhur mensubu olan İsmail Kemâl Bey’in yazdığına göre antik dönemdeki Greklerin kendilerini Mısırlı asil ailelere bağlama çabalarına benzer biçimde Arnavut bey aileleri de kendi soyluluklarını, özellikle bölgedeki İslamlaşma sonrasında, Anadolu kökenli vezirlerden geldiklerine dair çeşitli anlatılar üzerine inşa etme eğiliminde olmuşlardı (İsmail Kemal Bey, 2009: 5).

Ancak kökenlerine dair anlatıları her ne şekilde gelişmiş olursa olsun bu hanedanların kendi bölgeleri dâhilinde azımsanmayacak derecede önemli bir nüfuz alanları mevcuttu. Arnavutluk’taki mahallî hanedanlar –Tepedelenli Ali Paşa gibi diğer bölgesel güç odaklarını kendi hükmü altına alarak nüfuzunu genişletmek isteyen istisnâî âyan örnekleriyle karşılaşmadıkları veya İmparatorluk’un merkezîleştirme politikalarıyla yüz yüze gelmedikleri sürece– kendi güçlerini korumayı başarmışlardı. Özellikle 1726 sonrasında buldukları bölgelerin sancakbeylikleri kendilerine tevcih edilir olmuş, bu sancakların muhassıllık olarak ve mukataaların da kaydıhayat şartıyla ve malikâne usulü üzere kendilerine verilmesi ise ekonomik anlamda güçlerini iyice artırmıştı (Akdağ, 1963: 57).

Modernleşme teorisinin izleğinden bakılarak yazılan metinlerde âyanlarla ilgili anlatılar hayli karamsar ve olumsuz bir tablo oluşturmasına karşın bu hanedanların merkezî otorite ile aralarındaki ilişki kaçınılmaz biçimde bir sorunlar yumağı oluşturmak zorunda değildi. Bölgedeki mahallî hanedanlar, çeşitli durumlarda ve çıkarlarına uyması kaydıyla, Sened-i İttifak’ta bir umde olarak yer alan saltanat makamının korunması adına devlet, bölgesel hanedanlar ve merkezdeki bürokratlar arasındaki ittifak prensibine uygun biçimde hareket etmekteydiler.¹ Servetlerini muhafaza edebildikleri, rütbeler

¹ “Zât-ı hümâyûnun ve kuvve-i saltanatın ve nizâm-ı devletin muhâfazasına cümlemiz kefil ve müte’ahhîd olduğumuz misülli gerek memâlik hânedânları ve vücûhunun Devlet-i Aliyye’den ve gerek dâhilde olan ricâl ve erkân-ı devletin birbirinden emniyeti şart-ı a’zâm ve tahsîl-i emniyet ve itmînân dahî cümlelerin ittihâd ve ittifâkıyla birbirlerine kefâlet ve dâmânına mütevakkıf idüğü emr-i gayr-ı mübhem olmağla...” Ali Akıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s. 96.

alabildikleri ve nüfuz alanlarındaki görece otonomilerine dokunulmadığı müddetçe İstanbul'un çeşitli politikalarının kendi bölgelerinde uygulanmasını kolaylaştıracak araçlar olma görevinden kaçınmaları için bir sebep yoktu.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nin tecrübe ettiği bürokratik reform yalnızca resmî kurumları değil fakat Osmanlı tarihine asırlar boyunca kendi özgün katkılarını sunmuş olan mahallî hanedanların yapılarını da büyük oranda etkiledi. Bu hanedanlara mensup olanların aldıkları eğitimden kendi kimliklerine dair algılarına, boş zaman faaliyetlerinden öğrendikleri dillere değin pek çok noktada gözle görünür değişimler vücuda geldi. Bu kapsamlı dönüşümden Güney Arnavutluk'un önemli bey ailelerinden olan Libohova-Aslan Paşalılar da ciddi biçimde etkilendi. Bu çalışma, ailenin Rumeli beylerbeyiliği pâyesinden Arnavutluk'taki bakanlık koltuklarına değin uzanan ve bütünüyle bir 19. yüzyıl macerası olan öyküsünün hemen bütün şartların değişime tabi olduğu bir çağda kendi imtiyazlı konumlarını muhafaza etmek için süren bir mücadelenin tarihi olduğu iddiasındadır ve bu iddiayı hanedanın üç neslini kapsayan bir tarihsel araştırma yürüterek desteklemeyi amaçlamaktadır.

19. Yüzyılın Şafağında Libohova-Aslan Paşalılar

Libohova-Arslan Paşalı hanedanının gerçek manada "klâsik" sayılabilecek son reisi Mâlik Nâilî Paşa'ydı. Sicill-i Osmânî müellifi Mehmed Süreyyâ Bey onun Arnavut olduğunu, uzun yaşamı ve hanedan mensubiyeti dolayısıyla Rumeli beylerbeyiliği pâyesi aldığını, 23 Mart 1893 tarihinde 85 yaşındayken vefat ettiğini ve varlıklı olduğunu söylemekle yetinir (1996: 930). Her zaman olduğu gibi tarihsel sahne bu biyografik notun aktardığından çok daha karmaşıktır.

19. yüzyılın şafağının sökmeye başladığı sıralarda mensup bulunduğu aile Arnavutluk'un kadim ocaklarından olmayan Tepedelenli Ali Paşa² kökenleri çok daha eskilere dayanan diğer Arnavut feodal ailelerini tesir alanına dahil edebilmek için onlarla evlilik ilişkileri kurma ve gerekirse bu evlilikleri zorla gerçekleştirme stratejisini takip ediyordu (Muco, 2002: 26). Bu siyasetin bir sonucu olarak Avlonyalı İbrahim Paşa'nın iki kızının kendi oğulları Veli ve Muhtar ile evlenmelerini sağlamıştı (İsmail Kemal Bey, 2009: 6; Kırmızı, 2014: 20). Avlonya hanedanıyla kurduğu bu zoraki birliktelikten sonra Yanya'nın en mühim hanedanlarından olan Libohova ailesiyle de hısımlık kurma yollarını aramış ve nihayetinde kız kardeşi Şehnisâ'yı bu aileden Süleyman Paşa ile evlendirmişti. Tepedelenli, kız kardeşinin bu yeni izdivacı dolayısıyla Libohova'da bir kale de inşa ettirmişti. O güne değin Yanyalı Aslan Paşa'ya nispetle taşıdıkları isme bir de "Libohova" kelimesini ekleyen çeyiz olarak teslim aldıkları bu kale olmuştu. Libohova Kalesi son günlerine değin hanedanın esas ikamet merkezi olmayı sürdürecekti.

Tepedelenli ailesinden Şehnisâ Hanım ile Libohova hanedanından Süleyman Paşa'nın Âdem isminde bir çocukları oldu. Tepedelenli Ali Paşa yeğeni Âdem'i, yine denklik esasını gözeterek "Avlonyalı Sinan Paşa ailesinden mutasarrıf İbrahim Paşa'nın

² Tepedelenli'nin mîrimîrân rütbesine sahip en yakın cediti dedesi İslâm Bey'di. Diğer hanedanların aksine Tepedelenli ailesinin Arnavutluk'taki büyük soylarla evlilik ilişkileri yok denecek zayıftı, bkz. Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Bir Osmanlı Valisinin Hazin Sonu: Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 8-9.

üçüncü kızı Belkıs Hanım” ile evlendirdi (Ahmed Müfid, 1324: 74). Âdem-Belkıs çiftinin 1807’de İzzet ve 1809’da Mâlik adında iki erkek çocuğu dünyaya geldi. Ancak dayısı Tepedelenli’nin hazinedarlığını yapan Âdem Bey 1817 yılında, oldukça genç bir yaşta vefat etti (Vlora, 1973: 267). Bunun üzerine Ali Paşa, bu sıralarda sekiz ve on yaşlarında olan iki yetim kardeşi yanlarına alıp büyük dayıları olarak onları yetiştirme görevini üstlendi (Ahmed Müfid, 1324: 36).

Bu çocukluk tablosu Libohova-Aslan Paşalı ailesinin bu kuşağını vücuda getiren İzzet ve Mâlik kardeşlerin yetiştiği şartlara dair önemli veriler sunar. Bu kuşak Arnavut beylerine mahsus dünyanın tüm canlılığıyla mevcudiyetini sürdürdüğü bir devirde, Libohova-Arslan Paşalı bir baba, Avlonya hanedanından bir anne ve Tepedelenli ailesine mensup bir büyükanneyle beraber büyümüşü.³ Âdem Bey’in vefatından sonra Tepedelenli Ali Paşa’nın himayesinde yetişmiş ve bu meşhur Rumeli âyanının iktidarının son yıllarına tanıklık etmişti. Çocukluk hatıraları üzerinde yalnızca aile ocağının bulunduğu Libohova’nın ufak ve güvenli ortamı değil fakat Yanya gibi büyük ve kozmopolit bir şehrin de etkisi vardı.

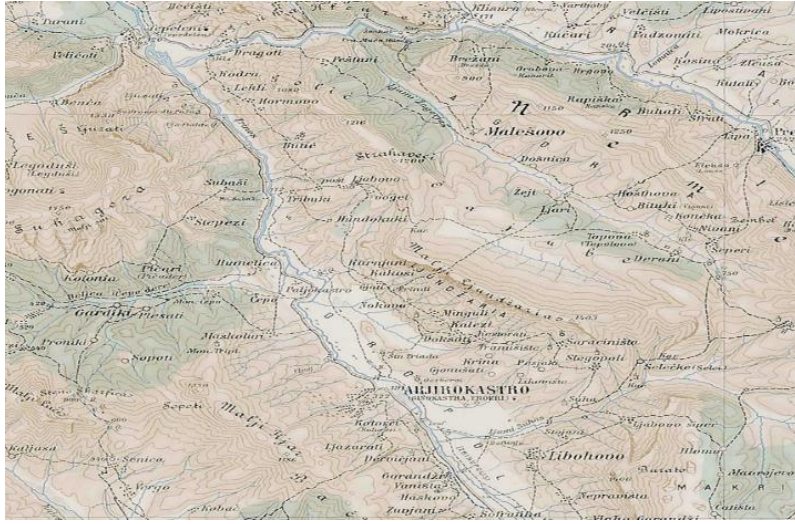
İzzet ve Mâlik kardeşlerin Osmanlı arşiv vesikalarında adlarının ilk kez geçmesi Tepedelenli Ali Paşa için işlerin ters gitmeye başladığı bir aralığa denk düşüyordu. Ali Paşa ve ailesiyle ilgili çeşitli bilgilerin aktarıldığı bu belgeden anlaşıldığına göre 1820 yılının sonlarına doğru İzzet ve Mâlik beyler Libohova’ya, büyükannelerinin yanına geri dönmüşlerdi (BOA, HAT: 39/21009). Çocukluk hatıralarını süsleyen figürlerin birbirleri ardınca vefatları da bu sıralarda gerçekleşti. 1821 senesinde yetmiş altı yaşındaki Şehnisâ Hanım vefat etti. Sert mizacı ve mütekebbirliği ile tanınan bu Arnavut hanım –bir ölçüde matriark– Libohova’daki Şeyh Mahmud tekkesine defnedildi (Ahmed Müfid, 1324: 186). Aynı yıl Tepedelenli Ali Paşa’nın oğulları Veli, Muhtar ve Sâlih babalarıyla devlet arasında çıkan hengâm dolayısıyla idam edildi (Sezer, 1995: 161). 1822 yılının henüz ilk aylarında ise Yanya’nın asi vâlisi Tepedelenli Ali Paşa da öldürüldü ve kesik başı İstanbul’a gönderildi (Beydilli, 2011: 478).

Önce babalarını, ardından da anne tarafından akrabalarının hemen tümünü kaybetmek Libohova ailesinin genç varisleri için hazmedilmesi zor hadiseler olmalıydı. Dahası, kendi akıbetleri hakkında da endişe duymalarını gerektirecek bir ortam mevcuttu. Tepedelenli’nin bütün mallarına el konulduğu ve akrabalarının idam edildiği bir karışıklık ortamında onun kız kardeşinin çocuklarının talihi de büyük oranda meçhuldü. Mâlik Nâilî Paşa torununa anlattığına göre Tepedelenli’nin idamını takip eden günlerde ağabeyi İzzet’le beraber “i’ dâm edilmekten veyâhud Anadolu tarafına nefyolunmaktan havf eyledikten başka ortalığın karmakarışık olduğu o hengâmda eşkiyâ ve hüsemâ baskısından da korkduklarından Libohova kal’asında kemâfissâbık

³ Avlonyalı Ekrem Bey, Arnavut beylerinin “masalsı” olarak andığı dünyasının en şatafatlı zamanları olarak 1810-1820’li yılları işaret eder. Yaşlılardan duyduğu kadarıyla bu tarihlerde aile mensupları, hizmetliler ve her akşam kendilerine yemek verilen duacılarla birlikte ortalama 200 ila 300 kişinin bir arada bulunduğu hanedan konakları mevcuttu, bkz. Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk’undan Anılar (1885-1912)*, çev. Atilla Dirim, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 31. Mâlik Bey’in çocukluk ve ilk gençlik çağları bu aralığa tesadüf etmektedir.

tahassuna devam etmişler”di (Ahmed Müfid, 1324: 186). Bunlar genç Arnavut beyzadelerin yaşamlarında formatif etkiler bırakacak ölçüde ciddi gelişmelerdi.

Ancak korkulan olmadı ve Tepedelenli gailisi dolayısıyla başlarına bir şey gelmedi. Merkez, Tepedelenli'nin kız kardeşinin torunlarının kendisi için büyük bir tehdit oluşturmadığına kanaat getirmiş olmalıydı. Böylelikle kapandıkları Libohova Kalesi'nden çıktılar. Ailenin büyük oğlu İzzet, Pogun kazasının mütesellimliğini üstlendi. İzzet Bey'in bu sıralarda Yunan İsyanı'na karşı koymak için “henüz on altı yaşında bir genç olduğunu nazar-ı îtibâra almayarak ecdâdıyla âilesi efradının isrine iktifâen ve umûm Arnavudluk rüesâ ve mütehayyizânının gösterdikleri gayret ve hamiyete imtisâlen” bin kişilik bir gönüllü birliği vücuda getirerek iki sene kadar Rumlarla çarpıştıktan sonra 1825/26 yılında vurularak öldüğü ve Salona'da defnedildiği anlaşılıyor (Vlora, 1973: 267; Ahmed Müfid, 1324: 36). Bu ölüm hanedanın trajik kayıplarına bir yenisini eklemekle kalmıyor, aynı zamanda ailenin geleceği için de önemli bir değişimi işaretliyordu. Zira Mâlik Nâilî ağabeyinin ölümüyle birlikte ailenin reisi konumuna yükselmişti.

Harita I: Libohova-Aslan Paşalılarının merkez üssü Libohova ve çevresi⁴

Tarihî sürecin bu şekilde cereyan etmiş olması Libohova-Aslan Paşalılarının 19. yüzyılın başındaki konumlarıyla ilgili esas bilginin Mâlik Nâilî Paşa üzerinden edinilmesi gerekli kılar. Paşa'nın eğitimiyle alakalı net bir malumat mevcut değildir. Ancak bölgedeki pek çok beyzade gibi bazı hususî hocalardan birtakım temel bilgileri edindiğini ve dinî ilimleri giriş seviyesinde okuduğunu tahmin etmek mümkündür.⁵ Türkçe ve Güney Arnavutluk beylerinin hemen hepsi gibi bölge ticareti için önemli bir lisan olan Rumca kitâbet yeteneğine sahip olduğu da belgelerden anlaşılmaktadır.⁶ Anadili olan Arnavutça o tarihlerde “yazılan” değil fakat “konuşulan” bir dil olma özelliğini sürdürüyordu.

⁴ Harita <http://lazarus.elte.hu/hun/digkonyv/topo/3felmeres.htm> adresinden alınmıştır.

⁵ 19. Yüzyıl paşalarının pek çoğunun tecrübe ettikleri bu “evde eğitim” fenomeninin Osmanlı dünyası bağlamında ifade ettiklerine dair bir tasvir için bkz. Olivier Bouquet, *Sultan'ın Paşaları (1839-1909)*, çev. Devrim Çetinkasap, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 268-272.

⁶ Malik Paşa'nın Roma Sefareti'nden gelen ve oğlu Safvet'in Napoli'de vefat ettiğini bildiren haberi aldığına dair kendi “yedinden teslim alınan” tahrirat Rumca ve Türkçe iki kıta şeklinde düzenlenmişti. Üzerinde

Mâlik Nâîlî Paşa'nın neslinde bir Arnavut hanedanzâdesi olmanın kişiye yüklediği temel ödevler ailenin topraklarını ve gelirlerini idare etmek ile merkez ile aralarındaki ilişkiyi olabildiğince sorunsuz biçimde yürütmekten ibaretti. Nitekim Mâlik Nâîlî'nin henüz "ağa" olarak anıldığı günlerde meşguliyetlerinin büyük kısmını bu faaliyetler oluşturuyordu. İsmi sıklıkla parasal konular münasebetiyle resmî belgelerde kendisine yer bulmaya da başlamıştı.⁷

Öte yandan toprak ve nüfuz sahibi bir bey olmak sorunsuz bir hayatı vaat ediyor değildi. Ahalisinin neredeyse tamamı Arnavutlardan müteşekkil Gegalık topraklarından farklı olarak azımsanmayacak bir Rum nüfusun da yaşadığı Güney Arnavutluk'ta işler zaman zaman Mâlik Nâîlî Paşa'yı zorlayabilecek boyutlara erişebilmekteydi. Örneğin Ergiri'de Rumların mukim oldukları Kakavya (Kakavijë) köylüleri onu tarlalarına müdahale etmekle suçlamaktaydılar.⁸

Osmanlı Devleti'nin 1881 tarihli İstanbul Antlaşması ile Tesalya'nın büyük bir kısmını Yunanistan'a terk etmesi (Serbestoğlu, 2014: 1075-1098), Güney Arnavutluk beylerinin tümü için olduğu gibi Mâlik Nâîlî Paşa için de işlerin idaresini zorlaştıran bir diğer hadiseyi vücuda getirmişti. Ancak Tesalya'nın kaybının Mâlik Nâîlî Paşa'yı finansal açıdan büsbütün zora sokmadığı sair belgelerden anlaşılmaktadır. Nihayetinde Paşa, sahip olduğu küçük bir toprağı muhafaza etmeye çalışan ufak bir köylü değildi; aksine, toprak zengini olmasının sağladığı avantajlar ile vücuda getirmeksizin işlerini yürütemeyeceği geniş çevresinin imkânları elini güçlendirmeye yeterli gelmişti.⁹ Ayrıca Paşa'nın yalnız kendisinin değil eşi ve çocuklarının da İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde çiftlikleri mevcuttu (BOA, DH.MKT: 1319/53; BOA, ML.EEM: 62/2). Vefatından bir sene önce "Yanya vilâyeti dâhilinde Pogon ve Ergiri kazâlarında olub hazîne-i celîle-i mâliyece mukaddemce b'l-müzâyede mâlûmu'l-mikdâr muaccelât ile Mâlik Paşa ve halîlesi Esmâ Hanım uhdelerinde takarrür eden" beş çiftlikten söz edilmesi, Paşa'nın hayatının son

kendi mührü de bulunan bu belge için bkz. BOA, Hariciye Nezâreti Tahrirât-ı Hâriciye Odası (HR.TH) 9/53, s. 2, 14 Mayıs 1872.

⁷ Kendisiyle alakalı bu belgeler Nasliç eşrafından Abidin Bey ile ortak bir kişiye vekâlet vermeleri, amcazadesi Elmas Paşa'nın kızıyla yaşadığı miras odaklı çekişme ve Kalamara ismindeki bir Rum sarrafa verdiği borcun tahsili gibi konularla alakalıydı. Sırasıyla bkz. BOA, Sadâret Mektubî Evrakı (A.MKT) 237/68, 29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849; BOA, A.MKT 219/39, 27 Ramazan 1265/16 Ağustos 1849; BOA, Sadâret Mektubî Kalemî Deâvî Katalogu (A.MKT.DV) 139/80, 9 Muharrem 1276/8 Ağustos 1859.

⁸ BOA, Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL) 416/37, 5 Zilkade 1279/24 Nisan 1863. Rum ahalinin Mâlik Nâîlî Paşa hakkındaki bu tür şikâyetleri uzun yıllar boyunca tekrar edecekti. Örneğin, 1881 yılında Ergiri'deki bir çiftliği satın alması bölgedeki Rum ahaliyi rahatsız etmişti, bkz. BOA, Emlâk-ı Emiriyye Müdiriyeti (ML.EEM) 60/70, 21 Nisan 1297/3 Mayıs 1881. Yine Ergiri'nin Doksat (*Dhoksat*) karyesinden iletilen bir dilekçede bu karyenin sakinleri, Mâlik Nâîlî Paşa'nın hayvanlarını kendi köylerinde otlattığını, buna karşı çıkanların ise evlerini tahrip ettiğini söyleyerek hükümetin kendilerini bu zulümden kurtarmasını istiyorlardı. Dilekçenin altındaki bütün imzalar Osmanlı yazısıyla olduğu gibi Yunan alfabesiyle de atılmıştı, bkz. BOA, Dâhiliye Mektubî (DH.MKT) 1661/64, 2 Safer 1307/28 Eylül 1889. Ergiri'nin bir başka köyünde ikamet eden Rumlar ise Paşa'nın kendi mahsulatlarının yüzde otuzuna el koyduğundan yakınmakta idiler. BOA, DH.MKT 1729/128, 18 Şevval 1307/7 Haziran 1890.

⁹ Ailenin Tesalya'daki çiftliklerini otuz yıl sonra da elinde bulundurmaya devam ettiğini oğlu Müfid Bey'in Meclis-i Mebusan'da yaptığı bir konuşma dolayısıyla öğreniyoruz, bkz. TBMM, Zabıt Ceridesi, "Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 76, 7 Nisan 1326 Çarşamba, İkinci Celse, cilt 2", *Meclis Tutanakları*, s. 275.

demlerine değin servetini muhafaza ettiğini ve bunun ötesinde, genişlettiğini göstermektedir (BOA, İ.MMS: 119/5098).

Bu devir Arnavutluk beylerinin bir diğer önemli uğraş alanlarını ise hanedanlarının merkez ile ilişkilerini yürütme mevzuu oluşturmaktaydı. Bu ilişki, temelde, sadakat ile taltifin mübadele edildiği bir dinamige sahipti. Bir sonraki kuşaktan itibaren farklı bir biçim almaya başlayacak olan bu geleneksel dinamik beylerin devlete yararlı faaliyetlerde bulunmasını ve devletin de bu hizmetleri mukabilinde onlara çeşitli rütbeler tevcih etmesini iktiza etmekteydi. Yayıoğlu, “dergâh-ı âlî kapıcıbaşısı” veya “mîrâhûr-ı evvel” gibi birtakım kadim fahrî rütbelerin bölge eşrafına tevcihini yerel hanedanları resmî hiyerarşiden bağımsız ve ona alternatif bir biçimde İmparatorluğa ve Sultan’a bağlamak adına kullanılan bir “unvan mekanizması” olarak değerlendirmektedir (2016: 76).

Nitekim Tepedelenli Ali Paşa isyanının yol aıtığı kargaşalık iyice yatıştıktan ve devlet, bu ailenin kalan mensuplarını itaat altına aldıktan sonra yetişkinliğe erişen Mâlik Nâilî de ilgili dinamigin ve mekanizmanın bir parçası olmuştu. 1855 yılında, artık olgunluk çağındaki bir Arnavut beyiyken kendisine “rikâb-ı hümâyûn-ı şâhâne kapıcıbaşılığı” ve büyük oğlu Âdem Safiyüddin Bey’e de “hocalık” rütbesi tevcih edilmişti. Bu belgede kendisinin “Haleb Vâlisi devletlü İsmâil Rahmi Paşa müteallikâtından” olarak anılması önem taşır.¹⁰ İsmail Rahmi Paşa’nın aralarında akrabalık bağı olan çeşitli hanedanzâdelere yardımcı olmaya çalıştığı diğer pek çok hadise mevcuttu (BOA, A.MKT.UM: 12/32; İsmail Kemal Bey, 2006: 20).

Mâlik Nâilî’nin rütbesi iki sene sonra, Ağustos 1857’de mîr-i mîrânliğa yükseltildi (BOA, A.DVN.MHM: 23/7). Bu rütbeyi yirmi yıl kadar taşıdıktan sonra, 93 Harbi dolayısıyla toplanan savaş yardımlarına 100 bin kuruş gibi oldukça yüklü miktarda bir bağışta bulundu (BOA, İ.DH: 751/61337). Bu cömertliğini takiben Yanya Vilâyeti kendisine Rumeli beylerbeyiliği pâyesinin de verilmesini önerdi. İlgili belgede şunlar dile getirilmişti:

Arnavudluk hânedânından sa’âdetlü Mâlik Nâilî Paşa’nın ötedenberi meşhûr olan hüsn-i hizmet ve sadâkatine ve bi’t-tahsîs bu kerre Yanya’da teşkîl olunan îâne-i Harbiyye Komisyonu’nda vukû’a gelen gayretine mebnî hâiz olduğu mîr-i mîrânlık rütbesinin Rumeli beylerbeyiliği pâyesine ve mahdûmu izzetlü Âdem Safiyüddin Bey’in dahî rütbe-i hâliyesi olan mütemâyizin ûla sınıf-ı sânişine terfi’ olunmasına dâir cânib-i vilâyetden gelen tahrirât leffen arz ve takdîm kılınmış ve şu aralık oralarca bu misillü esdikâ-yı hânedânın taltifleri fevâid-i maddiyyeyi müstelzim

¹⁰ BOA, Âmedî Kalemî (A.AMD) 64/12, 29 Zilhicce 1271/10 Eylül 1855. İsmâil Rahmi Paşa, Tepedelenli’nin torunlarındandı, bk. Stefanos P. Papageorgiou, “The Attitude of the Beys of the Albanian Southern Provinces (Toskaria) towards Ali Pasha Tepedelenli and the Sublime Porte (mid-18th-mid-19th centuries)”, *Cahiers balkaniques* 42, 2014, s. 12. Yani, Mâlik Nâilî’nin ikinci dereceden kuzeniydi. Babası Veli Paşa, 1821’de idam edildikten sonra 1847-1871 arasında çeşitli vilâyetlerde vâli olarak görev yapmıştı. Aldığı resmî görevlerin bir listesi için bkz. Selim Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*, ISIS, İstanbul 2003. Daha sonra şûrâ-yı Devlet azalığına getirilmiş ve 9 Haziran 1874’te vefat etmiştir, bkz. Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne 2/1: Padişahlar, Valiler, Vezirler, şeyhülislamlar, Kadılar, Âlimler*, haz. Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2014, s. 1066.

olacağından sûret-i ma'rûza merhûn-ı müsa'âde-i seniyye görülmüş ise de olbâbda her ne vechile emr ü fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i şehinşâhî müteallık ve şeref-südûr buyurulur ise mantuk-ı münîfi infâz olunacağı beyânıyla tezkîre-i senâverî terkîm olundu efendim (BOA, İ.DH: 751/61337).

Paşa'nın merkez ile ilişkilerini herhangi bir krize ve karışıklığa mahal vermeden ve sadakatinden kuşku duyulmasına yol açacak hareketlere girişmeden (veyahut böyle kuşkuları doğurma ihtimali bulunan hareketlerini gizli tutmayı başararak) yürütmüş olması, bu konuda başarılı bir sınav verdiğini gösterir. Belki de büyük dayısı Tepedelenli Ali Paşa'nın iktidarının çöküşüne bizzat tanıklık etmiş olması onu böylesi konularda risk almak konusunda fazlasıyla tedbirli davranmaya sevk etmişti. Hayatının ilerleyen safhalarında vücuda gelen Arnavut milliyetçiliğiyle yakın bir temas içinde bulunmaması da bu konuyla ilişkilendirilebilir.

Konitz, Tesalya'nın kaybindan sonra Fraşerli Abdül Bey'in (Abdyl Frashëri) Güney Arnavutlarını bir araya getirmek maksadıyla kuracağı bir cemiyete hamî olması umuduyla servet sahibi Mâlik Paşa'ya başvurduğunu aktarır. Buna göre Abdül Bey kendisinden 100.000 Osmanlı lirası istemiş, Mâlik Paşa ancak 10.000 lira destekte bulunabileceğini söylemişti. Bunun üzerine Abdül Bey, muhtemelen Osmanlı tahtına fazlasıyla bağlı olmakla suçladığı bu ihtiyar toprak beyini bağımsız bir Arnavutluk'un kurulması durumunda başına gelebilecek kötü olaylardan bahsederek tehdit etmişti (Konica, 2000: 148). Ergiri'de Arnavutça eğitim veren bir okulun açılması için kendisinden destek talep edildiğinde de bölgenin Rumlarının ikna edilmesini bir ön şart olarak koşmuştu (Pepo, 1962: 75). Arnavut hanedanlarının, Avrupa aristokrasisinin aksine, belirlenmiş temel güvencelerden mahrum ve her an padişahın gazabına uğrayabilecekleri bilmeleri de kendilerinde bir temkin ve tedbir hissi yaratmaya yeterli gelmiş olsa gerektir (Yaycıoğlu, 2016: 67-68).

Mâlik Nâilî Paşa'nın hayatının büyük bölümünü Yanya-Libohova merkezli olmak üzere Güney Arnavutluk bölgesinde geçirdiği anlaşılıyor. Akranı olan hemen bütün Arnavut hanedanzâdeleri gibi o da maaşlı bir memuriyette bulunmamış, sık sık bahsedilen "hüsn-i hizmet" ve "sadâkat"ini başka yollarla göstermişti. Maaşlı bir devlet memuriyeti onun kuşağındaki Arnavut beyleri için akla gelebilecek kariyer yolları arasına girmiş değildi. Aşinası olduğu Arnavut beyleri dünyasının oğulları ve torunlarının neslinde geçirdiği değişimlere tanıklık edecek kadar uzun yaşayan fakat bu değişimlerin bizzat bir parçası olmayan Mâlik Nâilî Paşa 1893 yılında ve doğduğu topraklarda vefat etti. Mezarı, Libohova'daki aile kabristanındadır (Tütüncü, 2015: 184).

Hanedanzâdelikten Mülkî Memuriyetlere Geçiş Dönemi: Mâlik Paşazâde Nesli

Mâlik Nâilî Paşa'nın çocukları Esmâ adındaki Çerkes bir hanımdan doğmuştur.¹¹ Paşa, büyük oğluna çocuk yaşta kaybettiği babasının ismini vermişti: Âdem Safiyüddin. Âdem Bey'in hangi yılda doğduğu bilinmemektedir. Ancak küçük oğlu Ali Nakî'nin

¹¹ Paşa daha önemli Ergirili Alizoti hanedanından bir hanımla da evlenmiş fakat çocukları olmamıştı, bkz. Vlora, *Lebenserinnerungen II*, s. 267.

1844/1845 doğumlu olduğu göz önüne alınırsa bu tarihten önce dünyaya geldiği kesinleşir (BOA, ŞD.SAİD: 30/6). Malik Paşazâdeler nesli olarak anabileceğimiz bu ikinci kuşak, gözlerini II. Mahmud reformlarının ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilânının sonrasında şekillenmeye başlayan bir dünyaya açmışlardı. Babaları ise bu dünyayı değer yargıları çoktan yerleşmiş ve kemâl yaşına erişmiş biri olarak karşılamıştı.

Hakikaten de Malik Paşazâde biraderlerin yetiştikleri dünya Arnavut mahallî hanedan mensuplarının geleneksel faaliyet sahalarının yeniden tanımlandığı bir tarihsel süreci ifade etmekteydi. Findley, 19. yüzyılda İmparatorluktaki ananevî statü kaynaklarının kıymetlerini yitirmesiyle beraber kariyer prestiji kaynaklarının mülkiye memuriyetine aktarıldığını yazar (2011: 21). Bu yargıya paralel biçimde, önde gelen Arnavut ailelerinin çocuklarından pek çoğunun ivmesi gitgide artan bir hızla mülkiye odaklı bir kariyer inşasına yöneldiklerini gözlemek mümkündür. Ekrem Bey'in ifadesiyle bu dönemin şafağında geleneksel Arnavut ocakları ya "yeni duruma ayak uydurup ya yüksek memuriyetler veya askerî rütbelere sayesinde ya da başarılı ticarî girişimlerde bulunarak iyi bir yere gelmeyi başarmışlar" ya da izmihlale doğru sürüklenmişlerdi (Avlonyalı Ekrem Bey, 2006: 39).

Ekrem Bey'in yargısının tarihsel veriler karşısında sınanması da mümkündür. Gerçekten de Malik Paşazâde nesliyle akrayan diğer hanedanzâdelere bakıldığında da bu "yeni durum"un kendisini Arnavut beylerinin dünyasına dayatıldığı görülür. Örneğin 1900'lerin ilk yılları itibarıyla Avlonya hanedanından ve Ali Naki Bey'le yaşıt olan İsmail Kemâl Bey, Merzifon Kaymakamlığı ile vazifeliydi (BOA, İ.TAL: 342/35). Fraşeri hanedanından Sâmi Bey (Şemseddin Sâmi) Teftiş-i Askerî Komisyon-ı Âlisi başkâtibiydi (BOA, DH.MKT: 909/78). Kardeşi Naim Bey ise Berat Sancağı Tahrirat Müdiriyeti Muavini olarak görev yapmaktaydı (BOA, İ.TAL: 290/72). Premedi hanedanından 1844 doğumlu Turhan Paşa kariyerine Tercüme Odası'nda başlamış, daha sonra sefaret ve nezarete değin yükselmişti (BOA, DH.SAİD.d: 47/165-166).

Öte yandan Libohova-Aslan Paşalılar bu dönüşümü biraz daha ağır bir seyirde tecrübe ettiklerini kaydetmek gerekir. Zira ne Âdem ne de Ali Naki Bey yukarıda ismi geçen diğer beyzadeler gibi modern ve Batılı bir eğitim almışlardır. Yine onların aksine memuriyete yirmili yaşlarında intisap etmemişlerdir. Bu yönleriyle Malik Paşazâdeler, geleneksel Arnavut hanedan reisi portresi ile mülkî memurlar hâlini almış Arnavut beyzâde tipi arasındaki bir geçiş formunun örneklerini andırırlar ve mahallî hanedanların monolitik bir yapı arz etmedikleri gerçeğinin hatırlanması da yardımcı olurlar.

Mâlik Paşa'nın çocuklarının yetiştikleri koşullardan Ali Naki Bey'in Şûrâ-yı Devlet azalığına tayin edilmesi dolayısıyla doldurduğu Sicill-i Ahvâl formu sayesinde haberdarız (BOA, ŞD.SAİD: 30/6). Sülalesini Aslan Paşa yerine bu ailenin Libohova kolunun müessisi Kaplan Paşa'ya izafeten "Ergirili Kaplan Paşa sülâlesi" olarak zikreden Ali Naki, bu formun eğitim durumuyla alakalı sorusunu şu şekilde yanıtlar: "Libohova'da muallim-i mahsûsdan mukaddime-i ulûm ve Farisî ve nahvden Molla Câmî'ye kadar okudum. Şehâdetnâmem yokdur. Türkçe ve Rumca yazar ve okur, Arnavudça tekellüm ederim." Büyük biraderi Âdem Bey'in de bundan farklı bir tahsil hayatı olmadığını tasavvur etmek akla yatkındır.

Muhtemelen Mâlik Nâilî Paşa, hanedanın topraklarıyla ilgilenmelerini beklediği oğullarının bir diploma edinmelerinin gerekli olacağını düşünmemişti. Gerçekten de oğullarının hayatlarındaki pek çok nokta kendisinininkiyle benzerlik taşıyacaktı. Tıpkı onun gibi oğulları da henüz belli bir memuriyetleri olmaksızın çeşitli rütbelere ile ödüllendirilecek, örneğin Naki Bey 1875'te rikab kapıcıbaşılığı ile taltif edilecekti (BOA, İ.DH: 694/48574). Devlet bölgede bir faaliyete girişecekse önemli ailelerin temsilcileri olarak bu tür etkinliklerde boy göstermeleri hâlâ talep ediliyordu (BOA, Y.PRK.MYD: 3/35). Bölge Rumlarının kendilerinden şikâyet etmesi de babalarından tevarüs ettikleri bir talihsizlik olarak zaman zaman karşılıklarına çıkabilmekteydi (BOA, ML.EEM: 77/87).

Ancak her şeyin olduğu gibi kaldığını iddia etmek de mümkün değildi. Özellikle ailenin küçük oğlu Ali Naki için farklı kariyer ihtimallerin söz konusu olabileceği gerçeği yavaş yavaş su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Nitekim 1877 senesinde Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla beraber Ali Naki "1294 sene-i hicrîsinde 34 yaşında iken bâ-irâde-yi seniyye küşâd buyrulan Meclis-i Mebusan'a Yanya vilâyeti umûm halkının intihâbıyla meb'us" olmuştu. Böylelikle Libohova-Aslan Paşalı hanedanına mensup biri de ilk kez maaşlı bir memuriyete girmişti (Bilmez & Clayer, 2016: 163).

Kendi ifadesinden öğrendiğimize göre Ali Naki, Meclis'te geçirdiği sürenin ardından memleketine döndü. Ancak yeni bir memuriyet edinmekte gecikmedi. Aynı sene, kendisi gibi bir Arnavut olan Âbidin Paşa'nın riyasetinde kurulan bir komisyonda azalık görevini üstlendi. Bu komisyon ilgili devir itibarıyla ve savaş dolayısıyla Yanya vilayetinde ortaya çıkan bazı olağanüstü durumlarla ilgilenmekle görevlendirilmişti (BOA, İ.DH: 752/61391). Şûrâ-yı Devlet için doldurduğu sicil formu takip edildiği takdirde hanedanın bir maaşlı memuriyete intisap eden bu ilk üyesinin azalık kariyerinin daha sonra da devam ettiği görülüyor. Ali Naki Bey, önce Yanya vilâyet meclisinde ve ardından 1879'da 750 kuruş maaşla beş ay kadar Vilâyet İstinaf Mahkemesi'nde azalık yapmıştı.

Ali Naki, 1880 yılında "görülen lüzûm-ı hakikî üzerine" 6000 kuruş maaş ile Ergiri mutasarrıflığına tayin olundu. Bu tayinin niçin lâzım geldiği ise çeşitli vesikaların incelenmesi yoluyla açığa çıkar. Zira 1880 yılında, Ayastefanos Antlaşması sonrasında durumu iyiden iyide dahili vaziyeti nezaket kesbeden Yanya vilâyetinin genelinde birtakım sıkıntılar baş göstermiş ve Arnavutlar arasında topraklarının Yunanistan'a terk edilebileceği korkusu artmıştı (BOA, HR.TO: 557/12). Zaten bir müddettir hakkındaki çeşitli şikâyetlerin merkeze iletildiği mutasarrıf Kazım Paşa'nın (BOA, ŞD: 1296/3; 1296/30; 2896/7) halkın olası bir Yunan tehdidine karşı silahlı biçimde direnmesi adına faaliyet gösteren Abdül Bey'in "tahrikâtı"ni engellemek konusunda yeterli olamayacağı, hatta iş birliği kurabileceği düşünülerek yerine Timur Paşa'nın atanması düşünülüyordu (BOA, Y.A.RES: 7/22). Bu noktada Yanya valiliği devreye girerek Dâhiliye Nezâreti'ne bir telgraf çekmişti. Buna göre "Ergiri mutasarrıflığına Mâlik Paşazâde Naki Bey'in ta'yini Kumandan Paşa ile kararlaştırılmış"tı. Vilâyet şayet bu "tedâbir-i zarûriyye" uygulanmaz ise umulan "fâide ve tesirât müşâhede olunamayacağı"ni da eklemişti ve bunun üzerine Timur Paşa isminden vazgeçilmiş ve vilâyetin önerisine uygun biçimde Naki Bey'in Ergiri mutasarrıfı olması kararı alınmıştı (BOA, A.MKT.MHM: 486/15).

Ali Naki Bey'in Sicill-i Ahval formunu doldururken Ergiri mutasarrıflığı yaptığı süreçte "matlûb-ı âlî olan âsâyîşi tamâmiyle i'âdeye ve hükûmet-i seniyyenin merzî-yi

âlîsini îfâya muvaffak olduğu”nu hatırlatması ancak bu süreç göz önünde bulundurulduğu takdirde anlam kazanır. Anlaşılan o ki halk üzerinde büyük nüfuzu bulunan bir hanedanın mensubu olarak bölgede çıkması muhtemel karışıklıkları önlemeyi başarabilmişti. Stavro Skendi, Ali Naki Bey’in Ergiri mutasarrıflığına atanmasını Derviş Paşa’nın hanedanzâdeleri kendi yanına çekerek onları Arnavutçu hareketten uzak tutmak maksadıyla takip ettiği politikayla ilişkili görür (1967: 107). Bu değerlendirme, özellikle Ali Naki Bey’in Ergiri mutasarrıflığına atanmasından kısa bir süre önce topraklarının Yunanistan’a terk edilmemesi gerektiğine ilişkin Yanyalı Arnavutlar tarafından İstanbul’daki Düvel-i Muazzama temsilcilerine gönderilen bir telgrafın imzacılarından olduğu düşünöldüğünde akla yatkındır.¹²

Bu noktadan sonra bürokratik kariyer Libohova-Aslan Paşalı hanedanının yaşamına sıkı sıkıya bağlanmıştı. Ali Naki’ye 1892’de fahrî, 1900’de ise 7500 kuruşla aslî olarak Şûra-yı Devlet Maliye Dairesi azalığı verildi.¹³ Bu arada kendisine Rumeli beylerbeyiliği pâyesi de tevcih olundu (BOA, İ.TAL: 97/8). Bu görev uhdesindeyken Tesalya’daki çiftlikleriyle ilgilenmek üzere üç aylık bir izin talep etmesi merkezî bürokraside kariyer yürüten bir Arnavut hanedanzâdesinin bölünmüş meşguliyetlerinin bir örneğini oluşturur (BOA, Y.A.HUS: 448/58). Bu göreve devam ettiği 1904 senesinde vefat eden Ali Naki, Şahkulu Sultan Bektâşî tekkesinin yanındaki mezarlığa defnedildi.¹⁴ Ölümüyle beraber kendisinden münhal kalan Şûrâ-yı Devlet azalığı büyük biraderi Âdem Bey’e verildi (BOA, DH.MKT: 841/7). Âdem Bey’in kızıyla evli olan Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa 1907 yılının Nisan ayında kayınpederinin durumunun kötüleştiiğinden bahisle kayınpederini kendi konağına almak için padişahın müsaadesini istemişti (BOA, Y.PRK.A: 14/46). Âdem Bey de bu talepten kısa bir süre vefat etti (BOA, DH.MKT: 1168/13).

¹² Altında Ali Naki Bey’in imzası da olan bu Fransızca metnin Arnavutça tercümesi için bkz. Stefanaq Pollo–Selami Pulaha, *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912*, Akademia e Shkencave të RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë 1978, s. 106. Metindeki imza “*Neki Maliq Pasha*” şeklindedir, Skënder Rizaj bunun Mâlik Paşa oğlu Naki Bey (*Neki beu i biri i Malik pashës*) manasına geldiğini belirtiyor, bkz. Skënder Rizaj, *Lidhja shqiptare e Prizrenit në Dokumente Angleze, 1878-1881*, Arkivi i Kosovës, Prishtinë 1978, s. 154. Sonraki yıllarda Ali Naki Bey’in Yanya’daki bir Arnavut komitesiyle temas içinde olduğu söylenmişse de bu durumun aleyhine bir vaziyet yaratmadığı anlaşılıyor, bkz. BOA, A.MKT.MHM 500/54, 28 Şevval 1307/17 Haziran 1890.

¹³ Şûrâ-yı Devlet fahrî azası olarak tayinine ilişkin bkz. BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV) 66/42, 7 Safer 1310/31 Ağustos 1892. Şûrâ-yı Devlet fahrî üyeliğine dair emrin icrasının gecikmesinden şikâyet eden Ali Naki, şayet bu görev kendisine tevdi edilmeyecekse memleketine dönmesi gerektiğinden bahsediyordu, bkz. BOA, Y.MTV 68/13, s. 3, 1 Eylül 1308/13 Eylül 1892. Şûrâ-yı Devlet’e aslî üyeliği sekiz yıl sonrasına tesadüf eder, bkz. BOA, İ.DH 1378/17, 14 Cemaziyelahir 1318/9 Ekim 1900. Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dâiresi azalarından Ahmet Semih Mümtaz, “*Avlonyalı Sadrazam Ferit Paşa’nın kayınpederi Âdem Bey’in kardeşi olan Ali Naki Paşa daireye pek gelmezdi.*” diye yazıyor, bkz. Ahmet Semih Mümtaz, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1948, s. 50.

¹⁴ Mezar taşındaki ibare şudur: “*Yanyalı Vezir Aslan Paşa sülâlesinden Mâlik Paşazâde Şûrâ-yı Devlet âzâsından ve rütbe-i bâlâ ricâlinden Yanyalı Ali Naki Bey*”, bkz. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, Üsküdar Belediyesi Yayınları, İstanbul 2001, s. 484. Ailenin Bektaşî tarikatıyla ilişkileri eski asırlara uzanmaktaydı. Evliyâ Çelebi, hanedana ismini veren Yanyalı Aslan Paşa’nın babası Zülfikar Bey’in Kozana’daki Merni Baba tekke ve türbesi hayratının sahibi olduğunu söylüyor, bkz. Evliyâ Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, V, haz. Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, 808.

Malik Paşazâdelerin neslinde Libohova-Aslan Paşalı hanedanı açısından değişen pek çok şeyle beraber değişmeyen ve değişmesi muhtemel görünmeyen bir husus vardı: Evlilikler. Yeni memuriyetlere girilebilir, hanedanzâdelerin daha önce tecrübe etmediği türden bir alana dâhil olunabilirdi fakat asırlık izdivaç geleneklerinde bir değişiklik gözlemlenmiyordu. Küfüv üzere yapılmış evlilik hâlâ önemini muhafaza etmekteydi. Zira hanedan mensuplarının klasik faaliyet sahaları gitgide mülkî memuriyet meşgalesiyle ikame edilmekte ise de evlilik yoluyla kurulan ittifakların bu tür durumlarda sağlayabileceği faydalar mevcuttu. Libohova-Aslan Paşalı hanedanı mensuplarının evlilikleri değerlendirildiği takdirde ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

İsim	Eşi	Eşinin Hanedanı
Mâlik Nâilî Paşa	1. Şemsi Hanım 2. Esmâ Hanım	1. Alizoti 2. Çerkes, muhtemelen cariyeye kökenli.
Âdem Safiyüddin Bey	Lebîbe Hanım	Yenişehir-i Fener
1. Ali İlhâmî Bey	Makbûle Hanım	Sadrazam Kadri Paşa'nın kızı
2. Rafet Hanım	(Sadrazam) Avlonyalı Ferid Paşa	Avlonya
Ali Naki Paşa	Behice Hanım	Çerkes, muhtemelen cariyeye kökenli.
1. Ahmed Müfid Bey	Şeref Hanım	Poyan (Giridîzâde) ¹⁵
2. Âyet(ullah) Bey	Necat Hanım	Avlonya
3. Mahmud Ekrem Bey	Fazilet Hanım	Avlonya
4. Hatice Behice Hanım	Dilâver Bey	Alizoti

Tablo I: Libohova-Aslan Paşalı Hanedanının Üç Kuşağının Evlilikleri

Tablodan da anlaşılacağı üzere Malik Paşazâde neslinin ekberi, Âdem Safiyüddin Bey, Yenişehirli Necib Bey'in kızı Lebîbe Hanım ile evlenmişti. Necib Bey'in Yanya eşrafından olduğu anlaşılmaktadır. Bu hanımın ismini Yenişehir-i Fener'deki Tatarlar adıyla bilinen çiftliğinin Yunan Harbi dolayısıyla uğradığı zararın giderilmesine ilişkin bir belgede "Nakîbüleşraf merhûm Necib Bey'in kerîmesi ve Şûrâ-yı Devlet âzâsından Âdem Bey merhûmun halîlesi" olarak geçmesinden öğreniyoruz (BOA, BEO: 3284/246245).

Âdem Bey, kendi çocuklarının da dengi dengine izdivaçlar yapmasını sağlamıştı. Oğlunu sadrazam Kadri Paşa'nın kızıyla evlendirdiği bir belgede geçen "sadr-ı esbak Kadri Paşa merhûmun damadı ve Tepedelenlilerden Âdem Bey'in mahdûmu Ali İlhâmî Bey" ibaresinden anlaşılmaktadır (BOA, DH.MKT: 1544/12). Kızı Rafet Hanım'ı ise Avlonya hanedanından, sonradan Sadrazamlık makamına da getirilen meşhur Ferid Paşa ile evlendirmişti (Vlora, 1973: 267). Ali Naki de ağabeyinin uygulamasını takip etmiş ve Arnavut hanedanları arasında evlilikler yoluyla kurulan bu sosyal ilişki ağını

¹⁵ Bu aile Arnavutluk'ta Poyan (*Pojan*) olarak biliniyorsa da Mustafa Nâilî Paşa'nın "*Girid'de vâli olmasıyla Giridlilik nâmiyle teşehhür etmiş idi.*", bkz. Ahmed Lütfî Efendi, *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, IX, haz. M. Münir Aktepe, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1984, s. 61.

güçlendirmeye çalışmıştı.¹⁶ Oğulları Âyet ve Ekrem'i Avlonyalı Süreyya Bey'in kızları Necat ve Fazilet ile evlendirmişti (Avlonyalı Ekrem Bey, 2006: 40). Büyük oğlu Ahmed Müfid ise Polyan hanedanından Giridîzâde Hilmi Paşa'nın kızı Şeref Hanım'ı nikahına almıştı (Vlora, 1973: 267). Kızı Hatice Behice Hanım'ı ise Alizoti ailesine gelin göndermişti. Damadı Dilâver Bey Alizoti, "Yanya vâli-i esbâkı Rumeli beylerbeyliği payelülerinden Alizot Paşa sülalesinden müteveffa Timur Paşa'nın mahdûmu" (BOA, DH.SAİD.d: 26/251) Halil Paşa'nın oğluydu (Vlora, 1973: 268).

İmparatorluğun Son Yıllarında Libohova-Aslan Paşalı Hanedanzâdeleri

Mâlik Paşa'nın torunlarından oluşan Libohova-Aslan Paşalı nesli dünyayla 1860'lar ile 1880'li yıllar arasında tanıştı. Aralarında yaşça en büyükleri olan Âdem Safiyüddin Bey'in oğlu Ali İlhâmî 1861/62'de dünyaya gözlerini açmış, en küçükleri Mahmud Ekrem ise ondan yirmi yıl sonra, 1882'de doğmuştu (BOA, DH.SAİD.d: 2/788; Bartl, 1979: 30). Ekrem Bey'in kendisinden yaşça çok büyük olmayan iki ağabeyinin, Ahmed Müfid (1876) ile Âyet'in (1881) bu tabloya eklenmesiyle hanedanın bu neslinin tam bir resmine varmak mümkündür. Zikredilen tarihlerden anlaşılacağı üzere bu nesil bütünüyle II. Abdülhamid devrinin çocuklarıydı.

Bu neslin yaşamları üzerinde önemli tesiri olan birkaç tarihî olgudan söz etmek mümkündür. Bunların başında Mâlik Nâilî Paşa'nınkinden oğullarının kariyerine uzanan tarihsel süreçte geleneksel hanedan-merkez ilişkileri ile zamanın değişmesiyle beraber ortaya çıkan yeni şartların adeta simbiyotik biçimde varlık göstermeleri gelmektedir. Mâlik Nâilî yalnızca onursal rütbelere sahip olmuş, oğullarının ise "rikâb kapıcıbaşılığı"ndan "Rumeli beylerbeyliği"ne uzanan bu rütbelere çevrimini tamamlamakla beraber, mebusluktan Şûrâ-yı Devlet azalığına değin uzanan birtakım memuriyetleri de uhdelelerinde bulundurmaları gerekmişti. Ancak Libohova-Aslan Paşalılarının 19. yüzyılda doğan bu üçüncü neslinde terazinin ibresi geçiş döneminin belirsizliğinden sıyrılarak kati biçimde geleneksel sistemin aleyhine evrildi. Bu kuşaktan aile mensuplarının müştereken mahrum oldukları bir şey varsa o da babalarının ve dedelerinin sahip oldukları türden pâyelerdi. Mâlik Nâilî Paşa'nın torunlarının hiçbirisi "İstabl-ı Âmire müdirliği" ile mükafatlandırılmayacak yahut "mîr-i mîrân" olmakla taltif edilmeyeceklerdi.

Ailenin nüfuzunu ve etkinliğini muhafaza etmek için sahip olması gereken statü göstergelerinin bu türlü değişimi bu neslin mensuplarının yaşamlarının seyrini pek çok açıdan etkiledi. Malik Paşa'nın torunlarının tahsil hayatlarından öğrendikleri dillere, resmî kariyerlerinden boş vakit uğraşlarına kadar hayatlarını şekillendiren pek çok unsurun statülerini edindikleri aile yapılarında tecrübe edilen bu esaslı dönüşümle yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Libohova-Aslan Paşalı hanedanının bu neslinin hayatlarının erken evrelerinde geçecekleri safhalar kendi dünyalarındaki ve çevrelerindeki değişimin farkına varan

¹⁶ Ali Naki Bey, annesi gibi Çerkes kökenli olan bir hanımla evliydi. Eşinin ismi Behice'dir, bkz. BOA, DH.MKT 1035/8, 26 Şevval 1323/24 Aralık 1905. Behice Hanım'ın 1918 yılında hayatta ve oğlu Mahmud Ekrem ile beraber İsviçre'de olduğu görülüyor, bkz. BOA, Hâriciye Nezâreti İdare (HR.İD) 87/93, 25 Ağustos 1918.

babaları tarafından belli ölçüde kararlaştırılmış vaziyetteydi. Bu yargıya ulaşmamızı mümkün kılan etkenlerin başında kendilerine sunulan eğitim gelmektedir. Âli İlhâmî Bey, hanedanın Mekteb-i Sultânî sıralarında oturan ilk mensubu oldu. Gerçi mektebin son sınıfındayken “familyaca bâ’zı esbâba mebnî” okuldan ayrılmak zorunda kalmış fakat bu süreçte modern eğitimle yeterince haşır neşir olmuştu. Yarıda bıraktığı eğitimini tamamlamak için birtakım özel öğretmenlerden dersler de almıştı. Öte yandan, bu kuşak Arnavut hanedanzâdeleri için evde eğitimin içeriği de büyük ölçüde değişmiş, nahiv ve Mollâ Câmi gibi konular müfredat dışında kalmıştı. Ali İlhâmî Bey “muallim-i mahsûsdan hukuk okuduğu”nu belirtmekteydi (BOA, HR.SAİD: 20/16).

Naki Beyzâdeler kolu için de durum farklı değildi. Ailenin büyük oğlu Müfid, önce Dersa’âdet Mekteb-i İdâdîsinde tahsil görmüş, ardından Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne’den “âlî derece” ile mezun olmuştu (BOA, DH.SAİD.d: 92/21). Kardeşleri Âyet ve Ekrem beyler örneklerinde ise hanedanzâdelerin hayatına yeni bir fenomen girmişti: Yurtdışında eğitim. Âyet Bey önce Mekteb-i Sultânî’de okumuş, ardından ise Lozan’a giderek oradaki üniversitenin Hukuk Fakültesi’nden mezun olmuştu (BOA, Y.MTV: 263/2). Kardeşi Mahmud Ekrem ise Fransız lisesinden mezuniyetini takiben Brüksel’deki Harp Okulu’na kaydolmuştu (Bartl, 1979: 31).

Aldıkları eğitim yalnızca muhatap tutuldukları derslerin değişmesi sonucunu doğurmamıştı. Modern eğitimin karakteristiği Avrupa dillerine, özellikle de Fransızcaya hâkimiyeti iktiza etmesiydi. Böylece Libohova-Aslan Paşalılarının bu kuşağının temsilcileri kitâbet ve tekellüm edebildikleri diller noktasında da atalarından ayrılmış oldular. Hanedanın eski kuşak temsilcileri üç-dilli bir dünyada yaşamışlardı. Devlet ile ilişkilerini yürütmek adına Türkçe, bölgesel bir dil olduğu için Rumca ve anadilleri olduğundan Arnavutça biliyorlardı. Üçüncü kuşakta bu diller büyük oranda korunmuş fakat aralarına Fransızca da eklenmişti. Hatta bazı durumlarda Fransızca hanedan mensuplarının geleneksel kitâbet dillerinden olan Rumcaı geride bırakmıştı. Ali İlhâmî Bey’in sicil dosyasında Türkçe ve Fransızca yazabildiğini fakat Rumcaı yalnızca konuşabildiğini ifade etmesi bu duruma bir örnek teşkil eder (BOA, DH.SAİD.d: 92/21).

Öğrenilen diller konusunda Ali İlhâmî Bey’in kuzenlerinde de durum farklılık göstermemekteydi. Naki Beyzâdelerin büyük oğlu Ahmed Müfid Bey henüz Yanya’da olduğu sırada Türkçe, Rumca ve Fransızcaı öğrenmişti (BOA, HR. SAİD: 14/10). Âyet Bey de Türkçe, Rumca, Arnavutça ve Fransızcaya vâkıfı (BOA, Y.MTV: 236/2). Mahmud Ekrem Bey’in dil öğrenimi konusunda ailesinin en başarılı örneği anlaşılıyor. Arnavutluk’un bağımsızlığından sonra bölgede görev yapan ve kendisini yakından tanıyan Heaton-Armstrong, Ekrem Bey’in Fransızcaı neredeyse anadili kadar akıcı konuştuğunu, Almanca ve İtalyancaya vakıf bulunduğunu, Türkçe ve Arnavutçanın yanı sıra bir miktar Rumca da bildiğini aktarıyor (2005: 32).

Libohova-Aslan Paşalılarının 19. yüzyılda doğmuş bu üçüncü kuşağının modern bir eğitim almalarının ve Fransızca öğrenmelerinin temel gayesi onları memuriyet hayatlarında yükselmelerini sağlayabilecek gerekli yeterliliklerle teçhiz edebilmektir. Nüfuzlarının “olduğu gibi kalmasını isteyen” hanedan, hanedanzâdelerinin yetişme şartlarını değiştirmesi gerektiğinin farkındaydı. Bu çabalar sonuç vermişe benzer. Mâlik Nâilî Paşa’dan torunlarına değin Libohova-Aslan Paşalı hanedanı mensuplarının

eğitimi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki memuriyet kariyerlerinin incelenmesi sonucunda oluşan tablo bu değişimi oldukça net biçimde yansıtır:

İsim	Eğitim	Memuriyetleri
Malik Nâilî Paşa	Özel öğretmen	-
1. Âdem Safiyüddin	Özel öğretmen	Şûrâ-yı Devlet âzâsı
1.1. Ali İlhâmî Bey	Mekteb-i Sultânî (terk)	Umûr-ı Hukûk-ı Muhtelita Kalemi Müdür Muavin-i Evveli, Liverpool, Napoli ve Korfu Başşehbenderi
2. Ali Naki Bey	Özel Öğretmen	Yanya Vilâyeti mebusu, Ergiri mutasarrıfı, Şûrâ-yı Devlet âzâsı
2.1. Ahmed Müfid Bey	Dersâ'âdet Mekteb-i İdâdîsi, Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne	Brüksel Sefareti Başkâtibi, Yenişehir Başşehbenderi, Ergiri mebusu
2.2. Âyet(ullah) Bey	Mekteb-i Sultânî, Lozan Dârülfünûnu Hukuk Kısmı	Şûrâ-yı Devlet'te müstahdem
2.3. Mahmud Ekrem Bey	İstanbul Fransız Lisesi, Harp Okulu	Brüksel Asker, Avlonya Kaymakamı, Çamlık mutasarrıfı

Tablo II: Libohova-Aslan Paşalı Hanedanının Üç Kuşağının Eğitim ve Osmanlı Devleti'ndeki Memuriyetleri¹⁷

Aldıkları eğitim ve yetiştikleri şartların etkisi yalnızca kariyerlerinde değil, meşguliyet alanları üzerinde de etkili oldu. Örneğin bu nesil, Libohova-Aslan Paşalı hanedanının eser telif eden ilk mensuplarıydı. Ali İlhâmî Bey Tepedelenli Ali Paşa'nın hayatı hakkında bir kitap kaleme aldığını fakat yayınlamayı başaramadığından söz etmekteydi. Ancak çalışmalarının bazı parçalarını gazetelerde neşretmişti (Ali İlhami, 1298a: 59-61; 1298b: 75-78). Benzer şekilde Ahmed Müfid de Tepedelenli'nin kapsamlı bir biyografisini kaleme almış ve yayımlatmaya da muvaffak olmuştu (Ahmed Müfid, 1324). Müelliflik kariyeri Osmanlı memuriyetinden ayrılmasından sonra da devam edecek, Arnavutluk'taki icraatlarının siyasî savunması mahiyetinde bir eser neşredecekti (Libohova: 2004). Âyet Bey ise hem bir kasaba olarak Libohova'nın hem de mahallî bir hanedan olarak Libohova-Aslan Paşalıların tarihini inceleyen bir eser yazacaktı (Libohova, 2003).

Libohova-Aslan Paşalı hanedanının üç kuşağı boyunca yapılan evliliklerin Arnavut bey sınıfının âdetlerinden uzaklaşmadığına değinilmişti. Nitekim hayatlarının pek çok noktası babalarinkinden farklılaşan bu kuşak söz konusu olduğunda dahi hanedanın

¹⁷ Tablo şu kaynaklara müracaat ile hazırlanmıştır: BOA, DH.MKT 841/7; BOA, DHSÂİDd. 2, s. 788; BOA, Y.MTV 236/2; BOA, ŞD.SÂİD 30/6; BOA, DH.SÂİDd. 92, s. 21; BOA, HR.SÂİD 14/10; BOA, Y.A.HUS 523/103; BOA, BEO 4052/303874; Bartl, "Libohova, Ekrem Bey", s. 30-31; Avlonyalı Ekrem Bey, *Osmanlı Arnavutluk'undan Anılar*, s. 322; Duncan Heaton-Armstrong, *The Six Month Kingdom*, s. 32; Ajet Libohova, *Breznitë Libohova në shekuj*, Lumo Skëndo, Tiranë 2003, s. 86. Âyet Bey'in devlet hizmetinde kısa bir süre kaldığı anlaşılıyor. Y.A.HUS kısmındaki 523/103 numaralı belgede memuriyetinin tam ismi zikredilmeksizin "Şûrâ-yı Devlet müstahdemi" olduğundan bahsediliyor ve çiftlikleriyle ilgilenmek üzere memuriyetten infisal ettiği belirtiliyor. Sicill-i Ahvâl'de kaydı mevcut olmadığından memuriyeti hakkında daha fazla bilgi edinmek mümkün olmadı.

evlilik siyasetinde bir değişimin gözlemlenmemekteydi. Müfid Bey'in Giridîzâde ailesinden Şeref Hanım ile yaptığı evlilik, soylu ve dolayısıyla nüfuzlu bir hanedan ile hısımlı olmanın 19. yüzyılın son yıllarında bir Arnavut bey çocuğuna temin edebileceği imkânlarla güzel bir örnek oluşturur. Kayınpederi Ferik Hilmi Paşa, kızının evliliğinden kısa bir süre sonra padişah'tan bir ricada bulunmuş ve "kerîme-i memlûkânem câriyelerinin velime cem'iyeti bu hafta icrâ olunduğu münâsebetle dâmâd-ı âbidânem Naki Paşazâde Müfid Bey kullarının henüz rütbesi olmadığından lûtfen ve merhameten mûmaileyh kullarının dahî sâir âile-yi çâkerânem kul ve câriyelerinin nâil oldukları inâyât-ı seniyyeden hissedâr buyrularak mütemâyiz rütbesiyle tesrîr" edilmesini dilemişti (BOA, Y.MTV 124/67). İlgili rütbe kayınpederinin ricasından kısa bir süre sonra Müfid Bey'e tevcih edildi (BOA, İ.TAL 84/11). Bu tür faydaların mülâhazasıyla Libohova-Aslan Paşalılarının bu kuşağı için de iyi bir gelin, beraberinde belli miktarda servet, nüfuzlu bir kayınpeder ve iyi bir aile ismi getiren bir hanım manasına gelmeyi sürdürdü.

Ancak nüanslara dikkat etmekte yarar vardır. Kariyerlerindeki ve eğitimlerindeki paralelliklere karşın bu kuşaktan Libohova-Aslan Paşalılar farklı duyarlılıklara sahiptiler. Bu gerçeğin ıskalanmamasını sağlayabilecek bir örnek Ali İlhâmî Bey ile Müfid Bey'in hanedanlarına ilişkin kimliklenme süreçlerinin birbirlerinden farklı şekilde yaşandığını göstermektedir. Ali İlhâmî, cevapladığı Sicill-i Ahvâl formunda kendisini "Tepedelenli sülâlesinden" olarak tanıtmakta, hanedanına adını veren Yanyalı Aslan Paşa'dan ise hiç bahsetmemekteydi (BOA, HR.SAİD: 20/16). Dahası, yurtdışında bulunduğu sürede "Tepedelenli" lafzını bir soyadı gibi taşımıştı (BOA, HR.UHM: 25/8). Müfid Bey örneğinde ise durum değişmekteydi. Kendisi "Sultan Muhammed Hân-ı sâlis devri vüzerâsından Yanyalı Aslan Paşa sülâlesinden iken" Sicill-i Ahvâl dosyasında "Tepedelenli Ali Paşa neslinden gösterilmiş" olduğundan bahsederek bu yanlışın düzeltilmesini talep ediyordu (BOA, HR.SAİD: 14/10). Babaları kardeş olan iki kişinin kendi soylarına ilişkin tanımları dramatik biçimde birbirinden ayrılmıştı.

Ulus Devletinin Memurları: Libohova-Aslan Paşalılar ve Bağımsız Arnavutluk

Mâlik Nâilî Paşa'nın torunlarından oluşan bu üçüncü kuşak mensuplarının belki de en önemli ortak özellikleri ise "vatan-ı hususî"leri olan Arnavutluk'un 1912 yılında İmparatorluktan ayrılarak müstakil bir devlet hâlini aldığı tarihsel sürece tanıklık ettikleri bir zaman aralığında yaşamış olmalarıydı. Bu nesilden Libohova-Aslan Paşalılar, hanedanlarının Osmanlı İmparatorluğu'na tabiiyetleri bulunmayan ilk mensuplarını vücuda getirdiler.

Arnavutluk'un bağımsızlığı İmparatorluk memuriyetindeki Arnavut memurların, beyzade olsun veya olmasınlar, hayatlarında kalıcı değişikliklere yol açtı. Bu insanlar yaşamlarına nerede devam edeceklerine ve artık kaderleri birbirinden ayrılmış bu devletlerden hangisine hizmet edeceklerine karar vermek durumunda kaldılar (Clayer, 2005: 313-343). Libohova-Aslan Paşalılarının tümünün tercihlerini bağımsız Arnavutluk'tan yana yaptıkları görülüyor. Müfid Bey, Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasının artık imkân haricinde olduğu kanaatine varan bazı önemli millettaşlarıyla beraber seçimini yapmış bulunuyordu (Avlonyalı Süreyya Bey, 2009:

107). 1912’de Arnavutluk’un bağımsızlığının ilan edilmesini kararlaştıran Avlonya Kongresi’nin Ergiri bölgesini temsil eden katılımcılarından biri de oydu (Frashëri, 2008: 84). Böylece bağımsız Arnavutluk’un ilk hükûmetinde İçişleri Bakanı oldu (Hoxha, 1982: 251). Kardeşi Ekrem de Balkan Savaşı’nın kaybedilmesinin ardından Osmanlı hizmetinden ayrıldı (Elsie, 2010: 272).

Her şeyin değiştiği bu çalkantılı süreçte aile olarak nüfuz ve itibarlarını yitirmemek için yeni devletlerinin siyasetinde önemli roller oynayacaklar, yüksek mevkilere geleceklerdi. Bağımsız Arnavutluk tarihinin çeşitli aşamalarında da –tıpkı Osmanlı asırlarında yaptıkları gibi– yüz yüze geldikleri yeni şart ve koşullara ayak uydurmaya çalışacaklardı. Takvim yaprakları 1913’e döndüğünde Yanyalı Aslan Paşa’nın soyundan gelen bu Arnavut beyzadelerinin hepsi geleceği, akıbeti ve sınırları belirsizliğini muhafaza eden yeni ulus devletlerinin memurları olarak buldular.

Libohova ailesinin fertlerinin bağımsız Arnavutluk’ta oynadıkları rolleri incelemek müstakil bir çalışmayı gerektirir. Zira Arnavutluk’ta diğer sosyal sınıflar gelişimlerinin henüz pek erken aşamasında olduklarından bağımsızlık ilanını takip eden on yıllar boyunca feodal beyler ülkenin siyaseti üzerindeki tesirlerini muhafaza etmişler, bu beyler grubunun bir parçası olarak Libohova-Aslan Paşalılar da II. Dünya Savaşı’nın peşi sıra sosyalist bir idare kuruluncaya değin Arnavutluk siyasetinin hemen her tayin edici anında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu meyanda Naki Bey’in oğullarının 1940’lı yıllara değin Arnavutluk yönetiminde söz sahibi oldukları görülmektedir.

Ahmed Müfid Bey’in Arnavutluk’un ilk hükûmetinde yer aldığından bahsedilmişti. Bu durum, İsmail Kemâl Bey’in bu kısa ömürlü idaresinin yerini Uluslararası Kontrol Komisyonu aldığı da değişmedi.¹⁸ İlgili komisyonda Arnavutluk’u temsil etmek üzere seçilen üye Müfid Bey’den başkası değildi (Kokonozi, 2005: 290). Müfid Bey, Arnavutluk tahtına Prens Wied’in geçmesi üzerine 1914’teki birinci ve Prens’in ülkeyi terk etmesi ve I. Dünya Savaşı’nın ardından toplanan Dıraç Kongresi sonrasında teşekkül eden ikinci Turhan Paşa hükûmetlerinde, Vërlaci’nin 1924’teki ve Zogu’nun 1925’teki hükûmetlerinde yer aldı (Swire, 1971: 200, 209, 285, 425, 451). İtalyan sermayesinin desteğini çekerek ilk Arnavut bankasının kurulmasına ön ayak oldu. Bu bankanın önemli hissedarları arasında kendi kardeşleri olan Ekrem ve Ayet beyler de bulunmaktaydılar.¹⁹

Âyet Bey, 1923 yılında Hicaz Devleti’nin Roma nezdindeki maslahatgüzarıydı (Avlonyalı Süreyya Bey, 2009: 279). 1930’lu yıllar boyunca ise Danıştay’ın ve çeşitli resmî komisyonların başkanlığını yürüttü (Clayer, 2022: 206). Ekrem Bey, bir dizi çeşitli memuriyetten sonra 1943 yılında, İtalya hâkimiyetine geçmiş ülkede Arnavut Faşist Partisi adına kurulan kısa süreli iki hükûmetin başbakanlığını yaptı (Fischer, 1999: 141-

¹⁸ Londra Konferansı’nda Arnavutluk’un meşrutî bir monarşi ile idare edilecek bağımsız bir devlet olması kabul edilince seçilecek prensin gelmesi ve bir hükûmetin teşekkül etmesine kadar ülkenin bir Arnavut ve altı büyük devletin (Fransa, İngiltere, İtalya, Rusya, Avusturya-Macaristan ve Almanya) temsilcisinden oluşacak bir komisyonca idare edilmesi kararlaştırıldı, bkz. Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi II*, çev. Zehra Savan–Hatice Uğur, Küre Yayınları, İstanbul 2009, s. 107.

¹⁹ Iljaz Fishta, *Sistemi monetar dhe i kreditit në Shqipëri, 1925-1944*, Universiteti i Tiranës, Tiranë 1971, s. 40. Kurulan bankanın şahıslar elinde bulunan hisselerinin %40’ı Libohova ailesine aitti. Âyet ve Ekrem kardeşlerin hisseleri banka sermayesinin %17’sini oluşturmaktaydı, bkz. Alessandro Roselli, *Italy and Albania: Financial Relations in the Fascist Period*, I. B. Tauris, London 2006, s. 36.

143). Aile, son kuşağının mensuplarını Arnavutluk siyasetinin karar alıcı mevkilerine yükseltmeyi böylece başarmıştı.

Sonuç

Metin boyunca görüldüğü üzere, Libohova-Aslan Paşalılar mahallî bir Arnavut hanedanı olmanın asırlara dayanan tecrübesiyle gerek İmparatorluk bünyesinde buldukları süreçte gerekse Arnavutluk'un bağımsızlığını takip eden zaman aralığında değişen koşullara ayak uydurmasını bildiler. Her nesil, ailenin servet ve nüfuzunu korumak için kendi devirlerinin icaplarına ve icbarlarına uygun biçimde yetiştirme ödevini önemli ölçüde bir başarıyla yerine getirdi. Bu durum II. Dünya Savaşı sonrasında teessüs eden komünist idarenin ülkenin toprak mülkiyetinde önemli reformlara girişmesi ve feodal sınıf aleyhine yürüttüğü kampanyanın şiddetlenmesine değin sürecek, Libohova-Aslan Paşalılar muadilleri diğer Arnavut bey aileleri gibi siyasetin ve yüksek bürokrasinin sahnesinden ancak böylece çekilmeye başlayacaktı.

Sonuç itibariyle, yaşadıkları devirlerin Libohovo-Arslan Paşalı ailesinin bu üç kuşaktan temsilcisinin paylaştığı "bir Arnavut hanedanına mensup olma" özelliğini farklı şekillerde anlamlandırdığı görülür. Bu değişikliklerin en rahatlıkla gözlemlenebileceği aralık ailenin 19. asırda dünyaya gelmiş üç neslidir. Zira bu tarihsel süreçte Arnavut hanedanzâdelerinin yalnızca içinde buldukları şartlar değişmez, o şartlarla beraber Arnavut beylerine mahsus dünya da esaslı bir dönüşüme uğramıştır. Bu kuşaklar kendilerinin padişahın ahırının müdürlüğü pâyesiyle onurlandırıldığı bir dünyadan, işleyen malı olduğu gerekçesiyle topraklarının kolektifleştirildiği bir dünyaya çok farklı tarihsel bağlamları tecrübe etmişlerdir.

Hem Osmanlı'da hem de Arnavutluk'ta sahip oldukları tarihsel önem düşünülecek olduğu takdirde, Libohova-Aslan Paşalılar ve onlar gibi mahallî Arnavut hanedanlarının araştırılmasının her iki devletin tarihlerinin daha kapsamlı bir bakışla ele alınmasına yarar sağlayabileceği açıktır. Hanedanzâdelerin merkez ile aralarındaki ilişkilerin hem memleketlerinde hem de görev yerlerinde kurdukları ticarî, sosyal ve siyasî ağların, Arnavutçu harekete katkıları ile muhalefetlerinin ve nihayetinde tüm bu geçişler çağında geliştirdikleri katmanlı kimliklerinin incelenmesi bölge hakkındaki tarihsel perspektifin genişletilmesi ve derinleştirilmesine imkân verecektir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadaret Amedi Kalemî Evrakı (A.AMD): 64/12.

Sadaret Mühimme Evrakı (A.DVN.MHM): 23/7.

Sadaret Mektubi Kalemî Evrakı (A.MKT): 237/68; 219/39.

- Sadaret Deavi Evrakı (A.MKT.DV): 139/80.
- Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): 486/15; 500/54.
- Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM): 12/32.
- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 3284/246245; 4052/303874.
- Dahiliye Mektubi Kalemi (DH.MKT): 841/7; 909/78; 1035/8; 1168/13; 1319/53; 1544/12; 1661/64; 1729/128.
- Dahiliye Sicill-i Ahval Defterleri (DHSAİD.d): 2/788; 26/251; 47/165; 92/21.
- Hatt-ı Hümayun (HAT): 399/21009; 894/39429.
- Hariciye İdare (HR.İD): 87/93.
- Hariciye Sicill-i Ahval İdare-i Umumiyyesi Müdiriyeti (HR.SAİD): 14/10; 20/16.
- Hariciye Tahrirat (HR.TH): 9/53.
- Hariciye Tercüme Odası (HR.TO): 557/12.
- Hariciye Umur-ı Hukukiye-i Muhtalita Müdiriyeti (HR.UHM): 25/8.
- İrade Dahiliye (İ.DH): 694/48574; 751/61337; 752/61391; 1378/17.
- İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS): 119/5098.
- İrade Taltifat (İ.TAL): 32/35; 75/62; 84/11; 97/8; 290/72; 342/35.
- Maliye Nezareti Emlak-i Emiriyye Müdiriyeti (ML.EEM): 60/70; 77/87.
- Meclis-i Vala (MVL): 416/37.
- Şura-yı Devlet (ŞD): 2896/7.
- Şura-yı Devlet Sicilleri (ŞD.SAİD): 30/6.
- Yıldız Hususi Maruzat (Y.A.HUS): 448/58; 523/103.
- Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES): 7/22.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV): 66/42; 68/13; 124/67; 236/2.
- Yıldız Sadaret (Y.PRK.A): 14/46.
- Yıldız Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD): 3/35.

Kaynaklar

- Ali İlhami. (4/5 Şubat 1298a). Meşhur Tepedelenli Ali Paşa'nın Terceme-i Hâli. *Hazîne-i Evrak II*, s. 59-61.
- Ali İlhami. (5, 12 Şubat 1298b). Tepedelenli Ali Paşa'nın Terceme-i Hâlinden Mabad. *Hazîne-i Evrak II*, s. 75-78.
- Ahmed Bâdî Efendi. (2014). *Riyâz-ı Belde-i Edirne 2/1: Padişahlar, valiler, vezirler, şeyhülislam, kadılar, âlimler* (N. Adıgüzel & R. Gündoğdu, haz.). Trakya Üniversitesi Yayınları.
- Ahmed Lütfî Efendi. (1984). *Vak'a-nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi, IX*. (M. M. Aktepe, haz.). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ahmed Müfid. (1324). *Tepedelenli Ali Paşa, 1744-1822*. Matbaa-i İhsan Ahmed.

- Akdağ, M. (1963). Osmanlı tarihinde Âyanlık düzeni devri, 1730-1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 51-61.
- Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İletişim Yayınları.
- Avlonyalı Ekrem Bey. (2006). *Osmanlı Arnavutluk'undan anılar (1885-1912)* (A. Dirim, çev.). İletişim Yayınları.
- Avlonyalı Süreyya Bey. (2009). *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)* (A. Kırmızı, haz.). Küre Yayınları.
- Bartl, P. (1979). Libohova, Ekrem Bey. In M. Bernath & F. von Schroeder (Eds.), *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas, III* (pp. 30-31).
- Beydilli, K. (2011). Tepedelenli Ali Paşa. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* içinde (C. XL, s. 476-479).
- Bilmez, B., & Clayer, N. (2016). A prosopographic study on some 'Albanian' deputies to the first Ottoman parliament. In C. Herzog, M. Sharif, & E. Verlag (Eds.), *The first Ottoman experiment in democracy* (pp. 151-185). Würzburg.
- Bouquet, O. (2016). *Sultan'ın paşaları (1839-1909)* (D. Çetinkasap, çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Clayer, N. (2005). Appendix: Biographies of Albanian students of the Mekteb-i Mülkiye. In E. Özdalga & R. Curzon (Eds.), *Late Ottoman society: The intellectual legacy* (pp. 313-343).
- Clayer, N. (2013). *Arnavut milliyetçiliğinin kökenleri: Avrupa'da çoğunluğu Müslüman bir ulusun doğuşu* (A. Berktaş, çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Clayer, N. (2022). *Une histoire en travelling de l'Albanie (1920-1939)*. Karthala.
- Di Lampedusa, G. T. (2015). *Leopar* (S. Sayıt, çev.). Can Yayınları.
- Elsie, R. (2010). *Historical dictionary of Albania*. Scarecrow Press.
- Evliyâ Çelebi. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi V*. (S. A. Kahraman, haz.). Yapı Kredi Yayınları.
- Findley, C. V. (2011). *Kalemiyeden mülkiyeye: Osmanlı memurlarının toplumsal tarihi* (G. Ç. Güven, çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fischer, B. J. (1999). *Albania at war 1939-1945*. Purdue University Press.
- Fishta, I. (1971). *Sistemi monetar dhe i kreditit në Shqipëri 1925-1944*. Universiteti i Tiranës.
- Frashëri, K. (2008). *Shpallja e pavarësisë së Shqipërisë: 28 Nëntor 1912*. Akademia e Shkencave e Shqipërisë.
- Haskan, M. N. (2001). *Yüzyıllar boyunca Üsküdar*. Üsküdar Belediyesi Yayınları.
- Heaton-Armstrong, D. (2005). *The six month kingdom: Albania 1914*. I. B. Tauris.
- Hoxha, T., & Qemali, I. (1982). *Përmbledhje dokumentesh, 1888-1919*. 8 Nëntori.
- İsmail Kemal Bey. (2009). *İsmail Kemal Bey'in hatıratı* (A. İslamoğulları & R. Hoxha, çev.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Jelavich, B. (2009). *Balkan tarihi II* (Z. Savan & H. Uğur, çev.). Küre Yayınları.
- Kırmızı, A. (2014). *Bir ömür devlet: Avlonyalı Ferid Paşa*. Küre Yayınları.
- Kokonozi, D. (2005). *Fjalor enciklopedik i politikës, Logoreci*. Tiranë.

- Konica, F. (2000). *Selected correspondence* (B. D. Destani, ed.). Centre for Albanian Studies.
- Kuneralp, S. (2003). *Son dönem Osmanlı erkân ve ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*. ISIS.
- Libohova, A. (2003). *Breznitë Libohova në shekuj*. Lumo Skëndo.
- Libohova, M. (2004). *Politika ime në Shqipëri*. Ombra GVG.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmani, V.* (N. Akbayar, haz.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Muco, E. (2002). *Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve emlakı* (Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Mümtaz, A. S. (1948). *Tarihimizde hayal olmuş hakikatler*. Hilmi Kitabevi.
- Papageorgiou, S. P. (2014). The attitude of the beys of the Albanian southern provinces (Toskaria) towards Ali Pasha Tepedelenli and the Sublime Porte (mid-18th-mid-19th centuries). *Cahiers balkaniques*, 42. <https://doi.org/10.4000/ceb.3520>
- Pepo, P. (1962). *Kujtime nga lëvizja për çlirimin kombëtar (1878-1912)*. Universiteti Shtetëror i Tiranës.
- Rizaj, S. (1978). *Lidhja shqiptare e Prizrenit në Dokumente Angleze, 1878-1881*. Arkivi i Kosovës.
- Roselli, A. (2006). *Italy and Albania: Financial relations in the fascist period*. I. B. Tauris.
- Serbestoğlu, İ. (2014). Yunanistan'a geçiş sürecinde Tesalya Müslümanlarının durumu. *Belleter*, 78(283), 1075-1098.
- Sezer F. (2018). *Hamiyet, Bir Osmanlı valisinin hazin sonu: Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sezer, H. (1995). Tepedelenli Ali Paşa'nın oğulları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 17(28), 155-164.
- Skendi, S. (1967). *The Albanian national awakening, 1878-1912*. Princeton University Press.
- Stefanaq, P., & Pulaha, S. (1978). *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912*. Akademia e Shkencave të RPS të Shqipërisë, Instituti i Historisë.
- Swire, J. (1971). *Albania: The rise of a kingdom*. Arno.
- TBMM Zabıt Ceridesi. *Devre 1, İçtima Senesi 2, İçtima 76, 7 Nisan 1326 Çarşamba, İkinci Celse, cilt 2*. Meclis Tutanakları.
- Tütüncü, M. (2015). Corpus of Ottoman inscriptions in Southern Albania. *Eurasiatica*, 3, 155-188.
- Vlora, Ekrem Bey. (1973). *Lebenserinnerungen, II*. Walter de Gruyter.
- Yaycıoğlu, A. (2016). *Partners of the empire: The crisis of the Ottoman order in the age of revolutions*. Stanford University Press.

Makale Gönderim Tarihi: 04.01.2024

Yayına Kabul Tarihi: 31.01.2024

Kitap Değerlendirmesi

Türk Hakanlığı (Karahanlılar) **Ömer Soner Hunkan, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011 ISBN: 978-975-255-322-4** **İsmet Yıldırım***

Eser, ilk Türk-İslâm Devletlerinden Karahanlılar üzerine Türkiye’de yapılmış nadide çalışmalardan birisidir. Eserin ön sözünde eser yazılırken faydalanılan kaynaklardan bahsedilmiş, birincil ve ikincil kaynaklar açıklanmış, Farsça ve Arapçanın yanı sıra Süryani ve Ermeni kaynaklarından da istifade edilmiştir ki bu durum eserin kıymetini artırmaktadır. Ayrıca eser yazılırken izlenen yöntem hakkında da bilgi verilmiştir. Böylece okuyucu için önemli bir girizgâh ve bilgilendirme yapılmıştır.

Eserin giriş kısmında Türk Hakanlığının ismi, menşei, soyu ve devlet yapısı hakkında bilgi verilmiş olup yalnızca siyasi tarih değil, sosyal ve kültürel hadiseler de yer verildiği görülmüştür. Birinci bölümde ise devletin adının nereden geldiği üzerinde durulmuş ve yazar Türk Hakanlığı olarak adlandıran bu devletin neden Karahanlılar olarak isimlendirildiği sorusunun cevabını aramıştır. Buna göre 1873 yılında Rus Tarihçi Barthold nümizmatik araştırmalarına dayanarak devletin ismini Karahanlılar olarak adlandırmış, Türk Hakanlığı Devleti’nin Karahanlı Devleti olduğunu öne sürmesiyle literatüre de böyle geçmiştir.

Yazar, hanedanın menşei hakkında; Tunga Alp Er’in soyundan geldiği, Afrasyab’ın soyundan olduğunu, Ben-i Kântura ya da Aşina soyundan geldiğini söylemekte ve aslında burada zikredilen isimlerin aynı isimler olduğundan bahsetmektedir. Peygamber soyu olarak bakıldığında ise Nûh b. Yâfes soyundan geldiğini söylemektedir. Hunkan, devletin ismi ile ilgili olan kısımda efsanelerden bahsederek bu efsaneleri üç gruba ayırmıştır. Buna göre ilk efsanede Karahan unvanının bir zenci melik tarafından ona ithafen söylendiğini bahseder. Diğer bir efsanede ise Türk Hakanlığı Devleti’nin hükümdarının cesaretinden dolayı halkın bu lâkabı taktığını söylemektedir.

Eserde üzerinde durulan bir konu da İslâm’a geçiş dönemidir. Burada yazar Türklerin daha önceden İslâm dini ile tanıştığından bahseder. Hz. Peygamber döneminde Türk Milleti’nin Kûreyş kabilesine sığındıklarını ve İslâm dinini gördüklerini belirtmiştir. Satuk Buğra Han’ın on iki yaşında İslâm inancına geçtiğini ama tebliğ için yaşının küçük olduğundan bekleyip yirmi beş yaşına geldiğinde amcası ile arasındaki münasebetlerden

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ismet132713@gmail.com.

bahsetmektedir. Daha evvel ise Türk-Emevî savaşlarını anlatarak İslâmlaşma sürecinin adımlarını incelemiştir. Satuk Buğra Han'ın Müslüman olduğu zaman Türk beldelerinin İslâm'a geçiş sayılarına da vurgu yapmıştır. Kendisinin vefatından sonra oğlu Arslan Şah lakabı ile anılan Baytaş Musa zamanında bu lakabı neden aldığı Türk Hakanlığı'nın durumu ve devlet mekanizması bakımından teşkilatlanma durumunu da ele almıştır. Türk Hakanlığı Devleti'nin ikili teşkilat ile yönetildiğini okuyuculara işlemesi önemli bir ayrıntı olup ilerleyen sayfalarda bu ayrımın faydasını anlatmıştır. Devletin batı kanadının kağanı İlig Nasr Han'ın Sâ mânîler ile ilişkilerini, yapılan savaşları ve anlaşmaları okuyucularına aktaran yazar daha sonra devletin Gazne Devleti ile ilişkilerini ve diplomatik olayları da incelemiştir.

Eserin son bölümünde Türk Hakanlığı Devleti'nin batı kanadının kurucusu olan Tamgaç Han İbrahim'den bahsetmektedir. Bu bölümde ekonomi, siyaset, mimarlık, örf ve adetler ele alınmış, askerî teşkilatlanmalar, mahkeme vesikaları ve halkın Tamgaç İbrahim Han'a olan bakış açıları, duyguları ele alınmıştır. Yazar, onun bilhassa çok sevilen bir kişi olduğunu; ekonomi, yargı ve siyaset politikalarından halkın memnun olup onu çok sevdiği ve sevilen bir devlet adamı olduğundan açıkça bahsederek bu ve bunun gibi faaliyetlerin işleyiş aşamasında izlediği yolları anlatmaktadır. Öyle ki Tamgaç Han'ın dönemin çok önemli din bilgini Şeyh Ebu'l-Kasım'ı idam etmesine ve halkın da bu din bilginini çok sevmesine rağmen yine de Tamgaç Buğra Han'a karşı bir tavır almamaları; halkını usandırmadan, bıktırmadan, gönüllerini alarak, kendini sevdirecek bir devlet yönetimine sahip olduğu ve halkın tam olarak istediği hükümdar kişiliği olduğunu göstermektedir.

Yazar, Tamgaç İbrahim Han'ın kişilik özelliklerine de değinmiş olup merhameti, hoşgörüsü, fakihlerin fetvası olmadan bir iş yapmadığını belirtmiştir. Esnaf teşkilatı, eğitim teşkilatı, mimarî eserler ile de çok fazla ilgilenildiğini vurgulamıştır. Sosyal hayata dair bilgilendirmeler arasında din anlayışı ve mezhep durumuna da değinilmiş olup aşevleri başta olmak üzere halkın refahı için yaptıklarını geniş çaplı ele almıştır. Ahmet b. Hızır dönemi ile ilgili kısımda ise onun babasının izinden gittiği fakat başarılı olamadığından bahsetmektedir. İlerleyen süreçte devletin artık iç meselelerine değinilmekte olup coğrafi konum etkisiyle devletin yapısına müdahale olduğundan bahsetmektedir.

Yazar her bölümün sonunda bahsettiği konuyu tespitleriyle yorum katarak ele almıştır. Yazarın Türk Hakanlığı hakkında arkeolojik çalışmaları ve nümizmatik verilerini kullanması bu devlet hakkında adeta karanlıkta kalan konuları aydınlatmıştır. Kitabın kapağında bir savaş sahnesinden ziyade sikkenin bulunması bu konunun önemini aktarmakta ve okurlara daha ilk bakışta ipucu sunmaktadır. Ayrıca kitabın sonlarına gelindiğinde Türk Hakanlığı (Karahanlılar) coğrafyasının haritasının olması da edinilen bilgilerin coğrafi bir zemine oturtulması açısından önemli ve güzel bir uygulama olmuştur.